

ANDOR LÁSZLÓ

bürokratikus modernizáció vége

esély

2002/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Andor László: A bürokratikus modernizáció vége
17 Kende János–Wéber Attila: A Fidesz a célegyenes előtt –
2001. januártól decemberig

MAGYAR VALÓSÁG

- 30 Gurály Zoltán–Győri Péter–Mezei György–Pelle József:
A margó szélén
55 Gyukits György: Nem félünk a tbc-től
75 Diósi Pál: Fészekrakás

CIVIL VILÁG

- 105 Szász Anna: A Vánkos

RECENCIÓ

- 113 Hüse Lajos: „Peremvidék” – szociális kutatások Szabolcs-
Szatmár-Bereg megyében

ESÉLYEGYENLŐSÉG

- 119 A vakok esélyegyenlőségéért

ANDOR LÁSZLÓ

A bürokratikus modernizáció vége

A Magyar Szocialista Párt első fordulós győzelme a 2002-es országgyűlési választásokon lélektani fordulatot hozott. Az MSZP – és az általa vezetett, szélesebb ellenzéki szövetség – hirtelen esélyessé vált; a kétkedőkből bizakodók lettek. A kormányalakítással járó tennivalók szinte azonnal háttérbe szorították mindazokat a kérdéseket, amelyek az MSZP-nek mint politikai szervezetnek a jellegére, arculatára és erejére irányulnak. Ezek a kérdések nem alaptalanul foglalkoztatták a politizáló (nemcsak baloldali) közvéleményt a legutóbbi ciklusban, és nyilván újból előkerülnek, amikor majd a választói akarat értelmezéséről, a szociáldemokrata szellemiségű kormányzás gyakorlatáról és a 2006-os választásokra való felkészülésről lesz szó. Mindezek indokolják a 2002-es évet megelőző időszak politikai folyamatainak áttekintését, és különösen annak vizsgálatát, hogy miképpen fejlődött a hazai baloldal vezető pártja az elmúlt években, és mennyiben volt sikeres vagy sikertelen az átalakulás, amelyet a párt a maga számára célként megfogalmazott.

1. Mi történt az MSZP-vel 1998 és 2002 között?

A kilencvenes években az újonnan létrejött magyar parlamenti rendszer viszonylagos stabilitást mutatott. Az intézményi stabilitás mellett ugyanakkor megfért a politikai erőviszonyok hullámszerű változása, egyes politikai szereplők gyors megerősödése vagy bukása. A rivalizáló pártok mezőnyében – a kezdeti, súlyos visszaesést és az objektíve nehéz konszolidációt követően – a Magyar Szocialista Párt viszonylag egyenletes teljesítményt nyújtott, és a három többpárti választás eredményeinek összesítését tekintve (1990, 1994 és 1998) *az ország legsikeresebb politikai pártjának mutatkozott*. Ezt az értékelést csak megerősítette a 2002-es első forduló.

Az MSZP korábbi választási eredményeiből és kormányzati tevékenységének nemzetközi elismertségéből a párton belül és kívül sokan azt a következtetést vonták le, hogy ellenzékbe szorulása nem

tarthat sokáig, újbóli hatalomra kerülése legkésőbb négy évvel az 1998-as vereség után szükségképpen bekövetkezik. Ezt a várakozást az elmúlt négy év során az általános indikátornak tekintett közvéleménykutatási adatok többé-kevésbé alá is támasztották.

A Magyar Szocialista Párt közvéleménykutatók által mért népszerűségének alakulása 1998 és 2002 között három időszakot jelöl ki. A választási vereség utáni rövid időszakban az MSZP népszerűsége visszaesett (a kormányt alakító Fidesz-MPP-hez képest). Ezt a kezdeti időszakot (mintegy háromnegyed évet) követően az MSZP másfél-két éven keresztül egyértelműen vezetett, és egyes időszakokban magasan vezetett a fő kormánypárttal szemben. A 2002-es választásokhoz közeledve azonban a két nagy párt népszerűsége kiegyenlítődött, és nagyjából hasonló esélyekkel vágta neki a kampányidőszaknak.¹

Ebből a pályaívből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az MSZP vezetése nagyjából a 2000-es évig nagyon jól tette a dolgát, majd erejét veszítette, de legalábbis ezután komoly zavarok keletkeztek a párt működésében. Kétségtelen, hogy található olyan esemény, amely súlyos zavart jelentett és jelzett ebben az időszakban. Ez volt a *Németh-ügy*, vagyis Németh Miklós miniszterelnök-jelöltségének több mint másfél éven át történő lebegtetése, amely nem kevés figyelmet és energiát vont el az MSZP tényleges teendőitől és mondanivalójától.

A Németh-ügy azonban nem járt volna ilyen tartós negatív hatással, ha nem lettek volna egyéb tényezők is, amelyek aláássák az MSZP esélyeit, illetve amelyek azt mutatják, hogy az MSZP vezetése súlyosan félreértelmezi a hazai politikai erőviszonyokat és azok befolyásolási módját. A négyéves időszakból két ilyen kardinális tényező említhető: az első az 1998–2000-es szakaszból, a második pedig az azt követő évekből. Mindkettő hozzájárult ahhoz, hogy az MSZP a politikai ciklus végéhez közeledve erejét veszítette, és több tekintetben lépéshátrányba került.

1998 és 2000 között az MSZP igen széles köreiben, és különösen a felső vezetés és a frakció sok tagjában élt az a hit, hogy *a jobboldali koalíció olyan mértékben instabil, hogy a Fidesz–kisgazda, illetőleg azon belül is az Orbán–Torgyán konfliktus mentén szét fog szakadni*, legkésőbb a 2000-ben esedékes köztársasági elnökválasztás alkalmával. Lehet kritizálni az MSZP ellenzéki politizálásának egyes részleteit, de az első tényleges megingás a köztársaságielnök-választás kezelése, a Mádl Ferencre (vagyis egy Torgyántól különböző jelöltre) való felkészülés teljes hiánya és végső soron a saját jelölt állításának elmaradása volt. Mádl megválasztása nemcsak a szocialista képviselők miatt nem sikerült elsőre, viszont az MSZP-frakció megosztottsága és elbizonyta-

¹ Az utolsó kilenc hónap további két részre osztható, amennyiben 2001 őszén az MSZP népszerűsége jelentősen elmaradt a Fidesz-MPP mögött, december után viszont fej-fej melletti küzdelemben közeledett a választásokhoz a két nagy párt. Az őszi visszaesés során is stabilan erős maradt az MSZP Budapesten és az idős korosztályban, viszont relatíve visszaesett vidéken, a fiatalok és a kevésbé képzett rétegek körében.

lanodása nyilvánvalóvá vált, ami egyben a frakció- és a pártvezetésbe vetett bizalom gyengülését is jelezte.

Miután a koalíció 2000-es felborulásának reménye nem igazolódott be, és Orbán Viktor koalíciós partnereinek minden bűnét a magára tudta kamatoztatni, az MSZP vezetése egy újabb illúzióba ringatta bele magát. Ennek lényege, hogy az Orbán-kormány korrump, és sok esetben valószínűleg törvénytörtő és EU-normákba ütköző tevékenységének bizonyítása elegendő lesz a 2002-es választások eldöntéséhez. Emellett azt igyekezett sulykolni, hogy a Fidesz-MPP-re leadott szavazatok egyúttal a MIÉP kormányra kerülését is szolgálják. A pártvezetés szinte mindent erre a két lapra tett fel, miközben az MSZP népszerűségi előnye folyamatosan fogyatkozott, és aztán el is tűnt (2001 őszen).

Mindenképpen a zavar jeleként értékelendő, hogy 2001 tavaszától az MSZP egyes vezetői az Orbán-időszak egyik legkorruptabb személyiségében, az addig okkal bírált Torgyán Józsefben találtak taktikai szövetségest a Fidesz-MPP elleni kampányhoz. A taktikai ellentmondások mögött azonban 2001 folyamán már mélyebb, szervezeti és politikai ellentmondások húzódtak meg. A Németh Miklós és Kovács László közötti párviadalból visszamaradt az elnökség, választmány és frakció közötti, tisztázatlan huzakodás. Medgyessy Péter fellépése és viszonylagos sikere nagyrészt azzal magyarázható, hogy egy erőteljes, kívülről jövő személyiség fojthatta csak el az önmegsemmisítő anarchiát. Medgyessy a kampány erejéig készen és képesnek is bizonyult erre, az anarchia elfojtása azonban nem jelenti még annak megszűntetését. A külső erők bevonásával kiszabott kampányruházat mögött egy sorvadó izomzatú és gyenge csontozatú pártszervezet áll.

2000–2001 fordulóján sokat ártott az MSZP népszerűségének az is, hogy az SZDSZ élén Demszky Gábor kétfrontos harcba kezdett. Ez ugyan csak fél éven keresztül zajlott, intenzív szakasza pedig még addig sem, mégis igen sokat ártott abból a szempontból, hogy a két, potenciális szövetségest egy ideig nem pusztán riválisként, de ellenségként is festette le. Előtérbe kerültek az SZDSZ jobbszárnyának ideológusai és publicistái (remélve a Fidesz-MPP-hez vándorolt szavazók antikommunista alapon elképzelhető visszacsábítását), akik okkal-ok nélkül szapulták a szocialistákat, miközben azok Demszky partnerei voltak a fővárost irányító koalícióban. Bár fél év után az SZDSZ korigált, a kétfrontos kampány nem maradt utóhatások nélkül. Az SZDSZ liberális önmeghatározásában továbbra is fontos szerepet kapott a kettős elhatárolódás, amely még az SZDSZ centrumához és balszárnyához tartozó ideológusokat is (Kis János, Dessewffy Tibor stb.) időnként a szocialistákkal szembeni, alaptalan vádaskodásokra készítette.

Nem volt szükségszerű, hogy az MSZP sorsa ilyen balszerencsésen alakuljon az ellenzékbe szorulást követően. Az 1998-as választási vereség után a félig-meddig kicserélődött pártvezetés rendelkezett ugyan egyfajta elképzeléssel az MSZP megújítására és a 2002-es vá-

TANULMÁNYOK

lasztásokra való felkészítésére, ez a menetrend azonban irreálisnak bizonyult. Látványos kudarcot vallott az az elképzelés, amely szerint az MSZP előbb tisztázza a szervezeti kérdéseket (új alapszabály), ez alapján megalkotja az új programot, és mindezekre építve sikeres kampányt tud folytatni a jobboldal ellen.

A szervezeti kérdések tisztázása gyakorlatilag semmit sem ért, hiszen a párton belüli – döntően vidéki – ellenzék Németh Miklóssal együtt már rögtön az alapszabály elfogadása utáni időszakban olyan szervezeti elképzeléseket támogatott, amelyek semmibe vették a nem sokkal korábban elfogadott alapszabályt. Medgyessy Péter, aki végül is az MSZP miniszterelnök-jelöltje lett, taktikusabban, de lényegében ugyanazokat az elvárásokat fogalmazta meg, mint Németh. Miután pedig a kampányidőszak közvetlen közelében gyakorlatilag teljhatalmat kapott a párt fölött, elválasztotta egymástól a formális és az informális irányítás struktúráit, és olyan szerveket állított előtérbe (Tíz-ek Társasága), amelyek köszönő viszonyban sem voltak az MSZP alapszabályával. Több esetben is – egyoldalú döntéseket hozva és figyelmen kívül hagyva a minimális konzultációs elvárásokat is – kész helyzet elé állította a párt választott testületeit és közvéleményét.

A szervezeti kérdések tisztázásának kudarcát mutatja az is, hogy a folyamat formális lezárása után tovább élt az a vita, miszerint a pártnak árnyékkormányt vagy legalább valami hasonló rendszert kellene létrehoznia, annak érdekében, hogy a közvélemény számára egyértelműbbé váljon, mit is képvisel az MSZP az egyes kormányzati területeken. Ennek a szervezeti kezdeményezésnek a leszerelésére mindig volt ürügy², viszont a halogatás következménye valóban az lett, hogy a kívülállók nemcsak azt nem tudták (egészen a kampányidőszak középső szakaszáig), hogy az MSZP egyes kérdésekre milyen válaszokat adna, de néha még azt sem, hogy kik a felelősei az egyes kormányzati területeknek, kik a párt potenciális miniszterjelöltjei, akikre az országot rá kellene bízni. Amikor a miniszterjelöltek bemutatása végre megkezdődött, a lista különféle taktikai megfontolások miatt hiányos maradt.

Nem volt sikeresebb a párt új programnyilatkozata sem. Ennek elvileg ki kellett volna jelölnie az MSZP hosszú távú politizálásának kereteit

² Az árnyékkormány felállításával szemben megfogalmazott gyakori érvek voltak: főleg személyi vitákat gerjesztene; nem reális, amíg nincs kész program; Magyarországon nincs kétpártrendszer, ahol az ilyesmi indokolt volna. Mindhárom ellenérv részgazságokat tartalmaz. Személyi viták kétségtelenül kialakulnak, de ezeken jobb túlesni több évvel a választások előtt, mint a kampányidőszakban. A programhiány maga is probléma, és az árnyékminiszter kijelölése éppen hogy elősegítheti a hiányzó program kidolgozását. Kétpártrendszer valóban nincs Magyarországon, de a választási rendszer torzít annyira, hogy két nagy párt versengéséről beszéljünk. Árnyékkormány tehát felállítható azzal a kitéttel, hogy a koalíciós kényszer adott esetben módosíthatja a jelölést, amelynek lényege a párton belüli felelősség kijelölése egy adott kormányzati területért.

és fő irányait. A program³ azonban már az elfogadása utáni napon sem érdekelt senkit. A 2000. novemberi kongresszus után – amely a programot elfogadta – a pártvezetés újabb munkabizottságokat alakított, amelyek a pártprogramtól függetlenül alakíthatták ki javaslatukat a különböző kormányzati területeken. Miután pedig Medgyessy Péter lett a miniszterelnök-jelölt, és végképp felborult az MSZP szervezeti rendje, a központi kampánystáb már inkább a politikai marketing szabályai szerint, a korábbi programalkotó törekvéseket teljes egészében zárójelbe téve formálta a párt politikáját és arculatát.

A 2000-ben kialakult új pártprogram kimondta ugyan, hogy az MSZP-nek baloldali néppárttá kell válnia, mégsem gondolta át senki, hogy ez a meghatározás milyen viszonyban áll a párt korábbi gyakorlatával és arculatával, min kell változtatni ahhoz, hogy ne csak jelszó maradjon, hanem valóban irányt adjon a megújuláshoz. Idejekorán (2000 májusában) nyújtott volna segítséget egy ilyen kibontakozáshoz Bruce Newman, a Közgazdasági Tagozat vendégeként Budapesten tartózkodó, amerikai kampánytudós, a pártvezetés azonban nem érezte szükségét a vele való együttműködésnek. Pedig akkor még közel két év volt hátra a választásokig – ez a minimális idő egy orientációs zavarral küzdő politikai párt módszeres „pozicionálásához”. A választásokhoz közeledve az MSZP fogadott ugyan külföldi tanácsadót, ennek azonban már csak a kampánytechnikára lehetett hatása, nem pedig a párt általános arculatának, programjának és szervezeti rendjének alakítására.

A kudarcok és mulasztások ellenére a 2002-es év első negyedében az MSZP népszerűsége viszonylag magas szinten konszolidálódott, ami több okkal magyarázható. 1) Megszűnt a párton belüli szét húzás; a Medgyessy-stáb, illetőleg a Medgyessy–Kovács tandem mögött a párt egységes képet mutatott. 2) 2001 őszétől fogva a Medgyessy-kampány valóban szociáldemokrata törekvéseket fogalmazott meg, gyakorlatias megközelítésben beszélt az életszínvonal emelésének konkrét módozatairól, és ez pozitív visszhangra talált a lakosság széles köreiben. 3) A Medgyessy-stáb professzionális, és hallatlanul munkaintenzív kampányt folytatott, miáltal a párt választási ígéretei és kormányzati törekvései kézzelfogható közelségbe kerültek a baloldali szavazók tömegei számára.

Ugyanakkor jól látható, és minden bizonnyal emlékezetes marad, hogy egészen az utolsó pillanatig (az első fordulás szavazatok megszámlálásáig) nem volt egyértelmű, hogy a kampány összességében sikerre vezet. Pedig ha igaz az, hogy – amint azt az MSZP és az

³ A programalkotás vezetésével megbízott Vitányi Iván elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy a korszellemnek tekintett, Tony Blair-féle „harmadik út” filozófiájához idomítsa a szocialista pártvezetés és értelmiség gondolkodását, és ezen irányzat mentén összesimítsa a párton belüli ideológiai ellentéteket. Ez a megközelítés eltávolította a programalkotásban részt vevő több tucatnyi értelmiségit és még több szakértőt és aktivistát attól, hogy a program kidolgozása során és az által kapcsolódni tudjon a magyar baloldallal szemben megfogalmazódó társadalmi igényekhez és a valóban felmerülő kormányzati teendőkhöz. Ez a szellemi üresjárat kevés gyakorlati eredménnyel járt, viszont nem kevés energiát emésztett fel.

SZDSZ folyton-folyvást bizonyítani próbálta – az Orbán-kormány velejéig korrupt, és esetleges újraválasztásával a polgárok a MIÉP-et is kormányzó pozícióhoz juttatják, úgy az MSZP-nek 2002-re már magasan vezetnie kellett volna a népszerűségi listákon, és viszonylag egyszerűen kellett volna legyőznie a tarthatatlan erkölcsi helyzetbe sodródott jobboldali koalíciót. E meggyőző fölény hiánya arra enged következtetni, hogy komoly problémák voltak és vannak a baloldalon is.

A politikai népszerűség és a választási eredmények alakulásának értékelésekor mindenképpen tekintetbe kell venni, hogy 2001–2002 folyamán a *politikai folyamatok objektív tényezői* inkább a jobboldali kormányt segítették, semmint az ellenzékét. Ezeket a tényezőket korunk divatos politológiai megközelítései rendre figyelmen kívül hagyják. Népszerű publicisták és társadalomkutatók – az adott időszak kurrens elméletét követve – inkább bocsátkoznak személyiségelemzésekbe, vagy beszélnek különféle értékek mentén történő politizálásról, kommunikációs stratégiákról és a politikai napirend alakításáról, holott ezeknek a szubjektív tényezőknek csak az általánosabb, objektív folyamatok kijelölte keretek között lehet jelentősége. Mindenekelőtt a külpolitikáról és a gazdasági helyzetről kell itt szót ejtenünk.

Az 1998–2002 közötti időszakban, vagyis az Orbán-kormány fennállásának négy éve alatt a vezető tőkés országok körében egy lényegében egyirányú politikai eltolódás következett be, amely léptékét és jelentőségét tekintve a húsz évvel korábbi neokonzervatív fordulathoz⁴ hasonlítható. 1998-ban három kivétellel balközép kormányok álltak az EU-tagországok élén, és a progresszívabb demokraták kormányozták az Egyesült Államokat. Rövid ideig – történelmileg egyedülálló módon – a baloldal egyszerre volt kormányon Nyugat-Európa négy legerősebb országában. Az ezt követő években aztán *jobboldali választási sikerek sorozata* következett. Egy általános jobbrafordulási hullámról⁵ beszélhetünk, amelynek korai fázisában a baloldal leváltotta a balközép kormányokat Lengyelországban, Magyarországon, Spanyolországban és Ausztriában, majd sikert aratott Olaszországban, Izraelben, Norvégiában, az Egyesült Államokban, Dániában, Portugáliában, Hollandiában, és most javuló esélyekkel tekint a francia és a német választások elé is. Ez idő alatt a szociáldemokraták a második helyre szorultak az Európai Parlamentben, helyhatósági szinten

4 Emlékeztet, hogy 1979–82 között a jobboldali pártok kerültek hatalomra Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Németországban, mégpedig igen hosszú időre: a fenti sorrend szerint 18, 12 és 16 évre. Programjuk legfőbb elemei a liberalizáció, a dereguláció és a privatizáció voltak.

5 A jobboldali fordulat fő motívuma a középosztályok protekcionizmusa, amellyel a fejlettebb országok tehetősebb rétegei a világgazdasági instabilitástól próbálják magukat védeni. Ennek a mozgalomnak az elmúlt néhány évben a legfontosabb ideológiai és gyakorlati eleme a bevándorlóellenesség, illetőleg az ezzel összefüggésben alkalmazott idegengyűlölő retorika volt. Mindez megmutatkozott az itt felsorolt esetek többségében, valamint Ausztráliában, ahol a baloldal szintén ebben a periódusban védte meg kormányzó pozícióját.

pedig elvesztették olyan nagyvárosok irányítását, mint Hamburg vagy Rotterdam. Ezek a nemzetközi fejlemények közvetve mindenképpen befolyásolták térségünk, és konkrétan Magyarország politikai folyamatait is, még hozzá a baloldal számára kedvezőtlen irányban alakítva a politika ideológiai és anyagi hátterét.

A magyar jobboldalnak kedvezett az is, hogy a világgazdasági recesszió kialakulása 2001 folyamán viszonylag mérsékelt hatást gyakorolt a magyar gazdaságra. Az EU-átlagnál mintegy két százalékkal magasabb éves GDP-növekedés valóban azt a látszatot kelthette, hogy kialakult egyfajta „magyar gazdasági csoda”, és nem lehet csodálkozni azon, hogy ennek szerzői jogát a Fidesz-MPP megpróbálta kisajátítani. Valójában persze igen korlátozott gazdasági csodáról beszélhetünk az EU-hoz közeledő kelet-közép-európai országokban, és azt sem elsősorban magyar, hanem transznacionális beruházások alapozták meg, az Orbán-kormány hivatalba lépését megelőző tíz évben kialakított keretek között. A Fidesz-MPP értelemszerűen mindent megtett annak érdekében, hogy a dinamikus fejlődéssel jellemezhető egyötöd javuló hangulata kisugárzódjék a társadalom egészére. A társadalom leszakadó fele, és az életszínvonalát növekvő nehézségek árán fenntartó középcsoport pedig az intenzív médiakampányok ellenfényében igen kevés segítséget kapott ahhoz, hogy a remélnél rosszabb anyagi helyzetét egyáltalán értelmezni tudja. Még fontosabb, hogy a négy év során a Fidesz-MPP nemcsak tudati szinten, hanem anyagi értelemben is folyamatosan kampányolt, vagyis szakadatlanul azzal foglalkozott, hogy a nemzeti jövedelem mozdítható elemeit a saját választói rétegeinek csoportosítsa át. Ehhez képest néhány korrupciós ügy leplezése és a szélsőjobboldali fenyegetés hangoztatása önmagában nem lehetett kellően versenyképes.

Úgy tűnik, hogy a Fidesz-koalíció gyenge első forduló eredménye elsősorban a saját stratégiai tévedéseinek tulajdonítható, és csak másodsorban az MSZP jó taktikájának. A fordulat valószínű oka az, hogy a Fidesz-MPP-MDF lista nem tudott (nem tudhatott) egyszerre a centrum és a szélsőjobb felé is terjeszkedni. Az utóbbit igen sikeresen művelte, ám ez sokakat elbizonytalanított a centrumban, akik vagy a frissen megalakult Centrum Pártra, vagy még inkább a mérsékelt, nyugodt, s a nemzeti közép programját megfogalmazni próbáló MSZP-re szavaztak. Az MSZP nem hibázott, de ezzel együtt is azt mondhatjuk: a választási eredményt inkább a Fidesz-MPP taszító ereje, és nem az MSZP vonzereje határozta meg.

2. Miért történt így?

A Magyar Szocialista Párt alapvetően a korábbi MSZMP reformszárnyának politikai örököse. Innen származik politikai doktrínája is, mely szerint a rendszerváltás a korábbi államszocialista (kádárista) reformok egyenes vonalú meghosszabbítása, és az MSZP fő feladata a rendszerváltó

reformok tökéletes végrehajtása – végső soron ez viszi az országot az EU-tagság felé, amellyel az egész folyamat elnyeri értelmét és juttalmát. A reformszárny⁶ és ezt követően az MSZP közgazdasági alapkoncepciója emiatt lényegét tekintve nem különbözött a régió általános rendszerváltó politikájának alapképletétől, amelynek szellemi-politikai forrása az 1979 után kibontakozott ún. neokonzervatív forradalom volt. Ennek képviselői harcot hirdettek az állam általános visszaszorításáért, ez azonban valójában csak az állam jóléti és gazdaságfejlesztő tevékenységének visszaszorítását jelentette. A privatizáció, dereguláció és liberalizáció visszafejlesztette az állam szerepvállalását a modernizáció, a foglalkoztatás és a szociális biztonság terén, de meghagyta a biztonságpolitikában és a rendvédelemben.

Az importált neokonzervatív doktrínával az MSZP vezetése nem pragmatikus (gyakorlati) érelemben, hanem elméleti (ideológiai) síkon azonosult. A reformideológia hirdetése sokszor párosult arroganciával is, elsősorban Békesi László, Bokros Lajos és Horn Gyula megnyilvánulásaiban („nincs alternatíva”). Az MSZP vezetése és tagsága képtelen volt kezelni azt az ellentmondást, miszerint a neokonzervatív program egyes részletei kényszerhelyzetekben, szakmai értelemben racionálisak lehetnek ugyan, politikailag azonban egy államszocialista örökséggel terhelt, félperifériás társadalomban társadalmi támogatás nem nyerhető hozzá.

1998 után az MSZP nem vonta le a szükséges következtetéseket a politikai vereségből. A párt egyfajta természetes kormánypártnak tekintette magát; sokan úgy vélték, hogy a Fidesz-MPP blöffjeinek és demagógiájának leleplezése elegendő ahhoz, hogy a társadalom felismerje: valójában a szocialisták tudják szakszerűen és eredményesen kormányozni az országot. Nem történt meg az elhatárolódás az 1995-ös pénzügyi stabilizáció végrehajtásának hibáitól⁷, nem indult általánosabb folyamat arra, hogy az MSZP kilépjen a bürokratikus modernizáció paradigmájából. Ezzel az MSZP önkéntelenül is beszorította magát a MŰLT feliratú sarokba, tálcán kínálva a lehetőséget a jobboldalnak arra, hogy – a konzervatív politika természetének ellentmondva – a jövő pártjaként definiálja magát.

⁶ A történeti precizitás kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Reformszövetség mellett a Népi Demokratikus Platform közel egyenlő súlyú erőként vett részt az MSZP megalakításában 1989 októberében. Utóbbi azonban viszonylag rövid idő alatt szerveződött, nem szerzett magának nagy nyilvánosságot, nem fogalmazta meg komplex módon a maga filozófiáját és programját, s így a párt későbbi fejlődésére a Reformszövetségnél lényegesen kisebb hatást gyakorolt (ez az irányvonal és a vezető testületek alakítására egyaránt vonatkozik).

⁷ Ellenzékbe kerülve Kovács László és mások időnként úgy fogalmaztak, hogy „mai fejjel” már nem pont úgy hajtanák végre a stabilizációt. Ez a finom elhatárolódás alapvetően a Bokros Lajos által a stabilizációs „műtét”-hez” kapcsolt államháztartási reformelemelekről, illetőleg a pénzügyminiszter arroganciájáról szól, amelyekért a politikai árat az MSZP-nek kellett megfizetnie. Mindezt a Bokros-csomag minimális kritikájának tekinthetjük. Ugyanakkor az MSZP-frakció derékhad a Fidesz-MPP-vel folytatott vitában nem élt ezzel a visszafogott elhatárolódással sem, hanem azt állította, hogy a Bokros-csomag szükséges és nélkülözhetetlen volt az 1996-tól megindult fellendülés megalapozásához. Márpedig ez így, ebben a formában nem felel meg a valóságnak.

Az MSZP sem 1998 előtt, sem azután nem igyekezett magát beágyazni a civil társadalomba (szemben a jobboldal 1994 utáni gyakorlatával). Ennek késői – talán tudat alatti – beismerése volt Medgyessy Péternek az az ötletszerű kezdeményezése, hogy Magyarországon a civil szervezeteket egy második kamara keretében emeljék be a törvényhozásba. Ennek az akciónak a visszhangja érthetően pozitív volt; annak ellenére, hogy elméleti szempontból vitatható, gyakorlati szempontból pedig teljesen irreális elgondolásról volt szó⁸.

Az MSZP az 1998–2002-es időszakban nem tudta sikeresen elhíttetni magát, hogy megújult párt. Ehhez elsősorban új arcok kellettek volna (tucatjával), ilyesmit azonban az MSZP nem tudott – és a vezetés egy része valószínűleg nem is akart – prezentálni. Új tagokat, új aktivistákat vonzott volna a párthoz, ha a vezetés nemcsak beszél az előttük álló lehetőségekről, de valóban meg is nyitja azokat. Kovács László mint pártelnökjelölt 1998 nyarán – igen helyesen – meghirdette például, hogy az MSZP százával fogja kiküldeni a fiatalokat szociáldemokrata pártkapcsolatok révén Nyugatra, ám ebből semmi nem vált valóra. Piros jelzést kapott a pártvezetéstől az 1999-ben előkészített Haladó Baloldal platform, amelynek egyik fő erénye a fiatalok megszólítása lett volna.⁹

Annyira nem voltak új arcok az MSZP élvonalában, hogy a miniszterelnök-jelöltként szóba került férfiak mindegyike (Kovács László, Németh Miklós, Medgyessy Péter, Horn Gyula, Nagy Sándor) az MSZMP KB tagja volt egykor, és mindegyikük közgazdasági végzettséggel rendelkezett (Magyarországon a diplomáták is közgazdasági végzettségűnek számítanak). Nem az volt a baj önmagában, hogy egyes jelöltek MSZMP KB-tagok voltak, hanem az, hogy az MSZP öt lehetséges miniszterelnök-jelöltje közé egyetlen egy sem fért be azok közül, akik nem az egypártrendszer időszakában váltak élvonalbeli politikussá, egyetlen egy nő sem volt esélyesnek tekinthető, és egyetlen egy sem volt, aki a közgazdász vagy diplomata szakmán kívüli világot (tanár, orvos, jogász, mérnök, agronómus, újságíró, műszerész, lakatos stb.) képviselné. Kovács, Horn és Németh találkája a Lukács cukrászdában – másfél évvel az 1998-as vereség után – egyértelmű jelzés volt a kül-

⁸ A kétkamarás parlament ötletét Ágh Attila próbálta meg használhatóvá gyúrni *Népszava*-beli cikkében. Itt azonban a második parlament már nem a civil szervezetek képviselőiből állt volna össze, hanem a kistérségek választott képviselőiből. Az Ágh-féle kétkamarás parlament tehát viszonylag könnyen előállítható lenne a jelenlegi országgyűlés kettéválasztásával (pártlistás és választókerzeti kamara), és – a korszellemnek megfelelően – a listás képviselők számának csökkentésével. Alkotmányjogilag ez sokkal kezelhetőbb, mint a Medgyessy-féle félcivil parlament. Kiindulópontot jelenthet az egységes négyéves választási ciklus megbontásához, és ezen keresztül az „ellenőrzés és ellensúly” elvének intenzívebb alkalmazásához is.

⁹ Ezt a kezdeményezést két évvel később, kissé gyengített változatban élesztette újjá a Harmadik Hullám platform.

világ felé: egymás riválisai vagyunk ugyan, de a körön kívülről mást nem hagyunk szóhoz jutni.¹⁰

Furcsa módon az MSZP legfelsőbb vezetéséből – vagy annak környékéről – az 1998-as vereség után hamarabb szorultak ki a reformkörökben feltűnt negyvenesek (Szekeres, Suchman, Szabó stb.), mint a nyolcvanas években befutott politikusok. Egy-két új arc megjelent az MSZP vezetése környékén, de nem tudtak túllépni azon a szinten, ahol inkább statisztikai szempontokból van rájuk szükség (mint fiatalokra), és megmaradt a felkészültségbeli szakadék, amely elválasztja őket a valódi vezetőnek tekintett politikusoktól (akár viselnek tisztséget ez utóbbiak, akár nem).

A vezetés fiatalítását és fokozatos cseréjét segítette volna a párttagság kibővülése, ez azonban nem következett be a szükséges mértékben. Pedig az MSZP-nek több alkalma is lett volna arra, hogy nagyszabású tagtoborzást hajtson végre. Ilyen lett volna az 1994-es győzelem utáni fél év, de ilyen lehetett volna az 1999-es időszak is, amikor a kormányzó Fidesz-MPP (és annak egészpályás letámadó taktikája) látványosan lendületet veszített. Tagtoborzásra sem ezekben, sem más időszakokban nem került sor, ami nem egyszerűen egy mennyiségi problémát jelent (túl kevés a párttag), hanem minőségit is: az MSZP az 1989 előtt szocializálódott generációk pártja maradt. Új tagok és új vezetőjelöltek nélkül pedig az 1989 előtről átörökített vezető garnitúra zavartalanul őrizte pozícióit – nem gondolva át, hogy a megújulás hiánya egy évtized után már súlyos következményekkel járhat az egész pártra és a progresszív politikára nyitott társadalmi rétegekre nézve.

A fiatalítás elmaradása nem egyszerűen utánpótlási problémaként jelentkezett az MSZP-ben, hanem a fiatal választók megnyerésére való képtelenségben is. 1998-ban, a vereség után egyértelműen látszott, hogy az MSZP talpra állása és visszatérése szempontjából döntő fontosságú, hogy tud-e valamilyen áttörést elérni az első szavazók, illetve más fiatal rétegek körében. Erre semmiféle szisztematikus koncepció nem született az MSZP-ben (annak ellenére, hogy az első két évben a párt szervezeti ügyeiért a nem sokkal korábban még ifjúsági vezetőként tevékenykedő Kiss Péter felelt). Fiatal tagság, életképes ifjúsági szervezetek és a vezetésben jelen levő fiatalok nélkül a párt érzéketlen maradt a fiatalok sajátos problémái iránt, s az esetenként – nehéz szü-

¹⁰ Hasonló jelentőségű volt a Molnár Gyula-affér. Az MSZP viszonylag fiatal alelnöke egy napilap-interjúban úgy nyilatkozott, hogy a Horn-kormány tagjainak háttérbe kellene vonulniuk. Ezzel a generációváltás igényét fogalmazta meg, ám oly szerencsétlen módon, hogy végül is ő maga veszítette el alelnöki pozícióját, és a fővárosi MSZP-szervezet élére sem tudta megválasztatni magát. Ennek azonban csak az egyik oka volt, hogy a párt idősebb gárdája és személy szerint Horn Gyula keményen vissza tudott vágni. A másik ok az volt, hogy a Horn-kormány tagjai elleni fellépés egy olyan időszakban hangzott el, amikor Kovács László kivételével a Horn-korszak befolyásos vezetői (Horn, Gál, Szekeres, Kósáné, Baja stb.) amúgy is már háttérbe szorultak. Eredményesebb lett volna a kezdeményezés akkor is, ha olyan politikus részéről hangzik el, akinek személyes teljesítménye a generációváltás igényét hitelessé teszi és alátámasztja a pártközvélemény előtt.

lés eredményeként – kialakított ifjúsági programpontjait nem tudta kellő meggyőzőerővel előadni.

Az érdemi fiatalítás elmaradásához mérhető stratégiai hiba, hogy 1998 után az MSZP látványosan szakított az értelmiséggel. Nem sokkal a vereség után felfüggesztette a *Társadalmi Szemle* – az egyetlen, havi rendszerességgel megjelenő elméleti-politikai MSZP-lap – kiadását, és további négy év kevés volt ahhoz, hogy a folyóiratot újraindítsa. 1990-ben még nagy tekintéllyel rendelkező parlamenti képviselői voltak a pártnak az értelmiség egyes köreiből (Ormos Mária, Huszár Tibor, Bossányi Katalin, Bokros Lajos, Nagy Attila). A kilencvenes években a pártvezetés és az értelmiség kapcsolata folyamatosan romlott, és a trend megfordítására nem is tettek kísérletet – a pártvezetés valószínűleg nem is észlelte kellőképpen, micsoda károkat okoz hosszú távon ez a visszafejlődés.

A 2000. novemberi kongresszuson egyszerre került ki a vezetésből az értelmiség két kiemelkedő képviselője, Vitányi Iván és Földes György. Vitányi és Földes bizonyos értelemben egymás riválisai voltak (korábban Földes váltotta Vitányit az MSZP Országos Választmányának elnöki székében), de ki is egészítették egymást. Vitányi inkább tudott szólni az idősebb generációhoz és a liberális körök felé, Földesnek jobb kapcsolatai voltak a fiatalabb generációkkal és a szocialista társadalomtudomány képviselői felé. Vitányi szónokként és közszereplőként, Földes stratégaként volt nélkülözhetetlen a megelőző években, és lett volna nélkülözhetetlen a továbbiakban is. Kiválásuk esetén megfelelő pótlásról kellett volna gondoskodnia a pártvezetésnek, ilyen azonban nem állt rendelkezésre.

Milyen következményekkel jár az értelmiségi kapcsolatok lemorzsolódása? Azért jelent ez problémát, mert az *értelmiség részvétele a baloldali politikában alapvető feltétele a folyamatos és újszerű kihívásokra adott progresszív válaszok megszületésének*. Az értelmiség részvétele nélkül a pártpolitika rutinszerűvé válik, s a párt nem lesz képes új kezdeményezésekre, csak reagálni tud az ellenfél által diktált eseményekre. Az értelmiségtől eltávolodó MSZP-t a nagy példányszámú kommentátorok (Lengyel, Kéri stb.) nem alaptalanul szokták gondolatok nélküli pártnak nevezni.¹¹

Nemcsak az volt a baj azonban, hogy az MSZP köreiből túl kevés gondolat születik, de még inkább az, hogy egyre nehezebb azokat eljuttatni a szélesebb közvéleményhez. A 90-es évek második felében az MSZP befolyása meggyengült a *Népszabadság* felé (amelynek pedig kis részben még mindig tulajdonosa), és nem tudott érdemi fórumhoz jutni a kereskedelmi tévécsatornákon sem. 2001-ben Kovács László indokoltan, de következmények nélkül panaszkodott (szinte folyamatosan), hogy az MSZP üzenetei „nem jönnek át”, és a sajtó csak a személyi kombinációkra és a pletykákra kíváncsi. Kimondottan bal-

11 Petőcz György és Seres László április 19-én az *Élet és Irodalomban* megjelent írásában „a többnyire amortizálódott, kényszerpragmatikus, semmilyen jövőképet felvázolni nem tudó” szocialistákról beszél.

oldali, és az MSZP által részben ellenőrzött sajtótermékek nélkül ezek a panaszok a falra hányt borsó hatékonyságával bírtak.

3. Mi a teendő?

Az itt elemzett hibákat és hiányosságokat idővel sokan átlátták, ám érthető okokból ezek megvitatására egyre kisebb volt az esély. A választások előtt szervezeti vagy programvitát nyitni egy politikai párton belül felér egy öngyilkossággal. *Közvetlenül a kampányidőszak elején és folyamán kizárólag azt a taktikát lehet folytatni, hogy az adott vezetés mögött felsorakozva, az adott irányvonalat követve mindenki próbálja meg a maximumot nyújtani a közös siker érdekében.* A választások után azonban – az eredményes kormányzás megvalósítása és a 2006-os esélyek felépítése érdekében – az alapoktól kezdve kell újjáépíteni a Magyar Szocialista Pártot.

Alapvető feladat az MSZP újjáépítése során *a pártprogram, a marketing és a vezetői garnitúra egységének megteremtése.* Ennek az egységnek a hiánya az MSZP-n belüli zavarok egyik fő forrása volt. A programok (tehát a kormányzás konkrétumaira vonatkozó részletes elgondolások) a nyilvánosságtól elzárt bizottságokban születnek, így nehéz elvárni, hogy tartalmuk bárkit meggyőzzön arról, hogy szocialista kormányzás mellett jobban járna a magyar társadalom. A programkidolgozó technokrácia önmagába zárulása következtében a marketing is önmagába zárul, vagyis a tényleges kormányzati szándékoktól többé-kévesbé függetlenül kell a néphangulatot eltaláló üzenetekkel megteremtenie az MSZP népszerűségét. Mi több, az elmúlt évek gyakorlata úgy alakult, hogy sem a program, sem a marketing szempontjai nem játszanak közvetlen szerepet a vezető garnitúra kiválasztásánál, azaz egy olyan feltételezés él, mintha mindegy lenne, kikre hárul a program népszerűsítésének és végrehajtásának feladata. Baloldali néppárt esetében a helyes sorrend: a széles társadalmi bázis kijelölése, ezután a társadalmi igényekre reagáló program kidolgozása, majd végül a mindezt hitelesen képviselő vezetés megválasztása.

Az MSZP nem vághat neki még egyszer felkészületlen káderállománnyal a választási kampánynak. A jelenlegi politikai garnitúra (országgyűlési és önkormányzati képviselők, egyéb aktivisták) még mindig a párt- és KISZ-iskolák tanfolyamain szerezte mozgalmi képzettségének alapjait. Visszatekintve ezek az iskolák igen nagy értéket jelentenek; a baj csak az, hogy a legutóbbi tizenkét évben gyakorlatilag semmiféle rendszeres politikai képzés nem alakult ki a baloldalon (szemben a jobboldal által szervezett Századvég-komplexummal). Az 1989 előtti politikai képzési intézmények egy más világ számára képeztek kádereket; jellegüket tekintve párt- és állami bürokraták előállítására voltak alkalmasak. A mai demokratikus viszonyok között más típusú politikusok számítanak versenyképesnek, vagyis az intellektuális fel-

készültség és a kommunikációs készségek szempontjából egyaránt nagy lemaradást kell behozni.

Látni kell azt is, hogy a választási győzelem nem pusztán kampánykérdés, hanem mélyebb társadalmi és kulturális gyökerek kérdése is. Az MSZP számára az igazán nehéz feladat nem is a baloldali társadalmi érdekközösség létrehozása vagy megerősítése, hanem inkább *a párt mint szociáldemokrata erő kulturális beágyazódása*. Olyan kérdések tisztázása kerül napirendre mindenekelőtt, mint a kommunista múlthoz, a vallásos tömegekhez, illetőleg a hazai kulturális élet különböző rétegeihez való viszony. A kulturális beágyazódást elősegítendő az MSZP, illetőleg a párt körüli társadalmi érdekszövetség nem halogathatja, hogy komoly hetilapot indítson (akár a már létező kisebb kiadványok megszüntetése árán is), és megerősítse a *Népszava* szociáldemokrata jellegét.

A sajtó szociáldemokrata irányzatainak kialakítása mellett az is megújulás létfontosságú tényezője, hogy az MSZP elindítson egy átgondolt, *komplex politikai képzési intézményt*. Az MSZP-t meg kell nyitni a fiatalok előtt, sőt aktívan kampányolni kell azért, hogy a jobboldali politika által hátrányos helyzetbe hozott, a Fidesz-MPP által megteremtett világgal kulturálisan szembenálló, modern szellemiségű ifjúság a szocialista pártban keressen politikai cselekvési lehetőséget. Ugyanakkor az új generáció szemében értékke kell tenni a politikai képzést, és a vezető pozíciókba való jelölés feltételül kell szabni bizonyos politikai végzettség¹² megszerzését. Ennek ki kell terjednie alapos politológiai, szociológiai, történelmi és közgazdasági ismeretekre egyaránt. Az internet segítségével megoldható, hogy ez a képzési rendszer országos legyen.

Mivel a párttagság nagy része és a közvélemény szemében a párt vezetése testesíti meg a pártot magát, *fontos feladat a csúcavezetés személyi és szervezeti rendbetétele*. Előbb-utóbb szakítani kell azzal a gyakorlattal, hogy az MSZP miniszterelnök-jelöltje más lehet, mint aki a párt elnöke (a nyugati szociáldemokráciára általában véve nem jellemző ez a pozíció-felosztás). Hosszú távon mindenképpen egységesíteni kell a párt belső szervezeti rendszerét. A pártelnök, választmányi elnök és frakcióvezető hármasa így is elégségesen tagolttá teszi a párt legfelsőbb vezetési szintjét. Ezekhez hozzáadni külön a miniszterelnök-jelölt intézményét és személyét, aki mögött önkényesen, *ad hoc* módon kialakított szervezeti struktúra áll, egy időzítetlen detonátor beépítéséhez hasonlítható, amely a választások előtt egy-másfél évvel elkerülhetetlenül bizonytalanságot gerjeszt a párt tagsága és szimpatizánsai körében, hosszabb távon pedig a párt működőképességének lerombolásával fenyeget.

12 Egy lehetséges megoldás az, ha az újonnan felállítandó politikai képzési rendszerben háromfokozatú diplomát vezetünk be, és az első fokozat megszerzése nélkül a 2000 után belépett párttagok nem jelölhetők önkormányzati képviselőnek, a második fokozat nélkül nem jelölhetők országgyűlési képviselőnek, a harmadik fokozat nélkül pedig nem lehetnek országos választmányi vagy elnökségi tagok.

TANULMÁNYOK

A szervezeti inkonzisztencia tehát többet árt, mint használ. Felszámolása részben szervezési, részben személyi kérdés. Mihamarabb meg kell kezdeni az új generációt képviselő, majdani miniszterelnökjelölt keresését, aki esetleg már a 2006-os választások előtt (egy-másfél évvel) átveheti a kormány irányítását. 2006-ra az MSZP-nek már rendelkeznie kell vitaképes, friss gondolkodású, új vezetőkkel és képviselőjelöltekkel, akik képesek lesznek megvédeni és megerősíteni a párt kormányzati pozícióit. Mivel a jobboldal ellenzékéből kampányol majd, taszító ereje nem lehet a baloldali győzelem fő forrása. *Az MSZP-nek kell vonzóvá válnia.*

Tanulság az is, hogy *a baloldal sikere az MSZP szövetségi rendszerén is múlik.* A választások összképe azt mutatja: az MSZP-nek volt ellenszere a Fidesz-MPP eredeti, nagyotmondó és fellengzős kampánystílusára, de nem volt ellenszere a két forduló közötti, populista hisztériára. Ez utóbbinak fő célja (és eredménye) a vidéki szavazók tömeges mozgósítása és érzelmi megnyerése volt. A pótkampány sikere – a Fidesz-MPP–MDF bukása ellenére – arra enged következtetni, hogy a jobboldal még mindig erősebb szavazatszerző potenciállal rendelkezik az agrárvilágban. Ez pedig szükségessé teszi, hogy az MSZP vagy kezdje meg saját falusi hálózatának kiépítését, vagy tegyen lépéseket arra, hogy helyzetbe hozzon egy baloldali agrárpártot, amely a 2006-os választásokon a párt potenciális szövetségese lehet.

KENDE JÁNOS–WÉBER ATTILA

A Fidesz a célegyenes előtt – 2001. januártól decemberig

A Fidesz a választás előtti évben, 2001-ben olyan volt, mint egy összeszorított ököl. Önálló mozgása, „önjárása” a pártnak, a frakciónak nem volt. Mindent szorosán összefogott a Fidesz-vezetés szűk magva. Ugyanennek a zárt csoportnak végrehajtó apparátusa a kormány.

Az informális gazdasági háttérrel most még vázlatosan sem tudunk foglalkozni, mert a célegyenesbe forduló kampány során oly mértékben megszorodtak a „lenyúlások” és olyan zavarossá váltak az ügyletek, hogy azokat csak szakszerű nyomozás tisztázhatja – majd.

Külön foglalkozunk viszont a Fidesz „ellenség-politikájával”, az MSZP-hez, az SZDSZ-hez fűződő viszonytal vagy pontosabban: iszonnal, illetve a jobboldali egységet fenyegető kisebb alakulatok, mint a torgyáni FKGP, illetve a Centrum fideszes megítélésével. Természetesen a blokkban nem tárgyaljuk az állellenzéki MIÉP és a Fidesz kapcsolatát, ami inkább szövetségi jellegűnek tekinthető.

Tanulmányunkat nem a 2001-es esztendő végével, hanem Orbán Viktor legutóbbi Vigadó-beli beszédével zárjuk.

1. A 2001-es év fordulóján a Fidesz szövetségi politikájában és a párt belső vezetési-személyzeti ügyeit illetően is válaszúthoz érkezett. A választási szövetségi rendszer korábban szorgalmazott modellje – ami a jobboldali pártok összefogására és együttműködésére épült volna – látványosan kudarcot vallott. Az FKGP gyors összeomlása után világossá vált, hogy ha a Fidesz nem képes időben szakítani a kormányzatban lejáratódott kigazda politikusokkal, maga is lejtőre kerülhet. Látható volt, hogy egy ilyen lépés nem mentes a kockázattól, hiszen, ha Orbán nyílt konfrontációt robbant ki a Torgyánhoz hű erőkkel szemben – veszélyeztetve ezzel a kormányzó pártok többségét –, akkor felbomolhat a koalíció, s ez esetben még az előrehozott választások vagy kisebbségi kormányzás lehetőségét sem lehetett kizárni. Az adott parlamenti erőviszonyok mellett persze komolyan nem merülhetett fel egy konstruktív bizalmatlansági indítvány sikere, de a Fi-

desz minden erejével küzdött azért, hogy elkerülje a MIÉP-pel való összefogás és az idő előtti választások lehetőségének látszatát.

Az év elejére kialakult helyzet tehát arra készítette a Fidesz döntéshozóit, hogy mindent megtegyenek a kormányzás stabilitása érdekében. Az MSZP-nek tett, év eleji gesztusok, az ellenfél és a közvélemény figyelmének elterelése, az FKGP-ből kivált képviselőkkel kötött egyezségek, Torgyán József „kifárasztása” és a belső pártvezetés munkamegosztásában tervezett változtatás mind-mind ezt szolgálták.

A Fidesz belső magja – az utólagos elbeszélések szerint Kövér László pártelnök kezdeményezésére, a párt tagságát is meglepve – határozott az elnök cseréjéről. A váratlan döntést alapos mérlegelés előzte meg.

A Kövér által egy évvel korábban meghirdetett elnöki program jórészt megvalósult, kisebb részben korrekcióra szorult. A párt elnökének vezényletével megtörtént a párt életre keltése, konszolidációja és – példátlan anyagi erőösszpontosítások révén – a kampány előkészítése. A Fidesz tagjainak és alapszervezeteinek száma Kövér hivatalba lépése után nem emelkedett jelentős mértékben, néhány szervezet fel is oszlott, de a rendteremtés keretében a pártelnök megoldott több, belső konfliktust.

A sajtóban megjelent hírek szerint a kongresszusi vitairat előkészítése és a párt informatikai infrastruktúrájának kiépítése körül volt némi zavar, a pártelnök teljesítményének mégis az volt az egyetlen, vitatható pontja, hogy a jobboldali pártokat a 2002-es választások első fordulója előtt nem sikerült egy teljesen egységes szövetségbe tömöríteni. Ami megvalósult, igaz, hosszú, helyenként brutális zsarolásokkal kísért egyeztetések után, az az MDF–Fidesz közös lista. Érdemes röviden visszatekinteni erre a folyamatra.

Az év elején az MDF elnöknője még „lebegtette” a Békejobb, illetve az önálló indulás lehetőségét. A válasz a fórumon belüli Fidesz-barát ellenzék lázadást ígérő nyilatkozatainak sora volt. Ebben élen járt a frakcióvezető mellett Gémesi György, Horváth Balázs és a háttérből Boros Péter volt kormányfő, jelenlegi miniszterelnöki főtanácsadó. A „kívülről” szorongatók hangadója természetesen Kövér László volt, a megszokott fenyegető nyilatkozatokkal. Azzal, hogy felajánlották Csapody Miklós és Herényi Károly egyéni helyét az MKDSZ-nek, jelezték: nincs alku, csak teljes behódolás. A székesfehérvári időközi választás tapasztalatai alapján nem volt biztos, hogy ezt a nyilvánvaló erőszakot az MDF korábbi választói ugyanúgy „lenyelik”, mint a megvásárolt és megfélemlített pártelit.

A végeredmény leginkább az imádkozó sáskák nászához hasonlít, ahol az aktus után a nőstény meg is eszi a hímet. A különbség a sáskákhoz képest annyi, hogy a jobboldali tömbnél a nemi szerepek felcserélődtek. Itt a férfiasan kemény Fidesz kebelezte be a Dávid Ibolya vezette MDF-et úgy, hogy meg is alázta néhány markáns személyiségének háttérbe szorításával. Így bűnhődött jelöltség nélkül maradva a renitens fehérvári Viniczai, és szorult le biztos listás helyről

a csak egyéniben induló Herényi Károly. Az MDF „kontójára” került viszont valószínű bejutó listás helyre Boross Imre volt kiscgazda (és korábban még sok egyéb „volt”) miniszter. Az így létrejött szövetséghez csatlakozott a Fidelitas és az MKDSZ, majd utóbb a kormányzati szempontból hasznosítható Torgyán-ellenes kiscgazda maradékok, illetve a Lungo Drom, a hajlékony, számos más partneri kapcsolatot megpróbált Farkas Flóriánnal az élen. Ez az utóbbi megállapodás, az érintett roma „eliten” kívül, Dávid Ibolya és Pokorni Zoltán közös műve volt.

Ennek a paktumnak a hozadéka enyhén szólva is bizonytalan volt. Kérdéses volt, hogy ennek az egyezménynek nyomán mennyire aktivizálható a roma népesség, s ha igen, úgy felsorakoztatható-e egy jobboldali kormánypolitika támogatására. Az sem lehetett egyértelmű, hogy a hagyományosan konzervatív „keresztény-nemzeti” választóközönség miként reagál majd a hazai cigányság iránt hirtelen feltámadt Fidesz-szerelemre. Itt ezzel kapcsolatban emlékeztetnénk Csurka rosszálló megjegyzésére a fiatal demokraták „népfrontosodásáról”.

A jövőben bizonyára politológiai kurzusok tárgya lesz a korábbi nagyobb szövetséges, az FKGP feldarabolása, s a nagyon heterogén összetételű és színvonalú, közel félszáz fős frakcióból a Fidesz számára leginkább megfelelő elemek „kicsemegézése”. A kezdeti lázadó ötökből rövid időre mintha Csúcs László lett volna a „kedvenc”, ám őt hamar váltotta – mert Torgyánnal szemben a leghatékonyabban használható éknek bizonyult – Lányi Zsolt. A kormányfővel folytatott, látványos és titokzatos tárgyalásai révén egy ideig a médiumok számára is a jövő emberének számított. A párhuzamos pártkongresszus nem hozott valódi sikert az ő számára és nem vezetett eredményre a jogi eljárás sem Torgyán eltávolítására. Önállósodási próbálkozása hamarosan kudarcba fulladt, pártkezdeménye súlytalannak bizonyult. Lányi nem értette meg, hogy a Fidesznek nem egy Torgyánnal szemben fellépő, rivális kiscgazda alakulatra van szüksége, hanem az erre készséges legkezesebbek integrálására. A „nagy testvért” egyébként az is zavarta, hogy Lányi túlságosan öntörvényű, hajlamos a megfontolatlan lépésekre, nyilatkozatokra, szerepeltetése kormányzati oldalon bizonyos kockázatokkal jár, így hát „ejtették”. Politikai bukásában szerepe volt a kiscgazda miniszterek szintén tiszavirág életű csoportosulásának, aminek vezetői tisztét Szabó János honvédelmi miniszter töltötte be. Mint hamarosan kiderült, erre az alakulatra is csak átmenetileg volt szükség, s a hadsereg nélküli, nemzetközi tekintélyünket éppen nem gyarapító vezérnek nem sikerült megvásárolnia politikai jövőjét.

A Fidesz választási szereplése szempontjából bizonytalansági tényező, hogy az MDF és a Fidesz eróziójából is táplálkozó Centrum, valamint a Torgyán vezette maradék FKGP hány százalékot von el a

TANULMÁNYOK

korábban a Fidesz által egységesnek remélt jobboldali támogatói bázisból.

Ezzel együtt a választási szövetségi rendszer meghiúsulása mégsem tekinthető egyértelmű kudarcnak, hiszen rövid távon ez a helyzet a Fidesz számára kedvezőbb szavazat-maximalizálás lehetőségét kínálta fel.

2. Az elnökcseré – még ha létrejöttében kényszerű elemek is szerepet játszottak a végeredményben – egy végiggondolt koncepcióváltás következménye volt. Azoknak a hangját, akik az elnökváltás kapcsán Kövér háttérbe szorulásáról cikkeztek, elnémította a májusi kongresszusi szavazás, ahol a volt pártelnök több szavazatot kapott, mint az új.

A váltás mögött az az elképzelés húzódtott meg, hogy a bal–jobb törésvonal sikeres elmélyítése és a jobboldal ideológiai egységesítése után a MIÉP-től középre eső teret a Fidesz-nek kell meghódítania. E stratégia nem elsősorban – s főként nem kizárólag – a pártok közötti egyezségek megkötését, hanem inkább a heterogén szimpatizáns csoportok megnyerését célozta meg. A Fidesz-ben felülkerekedett az az álláspont, hogy a pártnak akkor van esélye az abszolút többség elérésére, ha ismételten középre húz, ha az új elnök békülékeny politikát folytat, miközben megőrzi a jobboldali szavazótábor szimpátiáját.

Miközben Pokorni előtérbe kerülése az összes potenciális Fidesz-szavazó elérésével kecsegtetett, azt is szimbolizálta, hogy a Fidesz-ben nincsenek bérelt helyek. Az elnökváltás a felelősségmegosztás új rendjét is jelentette, hiszen azt akkor is tudták, hogy egy választási vereség az Orbán–Kövért páros számára legveszélyesebb konkurens elgyengítésével jár. A Fidesz-nek ez alkalommal is sikerült elérnie – ellentétben az MSZP gyakorlatával –, hogy a belső ellentétek ne kapjanak nyilvánosságot, illetve, hogy a valóságosnál kisebbnek mutakozzanak.

Az 1996–98-ban bevált taktika tehát 2001-ben megismétlődött. Miután a Fidesz látványos ideológiai offenzívával – a korona ide-oda utaztatásával, a millenniumi ünneppsorozat megrendezésével, a Corvin-lánc adományozásával stb. – kielégítette a legpártosabb közönségének vágyait, a választások közeledtével a megnyerni remélt bizonytalanok irányába fordult.

Bájos jelzés ebben a tekintetben a kormánytámogatással készülő, áltörténelmi filmek időzítése. A választások közeledtével az igazságos uralkodó imázsát kell ápolni, ezért a következő vállalkozás a Mátyás királyról szóló film lesz. Baljósabb politikai kurzus beharangozását jelenti viszont a szintén tervbe vett, Bethlen István gróf életét feldolgozó alkotás. Bethlen, mint ismeretes, a konszolidált, intézményesült Horthy-rendszer megalkotója volt. Életművének lényegi eleme a hatalmat gyakorló politikai elit pozíciójának megingathatatlansága volt, az állandó hatósági visszaélések rendszeresítésével működő választási rendszer és az abból születő, ál-parlamentáris struktúra segítségével.

Okkal gondolhatjuk, hogy a kormányfőben nem a Horthynak címzett, elkésett óvások, s nem a kissé rejtélyes, de bizonyára szomorú vég keltette fel a rokonszenvét hivatali elődje iránt. Vannak előjelek, amelyek sejtetik: Bethlen példa a Fidesz, illetve személyesen Orbán Viktor számára, noha ő feltehetőleg többre vágyik, mint a tudatosan Horthy kormányzó mögé álló „István gazda” tette.

A bizonytalanok megnyerésében a millenniumi másfél évben a leg-sűrűbben emlegetett fogalom, metafora az „álom” volt, és nem véletlenül. A kampány nekik szóló része a minimálbér kétszeri megemlése, a Széchenyi-terv meghirdetése, a többször módosított család- és lakástámogatási rendszer, vagy a 2012-es olimpia körüli hírverés.

A minimálbér adott formájú emelése – aminek kétségtelenül az állami költségvetés a legnagyobb nyertese – kezelhetetlen kereseti aránytalanságokat, bérfeszültségeket eredményezett, aminek politikai hatása egyelőre beláthatatlan.

Az eredeti változatban csak keveseknek kedvező lakástámogatási rendszer még többszöri módosítása után sem alkalmas a fiatal nemzedékek problémáinak kezelésére. A rendszer agyonreklámozott eredményadatai érdekes módon nem az épített vagy az épülő lakásokról, hanem a kiadott építési engedélyekről szólnak, ami azért nem ugyanaz.

A Széchenyi-terv, eltekintve a források elosztásának sajátos módjától, még szintén inkább a jövő programja, miként a labdarugó EB, vagy az olimpia. Hasonló „álomi” szerepe van a meghirdetett egészségügyi, közalkalmazotti, köztisztviselői, pedagógusi ún. életpályamodellnek, amelyek véletlenül mind a következő kormányzati ciklusban kezdődnek, és – bár erről kevés szó esik – hosszabb távra szólnak. Azt üzenik, hogy az előbbiek akkor lesznek csak igazak, akkor nem lesz rossz ébredés a szép álmokból, ha a jelenlegi kormánykoalíció, vagy a már egyesülő új nemzeti egységpárt hatalmon marad.

A Pokorni által megszemélyesített centrupolitika nem egyeztethető össze semmiféle radikalizmussal. Megszólalásaiból az állami élet sajátos politikamentesítése sugárzik, mondanivalójának visszatérő vonása a megoldásokat kereső Fidesz és a destruktív ellenzék szembeállítás. Ezen a ponton azonban – attól a pillanattól kezdve, hogy a választási kampány a finisbe fordult – láthatóan megbicsaklott az elnök „centrista” hangvétele.

Az építkező Fidesz-kormány offenzív kampánya a nyár elején teljesedett ki, amikortól a kormány és a Fidesz elnöksége hetente ülésezett. A két grémium között sajátos összjáték bontakozott ki, melynek során a pártvezetés nemcsak reagált a kabinet döntéseire, hanem több alkalommal kormányintézkedéseket is kezdeményezett. A korai kampányban a Fidesz a kormányzati munka eredményeire és az osztogató politikára helyezte a hangsúlyt. Ne feledjük: az osztogatások itt is többnyire a jövőnek szóltak. A kormány a már megindult programok népszerűsítését akarta elérni a vidéki kiszállásokkal, a megszakítás nélküli munkával. A folyamatban lévő ügyek mellett néhány olyan

új kezdeményezés is született, mint például az autópálya-építés 15 éves terve, miközben eddig egyetlen kilométernyi új autópályát sem adtak át, vagy a zsebszerződések vegyes fogadtatásra talált, születésekor „áttöréserejűnek” minősített felszámolása.

A Fidesz a szimbólumok világában, a jelképek terén is ráerősített. Végleg szakított liberális múltjával, alapszabályát módosítva néppártként határozta meg magát, és belépett az Európai Néppártok családjába.

A kormányfő szinte minden eszközt bevetett annak érdekében, hogy világnézeti legitimitációját tovább erősítse. Erre számára – és párttársai számára – elsősorban a 2000. január elejétől kezdődő millenniumi év és a zászlóátadások kínáltak alkalmat.

A kormány, illetve a koalíció képviselőinek előterjesztése alapján kötelezővé vált a nemzeti lobogók kitűzése a középületeken, rehabilitálták a Corvin-láncot és megalapították a Nemzet Színésze díjat. Sorra születtek törvények a különböző emléknapokról. A rendszer-váltás óta először fordult elő, hogy politikai döntéshozók új ünnepeket vezettek be és rendszeresítettek az iskolákban.

Évek óta bevett gyakorlat az egyre inkább intézményesülő jobboldali történetírás részéről a magyar történelem újra- és átértékelése, ami a szakmai közéletben egyelőre nem vezetett áttöréshez, de egyre nagyobb a hatása az oktatásban, aminek „eredményeit” jelzi a tanárszakos főiskolai és egyetemi hallgatók előítéletességéről készült ombudsmani jelentés is.

A Horthy-korszak iránti sajátos nosztalgia kifejeződik többek közt a kor szereplőit illető hivatalos tiszteletadásokban. Bárdossy rehabilitációja még a MIÉP ügye, Hóman Bálint nem szakmai, hanem politikai újraértékelése (jelentősége történészként vitathatatlan) már bizonyos kormányzati részvétellel zajlik. Ebbe a sorba tartozik a Teleki-szobor ügye, a Bethlen-síremlék előtti kormányfői tisztelgés, vagy Dávid Ibolya koszorúzása Szombathelyi Ferenc és Jány Gusztáv tábornokok emléktáblájánál, aminek kínos nemzetközi visszhangja támadt.

A rendszer iránti nosztalgia veszélyesebb formájára utal a „kormányközeli” sajtóban is beharangozott, a miniszterelnök túlhatalmi kísérleteit is legitimáló elnöki rendszer, illetve a „prezidenciálódás” apológiája. E rokonszenvnek a képtelenségét jelzi, hogy a két világháború közötti magyar társadalom zártságának fennmaradása esetén a jelenlegi Fidesz-elit zömének a minimálisnál is kevesebb lett volna az esélye arra, hogy kitörjön hagyományos közegéből és ezt az érintettek bizonyára pontosan tudták.

Mindezek a „nemzeti lelket” újraformálni szándékozó törekvések nem kecsegtetnének sok sikerrel, ha a sajtóban nem volna jelen a növekvő kormányzati fölény. A kormánypártokat jól kitapinthatóan érték ezen a területen kudarcok, ám ezzel együtt az ellenzéki pártok pozíciói a média frontján nem javultak. A közszolgálati rádió vezetése nemcsak személyzeti ügyekben politizál direkt módon. A hatalom meghosszabbított karjaként működő ORTT folyamatosan korlátozza

a kereskedelmi televíziókat, holott feladata azok függetlenségének és szabadságának garantálása lenne.

A Fidesz – ha lehet, még a korábbinál is szorosabb – együttműködésre törekszik az egyházakkal. Orbán Viktor „Az egyház a vidék lelke” konferencián jelezte, hogy a kormány az eddigieken túl is hajlandó áldozatokra a közös fellépés érdekében. Ígétét az év második felében – a vidéki lelkészek fizetés-kiegészítésével, az egyházi nyugdíjrendszer módosításával, a Széchenyi-terv-támogatással – be is váltotta. Ennél is távlatosabb lépés, hogy bevezessék az egyházi házasság érvényességét (szegény Wekerle Sándor, a 19. sz. végi egyházpolitikai törvények atyja foroghat a sírjában), amely komoly elmozdulást jelentene az egyházak esetében a közjogi önkormányzati státus felé. Az ellentételezés az egyházak részéről a választási kampány finisében egyre inkább érzékelhető, immár nemcsak püspöki intelmekben, lelkészi prédikációkban, hanem abban is, hogy parókiák (pl. Kőbányán) Fidesz választási irodaként is működnek.

3. A felpörgetett nyári roham mégsem hozta meg a Fidesz számára a kívánt eredményt. Ez magyarázható a felfokozott várakozással a szocialistákkal és az új miniszterelnök-jelölt Medgyessyvel szemben, de azzal is, hogy a kormányzatot ért korrupciós vádak egyre inkább elérték a Fidesz-t.

Kedvező fordulatot jelentett a Fidesz megítélésében szeptember 11-e. Ezt megelőzően kisebb-nagyobb szocialista fölényt regisztráltak a közvéleménykutatók. A rendkívüli helyzet – mint az általában lenni szokott – a kormányon lévőknek kedvezett. A kormánypárti képviselők javukra fordították a drámai események nyomán „ajándékba kapott” média-nyilvánosságot, s a terrortámadások ürügyén többnyire pozitív üzenetekkel álltak elő. Kedvező fogadtatásra talált az MDF-fel kötött, augusztus végi választási megállapodás, ráadásul a New York-i tragédiával való, időbeli egybeesés miatt az a látszat alakult ki, mintha a támogatottságban beálló kedvező módosulás oka elsősorban az „átfogó” polgári összefogás lenne.

A 2001-es évet – hasonlóan az előző évekhez – botrányok kísérték. Az eseteket nemegyszer a nyilvánvaló törvénysértések övezték, gondoljunk csak az ASZ Országimázs Központot érintő vizsgálatának végeredményére, vagy a kétéves költségvetés visszásságaira. Miközben például a Riegler-ügyben fény derült gyanús milliárdos cégvásárlásokra, úgy tűnt, hogy elsimulni látszik az évek óta húzódó Várhegyi- és Schlecht Csaba-ügy.

Súlyos hiba volt azonban, hogy Bárándy Péter, illetve az Ügyész Egyesület nyilatkozata után (a függetlenség sérüléséről volt szó) a hatalom botrányos módon reagált a kritikákra, s ezzel a közvélemény már-már lankadó figyelmét ismét a maga kétes ügyeire irányította. A kormány kommunikációs felelősei, kalkulálva a közvélemény fásultságával, egyelőre mégis sikeresen tartották távol az első számú Fi-

desz-politikusokat a botrányoktól. Ebben csupán a DunaFerr-nek – a miniszterelnök számára családi okokból kényes – esete jelentett valamelyest kivételt, amit az illetékes állami szervek hathatós támogatásával egyelőre sikerült „megnyugtatóan rendezni”. A fel-felbukkanó skandalumok „névadói” általában a szélesebb közönség számára ismeretlenek, és közvetlenül nem kötődnek Orbánhoz és környezetéhez. Éppen ezért nem véletlen, hogy a kormányzati periódus betetőződésének tervezett, mintegy a Trianon okozta sebek begyógyításának szánt kedvezménytörvény – amely szinte kizárólag Orbán személyéhez kötődött – év végi látványos kudarcával egyben a miniszterelnök személyes fiaskójává lett.

Elsősorban az Egyetértési Egyezmény megkötésének időzítése, és kapkodó, zavaros kommunikációja váltott ki sokakban ellenérzést, mert visszaigazolódni látszik az ellenfelek részéről mindig is hangoztatott vád, hogy a Fidesz politikusait nem az értékelvű politizálás, hanem a PR és hasznossági szempontok vezérlik.

Ebben a megközelítésben a határon túli magyarok érdekében elhatározott, kockázatos és nem körültekintően előkészített döntéssorozat egy rosszul kivitelezett kampányfogás, amely a regionális közpöhatalmi vágyakat egy időre minden bizonnyal lecsillapítja. Erre annál is inkább szükség volt, mert az illetékes uniós körök már egyre gyakrabban tekintettek a gazdasági és kulturális eszközökkel végrehajtani szándékozott revízióra, vagy – ami rövid távon szinte mindegy – az ebben a pózban való, kampánycélú tetszelgésre. Az utóbbi idők kormányzati elszólásainak a szomszéd országok magyar kisebbségei számára még kellemetlenebb az olvasata. Ezek szerint az uniós csatlakozás előtt a kormány a magyar gazdaság versenyképességét többek közt a hazainál olcsóbb munkaerő folyamatos importjával kívánja biztosítani, s ez az eszköz egyúttal alkalmas lehet a belföldi munkavállalók és szervezeteik megrendszabályozására is.

A Fidesz-stratégák sokáig azzal számoltak, hogy egy, közel 60 százalékos választási részvétel esetén a két nagy párton kívül más nem jut a parlamentbe, és Magyarországon létrejöhet a kétpárti váltógazdálkodás (ami jobboldali siker esetén épp a váltást tenné kétségessé). Orbán Viktor láthatóan komoly lépéseket tett ennek érdekében, nagyjában-egészében teljesítette a maga elé tűzött célt, felépítette az új alternatív elitet, egységes pártként pedig megteremtette a jobboldal szervezeti egységét.

A fentiekben vázolt, ideálisnak vélt koncepcióba láthatóan nem fér bele a MIÉP. Ha már a Bethlen-éra párhuzamainál tartunk: hasonlóan felesleges tényező és zavaró volt 1926 után a konszolidáció útjára lépő, a mind teljesebb nemzetközi elismerésért küzdő rezsím számára Gömbös Fajvédő Pártja, amely el is halt. Az okos pártvezér néhány év alatt érdekes pályát futott be: volt disszidens kormánypárti politikus, majd Bethlen jobboldali ellenzéke és végül karrierje érdekében megtért „István gazdához”.

Talán egy hasonló scenárió lenne rokonszenves a Fidesz számára,

távlatilag, persze az elnök-drámaíró és legharsányabb hívei nélkül. 1998 után azonban igen jól jött nekik Csurka pártja, a maga formális ellenzéki minőségében. Remek manőverezési lehetőséget biztosított a számukra a média-ügyben, s jó eszköznek bizonyultak, amikor Torgyánt kellett lehetetlenné tenni, s egyáltalán minden jelentősebb szavazásnál nyugodtan lehetett rájuk számítani. Szinte egyetlen ellenzéki gesztusuk a költségvetés elutasítása volt, amihez képest érdekes fejlemény, hogy az erről beszámoló zárszámadási törvényt megszavazták, mivel előzetesen bizonytalannak látszott a kormány parlamenti többsége.

A MIÉP-nek viszonzásul adott gesztusok révén a párt az önértékelésében láthatóan megerősödött, és néhány időközi megmérettetés után egyre többször célzott arra, hogy nem éri be a kormány külső támogatásával. A pártvezér több ízben beszélt arról, hogy a MIÉP 2002 után megkerülhetetlen koalíciós partner lesz az úgymond nemzeti erők számára. Egyelőre azonban, mint Dabason, csak az első fordulóban hagyta meg a jelöltjét, a második menetre azonban – bár ez éppen itt a választási matematika szerint nem lett volna indokolt – visszaléptette jelöltjét, Franka Tibort.

Ezt a magatartást az érintett úgy jellemezte a maga sajátos módorában, hogy „a MIÉP a Fidesz kurvája”. Ezt a szerepet azonban Csurka nem kívánja a jövőben betölteni, vagy ha mégis erre kényszerülne, annak ugyancsak megkérné az árát. Most, a kampány finisében még inkább rájuk szorul a legnagyobb kormánypárt, gyakran tőlük kölcsönzik a muníciót, a szocialisták és a szabad demokraták ellenében. Elég, ha utalunk az Orbán–Nastase-paktumot követő, a közvéleményt is meglepő MIÉP-es reakcióra, vagy az általuk gerjesztett, és a Fidesz által felkapott kampányhisztériákra. Igazat kell adnunk azoknak, akik egyre szorosabb összjátékot tétéleznek fel a két párt között.

Ha a MIÉP választási esélyeit mérlegeljük, úgy érthető a Fidesz zavara. Az optimális megoldásnak az látszott a számukra, ha Csurka pártja 5 százalékot, vagy valamivel többet szerezne, listán biztosítaná helyét az új parlamentben, és szavazói a második fordulóban a jobboldali blokkot támogatnák. Ez eddig működött, de ezzel már aligha éri be a szélsőjobb politikai tömörülés. Amennyiben az eredmények megközelítenék az ő esélybecslésüket, és 10 százalék körüli eredményt érnének el, akkor ez alaposan lerontaná a Fidesz–MDF győzelmi reményeit, hiszen mindketten hasonló arculatú szavazói táborra számítanak, és az utóbbiak relatív sikere esetén is komolyan mérlegelni kell a MIÉP-pel való együttműködés valamilyen formáját. A jelenleg hatalmat gyakorló politikai erők számára számos, itt nem részletezendő ok miatt élet-halál kérdése a kormányon maradás. Ezért esetleg elszánnák magukat arra is, hogy – kockára téve integrációs esélyeinket – formálisan is szövetségre lépjenek a szélsőjobb pártjával. Mi utal erre? Emlékeztethetünk ezzel kapcsolatban Kövér László számos nyilatkozatára az eszmei közelségről, s arról, hogy a szorosabb kapcsolatoknak csak bizonyos nemzetközi kényszerek az akadályai.

Nem feledhető Orbán Viktor makacs elutasítása, amikor egyes hazai, illetve nemzetközi jelentőségű médiumok is elhatárolódásra akarták rábírní a MIÉP-től. Pokorni pártelnök az egyetlen, aki határozottan elutasította a Csurkákékkal kötendő koalíció lehetőségét, és meg is kapta ezért a megbélyegző liberális jelzöt, az általa kikoszorózott arajelölt-től. Az elnöki elutasítás őszinteségét azonban megkérdőjelezi, hogy Pokorni sem zárta ki, hogy a Fidesz kisebbségi kormányt alakítson, ami nyilván csak a MIÉP külső támogatásával lenne működőképes.

Az esetleges választási győzelem a Fidesz számára esélyt kínált volna a rendszerváltás befejezésére, a több mint egy évtizedes társadalmi, gazdasági folyamat alapkérdéseinek lezárására. A megismételt választási győzelem a Fidesz szándékai szerint olyan legitimitást, hegemon pozíciót jelentett volna, amelynek segítségével elgyengíthető a baloldal ereje, kapcsolatrendszere.

4. A remélt győzelem egyik fontos eszköze a fiatal demokraták „elenségpolitikája”. Ennek egyik fő célkitűzése az MSZP és a Fidesz között húzódó mezőny bármilyen áron való felszámolása. Elképzelésük szerint el kell érni, hogy az elkötelezett baloldali választórétegen kívül a polgároknak ne legyen más választásuk, mint a Fidesz, vagy legrosszabb esetben az urnáktól való távolmaradás. A potenciális közép-pártok agyagba döngölése állandó eleme a legnagyobb kormánypárt tevékenységének, a változás csak annyiban érzékelhető, hogy a célzott politikai erő, illetve erők részben változnak. Állandó szereplő ebben a játszmában 1998 óta az SZDSZ. A régi ellenszenv okait itt nincs értelme elemezni, ha nem akarunk a pszichologizálás vagy a vulgárszociológia területére tévedni. A követendő taktika lényege a propaganda szintjén a legendás „kemény mag” hozzávarrása az MSZP-hez, a szabad demokrata választók még megnyerhetőnek vélt részének az 1994-es „áruházzal”, az 1994/98-as kormányzati gyakorlat sokszor igazságtalan kritikájával, a nemzetietlenség, a morális szabadosság vádjával történő eltántorítása. Nincs szükségük az SZDSZ-re, ezt a rövid tartamú Demszky-epizód idején tanúsított magatartásuk is bizonyítja. Az MSZP-től való eltávolodás határozott szándékára a Fidesz egyetlen gesztussal sem reagált, és kizárólag az olimpiai pályázat ötlete adott alkalmat arra, hogy a kormány egyáltalán figyelemre méltassa a liberális főpolgármestert. A cél egyértelműen az SZDSZ eltüntetése a parlamentből.

Hasonlóképp került célkeresztbe az egykori szövetséges, a torgyáni FKGP. A Lendvay utcában jól tudják, hogy csak akkor nyerhetik meg a választást, ha teljesen elhódítják a hajdani partner falusi szavazóbázisát. Ez a lehetőség némileg kétségessé vált attól, hogy a hivatalosnak elismert Kisgazda Párt váratlanul ismét életjelenségeket mutatott. Akárhány százalékot is értek volna el, az akkori jóslatok szerint is mindenképp gyengítik a jobboldali tömböt. Ebből nem következik, hogy a baloldalnak szeretni kellene Torgyánt, aki ellenfele ugyan az

ellenfelüknek, de nem a barátjuk. A jobboldal sajtókórusa, a renegát kiscgazdák persze már-már az MSZP potenciális koalíciós partnerének állítják be az FKGP-t. Ezt a vádat viszont ügyesen hátrította a kiváló taktikai érzékű elnök azzal, hogy listára vett néhány, a szélsőjobbról „igazolt” jelöltet, például Gidai Erzsébetet és Lakatos Pált. Az eddig a pártot ért hatósági zaklatások és a kormány bűvészkalapjából hirtelenében elővarázsolt ügyek jelzik a Fidesz kemény eltökéltségét, de a veszélye már akkor is fennállt annak, hogy mindez még visszafelé is elsülhet.

Ingerlő a láthatóan feljövőben levő Centrum Párt. Nemcsak a közvélemény-kutatások adatai hatottak zavaróan, de az a tény is, hogy az alig csecsemőkorú párt már akkor láthatóan képes lesz országos listát állítani. Ebből még nem következett az, amire egyébként az optimista pártvezér számított, hogy tudniillik biztosan „veszik” az 5 százalékos akadályt, de nyilvánvaló volt, hogy az esetleges támogatóik zöme 1990 és 1998 között a jobboldal különféle pártjaira szavazott.

A centrumosok nemcsak abban látszottak esélyesnek, hogy maguk mögé állíthatják a Békejobb maradékát, hanem hogy hatást gyakorolhatnak a Fidesz–MDF-tömb különféle okok miatt erodálódó csoportjaira, valódi, elkötelezetlen társadalmi „közepet” alkotó érdekképviseletekre, civil szervezetekre, független önkormányzati tömörülésekre, a közéleti konszolidációra vágyó bizonytalanokra. A Fidesz vezérkar által pusztá térnek tekintett területen hirtelen kivirágzó alakulat azért látszott veszélyesnek, mert alternatívát jelent a belső elégedetlenség számára, mert az ingadozók, az utolsó pillanatban döntők vonzonak találhatják a Centrum konszolidációt, türelmet, békességet hirdető stílusát, ami egyúttal közvetett, ám egyértelmű kritikája a legnagyobb kormánypártnak, amely nyilvánvalóan agresszív kampányra készült. Ennek ellenére nem látszott valószínűnek, hogy a Centrum felől várható, közvetett fenyegetést áprilisig el tudják hátrítani. Az új pártnak talán nem lesz frakciója – gondolhatták –, de néhány egyéni mandátumra számíthat, s arra is, hogy talán 3-4 százalékkal ronthatja a Fidesz előzetes kalkulációját.

Az Orbán Viktor vezette jobboldali blokk legkomolyabb, pontosabban egyetlen komoly ellenfele az MSZP. A Fideszt módfelett zavarta a szocialisták szilárd társadalmi beágyazottsága. Arra törekedtek, hogy az MSZP lefejezve, örökös karanténba zárva demokratikus látszatot kölcsönözzön a Fidesz-Magyarország közéletének. Minden, ami a két párt, illetve a kormány és az ellenzék között történt, arra irányult, hogy a legkülönbözőbb társadalmi csoportokat átszövő szálakat elszakítsák, a szocialisták kapcsolatrendszerét meggyengítsék. Érzékelhető volt ez a gazdaságban, a tudományos-kulturális közéletben, ezt szolgálták a közélet legkülönbözőbb szféráit újból és újból felkavaró tisztogatási kampányok, peres ügyek, vélt vagy csak részben valós botrányok. Miközben a Pokorni-korszakban sem szűnt meg a gyalázkodás, a „mosolygósabb” Fidesz-vezetők azt játszották, hogy a kormány és a kormánypárt kész lenne együttműködni a konstruktív

ellenzékkel, de ilyen a hazai tájakon nem található, mert a szocialisták békebontók, hiszen a sűrű nyűvezés-patkányozás után visszaszólhatnak, „élből” elutasítják a nemzeti érdekeket szolgáló, kormányzati törekvéseket stb. Szájer József csak akkor mutatott tárgyalási hajlandóságot, ha valamilyen csapdába próbálta becsalni a szocialistákat (ilyen volt a kampánypénzek felemelését célzó javaslat), vagy ha ismételten destruktív hírbe szerette volna hozni az MSZP-t (lásd a 2002. február 26-i parlamenti üléssel kapcsolatos levelét Nagy Sándorhoz). A Fidesz karmesteri pálcáját követő jobboldali elektronikus és nyomtatott médiumok egyszerre sulykolták a közvéleménynek, hogy a szocialisták álruhás kommunisták, hogy a multinacionális tőke ügynökei, múmiák, kövületek, s egyúttal fürge, ügyes maffiózók, minden régi baj és új nehézség okozói, s a sor végén ott van a már lassan másfél évszázados minősítés, miszerint a szocialisták valójában hazátlan bitangok. Az MSZP elszigetelési kísérletében a Fidesz rendkívül találékonynak bizonyult. 2001-ben például az elektronikus médiumok szokatlanul nagy nyilvánosságot biztosítottak a Munkáspártnak abban az időszakban, amikor a párt elnöke láthatóan nem tudta még eldönteni, hogy számukra ki is a fő ellenség: a Fidesz vagy az MSZP. A kitüntetett figyelem egyik jó példáját szolgáltatta a politikai baloldal iránti rokonszenvvel nem igazán vádolható televíziós A Hét, amely igen részletesen beszámolt a párt 2001. évi kongresszusáról. Az utóbbi idők némileg módosult hangütése talán azt jelzi: nem volt teljesen eredménytelen Thürmer felelős kritikusaik fellépése. Ezzel együtt nem tudhatták biztosan, hogy vajon nem ismétlődik-e meg az 1998-hoz hasonló munkáspárti bojkott a választások második fordulójában. (A '98-as „hőstett” körülbelül egy tucat szocialista mandátum elvesztését eredményezte, és jelentősen hozzájárult a jobboldali koalíció győzelméhez.)

Hasonlóan gyanús médiaérdeklődés kísérte, kíséri az ún. Új Baloldal minden (egy ideig a Munkáspárttal karöltve tett) akcióját, a vezetők nyilatkozatait, és a jobboldal leplezetlen rokonszenvre fogadta az Új Baloldalhoz igazolt Szűrös Mátyás fellépéseit. Tőlük aligha volt várható, hogy közvetlen mandátumvesztést tudnának okozni az MSZP-nek, őket nem erre tartják. Velük kapcsolatban arra számítnak, hogy rágalomkampányaikkal esetleg megzavarhatják az MSZP felé tájékozódó, még bizonytalan választókat.

Az Orbán–Nastase-paktum aláírásától a Vigadó-beli Orbán-beszédig, illetve a Fidesz kongresszusig eltelt időszak (és ezt a politikai elemzők többsége is megerősítette) fordulatot hozott a kommunikációban eddig páratlanul sikeresnek hitt vezető kormánypárt helyzetében. Az ismétlődő hibákat, s az azokat bíráló ellenzéki észrevételeket újabb, idegességet, bizonytalanságot tükröző botlások, illetve azokat kompenzáló, a szélesebb közvélemény ellenszenvét is kiváltó durvaságok követték. Papagáj-kommandók ismételtették untig a szocialistákat illető rágalmakat, s nem zavartatják magukat a cáfolatoktól, hogy állításaikat semmi sem bizonyítja.

Ha a párt választási programját, illetve az azt „megéneklő” kormányfői beszédeket röviden jellemezni kívánnánk, azokban egyfelől jelen van a történelmileg visszahozhatatlan, naftalinszagú régmúlt, ami viszont a jövőt illeti, az valójában 2003 januárjától veszi kezdetét, és tart talán az örökkévalóságig, amennyiben a választók ismét bizalmat szavaznak a Fidesznek. Ennek esélye még az érdekeltség révén nem teljesen független közvélemény-kutató cégeknél is mérséklődik. Úgy tetszik, a közelmúlt botrányai óvatosabbá tették a két, nagyobb, „baráti” intézetet, s a Fidesz-kongresszuson a párt elnöke a szakmailag értékelhetetlen kormánycég, a Szocio-Balance adataival volt kénytelen hitet önteni hallgatóságába.

Az a körülmény, hogy a párt hivatalos kampánya az ún. Terror Háza megnyitásával veszi kezdetét, arra utal, hogy a Fidesz már nem képes a váltásra, mindent egy lapra, a „kommunista kártyára” tett. Ez a körülmény előrevetíti, hogy rendkívül brutálissá válik az áprilisig terjedő időszak, s ezt – ahogyan ez már 1994-ben is bekövetkezett – aligha fogadja rokonszenvvel a nyugalomra vágyó csendes többség. Az MSZP-székház elé tervezett jobboldali demonstrációk, melyeket részben a MIÉP, részben a „Fidesz-közeli” Keresztény Értelmiségiek Szövetsége szervez, a közvélemény szemében óhatatlanul egymáshoz sodorja a jobboldal pártjait, ami öngóllá is válhat. Minél szélsősége-sebb a Fidesz hivatásos botrányokoztatóinak és az utcai rendezavaróknak a hangneme, annál bizonytalanabb, hogy megismétlődhet-e a jobboldal választási győzelme 2002-ben is. Az Orbán-kormányt is láthatóan elérte a kapuzárási pánik, s ebben a helyzetben együtt követik el elődeik hasonló időszakban elkövetett hibáit. Megismétlik a Boros-kabinet ideologikus hisztériáit és közvetlen elődjük hiperaktivitását a bel- és külpolitikában.

Fenti dolgozatunk harmadik, záródarabja egy 2000 és 2002 között írott tanulmány sorozatnak, amely megkísérelte leírni a Fidesz tevékenységét az Orbán-kormány időszakában.

Munkánk 2002. február–márciusában készült, ez magyarázza, bár nem menti, néhány prognózisunk pontatlanságát. Az utóbb történetek fényében sincs azonban okunk és jogunk módosítani a szöveget.

GURÁLY ZOLTÁN–GYŐRI PÉTER–
MEZEI GYÖRGY–PELLE JÓZSEF

A margó szélén

Hajléktalan emberek Budapesten a századforduló éveiben
(1999–2000–2001)

Elhatározásunkhoz híven 1999 óta minden év február 3-án megismétlünk egy, a hajléktalanok közt végzett adatfelvételt, közben néhány kisebb kérdéscsoportot megváltoztatva egy-egy bennünket különösen érdeklő probléma részletesebb megismerése érdekében. Ebben az írásunkban azt foglaljuk össze, hogy mit mutat a hároméves adatfelvétel a fővárosban élő hajléktalanok összetételére és annak időbeli változására vonatkozóan. Egyúttal megpróbálunk a korábbinál differenciáltabb képet adni az *otthonalanság – lakástalanság – hajléktalanság – fedélnélküliség* tartalmi és időbeli összefüggéseiről, közelebbről megvizsgáljuk a segítő és társas kapcsolatok jelenlétének struktúráját, végül felvillantjuk, kiket és milyen atrocitások, bántalmazások érnek a hajlék nélküli világban.

„Egy átlagos téli estén – 1999. február 3-án, szerdán délután 5 óra és éjjel 12 óra között, amikor a napi hőmérséklet -5 °C volt – tizenöt kérdésből álló adatlapot vettünk fel a fővárosban lévő hajléktalanszállók igénybevevői körében. ... Ezzel egy időben (18 óra után) a »téli krízis-akció« keretében a pályaudvarokon meleg teát és szendvicset osztó szolgálatok is feltették e kérdések egy részét a hozzájuk forduló 360 igénybevevőnek. ... A kérdezés egyik célja egy világosan áttekinthető »pillanatfelvétel« elkészítése volt, a fővárosi hajléktalan-ellátó szolgálatokat egy adott időpontban igénybevevőkről, másik célja egy olyan, minden évben megismételhető információgyűjtés elindítása volt, amely lehetővé teszi a szolgáltatások igénybevevőinek időbeli összehasonlítását, egyes változási tendenciák nyomon követését – az ellátó rendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében.”¹

¹ Jelen írásunk ismertnek feltételezi az 1999. évi felvétel adatait és elemzését tartalmazó korábbi tanulmányunkat: Bényei Zoltán–Gurály Zoltán–Győri Péter–Mezei György: Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. Esély, 2000/1. Jelen tanulmány teljes változata (alapadatokkal együtt) megjelent a „Hajléktalanság 2002” Salgótarján konferencián, illetve megtalálható a www.gyoripeter.fw.hu honlapon.

Az adatfelvételek ideje (február 3.), helye (fővárosi hajléktalanszállók és utcai szolgálatok által ellátott közterületek), módszere lényegében nem változott a három év alatt.² Közterületen igyekeztünk megkérdezni mindenkit, akit valamilyen módon el tudtunk érni. Vetünk fel kérdőíveket a tea-járatoknál³ megjelenők között és az utcai szolgálatok, valamint a krízisautó által bejárt helyszíneken.

A hajléktalanellátó intézményekben végzett munka során, vagy éppen a várost járva óhatatlanul újabb és újabb benyomások érnek bennünket, melyekből megpróbálunk valamiféle következtetéseket levonni arra vonatkozóan is, hogy vajon hogyan változik a *hajléktalanok* összetétele. E benyomások alapján például úgy érzékeljük, hogy több fiatal, több nő, több magatehetetlen, beteg ember kerül ebbe a helyzetbe, mint korábban. Immár három év összehasonlítható adatai számos ilyen hipotézisünket megdöntötték.

Változás leginkább az *egészségi állapot, munkaképesség és munkajövedelemmel való rendelkezés* területén tapasztalható. A szállásokon, közterületeken élők közül egyre többen közlik, hogy ők munkaképtelenek, s talán ezzel (és a segítők munkájával) függ össze, hogy némileg nőtt a valamiféle tb-ellátásban részesülők aránya is. Ennek ellentmond viszont, hogy érzékelhetően nőtt a munkabérből élők aránya az elmúlt években és csökkent a jövedelemnélküliek, a segélyből élők aránya. Eközben némileg átalakult a fővárosi hajléktalanellátó rendszer belső struktúrája is: korábban a megkérdezettek többsége átmeneti szállón lakott, mára jelentősen megnőtt az éjjeli menedékhelyeken alvók⁴, megduplázódott a hajléktalan bentlakásos intézményekben (kórház, lábadozó, szociális és rehabilitációs otthonok) tartózkodók aránya.

2 Míg 1999-ben csak 46 embert tudtunk megkérdezni a közterületen lévők közül, addig 2000-ben már 440, 2001-ben 329 ember adatait tudtuk felvenni szálláshelyeken kívül.

Három intézmény mindhárom alkalommal elzárkózott az együttműködéstől, így összesen mintegy háromszáz férőhelyre vonatkozóan nincsenek adataink (ezeken a helyeken csak a szálló előtt várakozók között tudtunk néhány embert megkérdezni). A vizsgálatban részt vevő intézmények szállóin mindhárom alkalommal nagyjából ugyanannyi, kb. 2800 férőhely állt a hajléktalan emberek rendelkezésére.

Változást jelentett, hogy egy 80 fős szálló 2000-ben megszűnt, a „Torgyán-vonat” (Árpádházi Szent Margit Alapítvány szállója) 2000-ben kezdte meg működését 100 férőhellyel, mely később csak félházzal üzemelt, 2001-re bezárt a Gyenes utcai szálló, és a Borszéki úti hajléktalan orvosi rendelő várójában kialakított ideiglenes szálláshely.

A Fővárosi Szociális Központ és Intézményei is csökkentette a férőhelyszámait ebben az időszakban. A József nádor téri női szálló az utolsó felvételtől kimaradt, mivel átkerült az Oltalom Egyesülethez, amely szervezet a kezdetektől elzárkózott az együttműködéstől. A Szeretet Misszionáriusai Rend Tömő utcai intézménye viszont az 1999. évi elutasítás után 2000-től már lehetővé tette a kérdezést a szállón.

3 A téli esteken utcán teát és szendvicset osztó karitatív szolgálatok.

4 Ez elsősorban az ismertetett intézménybezárásokból, újak nyitásától, illetve egy-két esetben az adatfelvételben való részvételi szándék megváltozásából adódik.

A kérdezettek összetételének változása 1999–2001 között (%)

	1999	2001
Munkaképtelenek aránya (%)	34	46
Tb-ellátásból él	28	32
Munkabérből él	41	49
Jövedelemnélküli	20	13
Segélyből él	12	6
Együtt	100	100
Átmeneti szállón él	58	40
Éjjeli menedékhelyen él	37	48
Bentlakásos intézményben él	5	12
Együtt	100	100

Lényegében változatlan maradt viszont az elmúlt néhány év alatt a fővárosi szállókon, közterületeken megfordulók *korösszetétele, a férfiak és nők aránya, az iskolai végzettség, illetve az ideiglenes és állandó lakcím szerinti összetétele*. Ez annál is figyelemre méltóbb, mivel nem ugyanazokról az emberekről van szó: *a három felvétel során a megkérdezettek 85 százaléka kicserélődött*. Korábban (benyomásaink alapján felállított pesszimista hipotézisünk alapján) azt gondoltuk, hogy a fővárosi hajléktalansorban élőket – kisebb eltérésekkel – lényegében minden évben ott fogjuk találni megkérdezettjeink körében. Meglepett bennünket, hogy ez az egyszerűnek tűnő előfeltevésünk mennyire nem igazolódott be. A 2001. február 3-án megkérdezett 2522 ember 29 százalékával találkoztunk az egy évvel korábbi adatfelvétel során is, 24 százalékukkal két évvel korábban, 15 százalékukkal mindhárom időpontban. *Ez azt mutatja, hogy a fővárosi szállókon, közterületeken élők mintegy 1/3-ának „lakhatási” helyzete évek óta nagyjából változatlan, miközben több, mint 2/3-uk „ki-be mozog”, nem tölt éveket egyhuzamban hajléktalan szállókon, közterületen.* (Az átmeneti szállókon megkérdezettek 1/4-e, az éjjeli menedékhelyeken lakók 1/10-e, a közterületeken fellettek 1/20-a került bele mindhárom évben a megkérdezettek körébe.)

Ugyanakkor ez arra is rávilágít, hogy azoknak a száma, akik néhány év leforgása alatt megfordulnak a szállók és a fedél nélküliek világában, többszöröse annak, mint ahány ember éppen egy éjszakán ezeken a helyeken alszik.

Fölmerül a kérdés, hogy ha a fővárosi szállásokon, közterületeken megkérdezett hajlék nélküli 2522 ember közül csupán 376 fő tartózkodott hasonló helyen egy, illetve két évvel korábban is – miközben 1953 megkérdezett válaszolta azt, hogy már több mint két éve hajléktalan⁵ –, akkor vajon hol van az a két-kétezer ember, akiket a legutóbbi, vagy azelőtti adatfelvételkor ezeken a szállásokon, közterületeken találtunk, s most nem voltak a megkérdezettek között?

A hivatkozott korábbi tanulmányunkban megfogalmazott hipoté-

⁵ Ilyen mértékű eltérést a válaszok – amúgy feltételezhető – pontatlansága önmagában bizonyosan nem eredményezhet.

zis szerint a hajléktalanság egy olyan életforma, melynek során az *otthontalan – lakástalan – effektív hajléktalan – fedél nélküli* élethelyzetek váltják egymást, az egyikből a másikba gyakoriak a mozgások, s e „lakhatási” módbeli váltások egyik, de nem egyetlen állomása a hajléktalanellátó intézményrendszer: *a tágabb értelemben vett hajléktalanok (az otthontalanok) köre az ellátórendszert egy adott időpontban igénybevevők körénél jóval szélesebb, miközben az ellátórendszert egy adott időpontban igénybevevők körén belül is egyszerre találjuk ott azokat, akik az említett különböző helyzetekben voltak korábban, vagy lesznek később egy-egy hosszabb-rövidebb időszakon keresztül.* Részben e hipotézisünk helytállóságát próbáltuk megvizsgálni következő adatfelvételünk során.

Otthontalan idő

2000. február 3-án azt a kérdést is feltettük: *„Az elmúlt egy év során hány hetet töltött közterületen, hajléktalan szállón, lakásban, BV intézetben, kórházban?”* Ennek segítségével egyfajta mikro-időmérleg készíthető arról, hogy a megkérdezettek különböző csoportjai – főbb lakhatási típusok szerint – hol aludtak az év 52 hetében. A megkérdezettek együttesen az év 52 hetéből átlagosan 29 hetet, tehát több mint az év felét hajléktalanszállón töltötték, átlagosan 8 hetet húztak ki az utcán, közterületen, 7 héten keresztül lakásban laktak, s átlagosan 4 hét telt el kórházban, 1 hét BV intézetben.

Ezek persze olyan időátlagok, melyekben mindenki benne van, az is, aki egész évben utcán élt, s az is, aki egy napot sem. Megkérdezettjeink 65 százaléka egyáltalán nem aludt az utcán, 70 százaléka nem töltött éjszakát lakásban, 96 százaléka elkerülte a BV intézetek világát, 76 százaléka nem volt kórházban. Az összes megkérdezett 23 százaléka egy hetet sem töltött el hajléktalanszállón. Ebből esetleg azt is gondolhatnánk, hogy a többség nyilván mindvégig hajléktalanszállón lakhatott – hiszen ott is kérdeztük meg őket. Azonban erre rögtön rácsófol, hogy *a megkérdezetteknek csupán 30 százaléka lakott egész évben szállón, 47 százaléka szállón is lakott az év során, és máshol is.* Ezt érdemes részletesebben is megvizsgálunk, most azonban térjünk vissza még az egyes csoportok éves mikro-időmérlegeinek néhány figyelemre méltóbb mozzanatára.

A *fiatalok* (a 29 évesnél fiatalabbak) az átlagos idő dupláját (12–19 hetet) töltötték lakásban, a középkorúak a többiekénél valamivel több időt tartózkodtak utcán (10 hetet), az idősek pedig a többiekénél többet voltak kórházban (10 hét). A *nők* átlagosan fele annyi időt (5 hetet) éjszakáztak közterületen, mint a férfiak (9 hetet), viszont hosszabb időt töltöttek hajléktalanszállókon. Némileg meglepő, hogy az *iskolai végzettség szerint* is különbségek mutatkoznak, amennyiben a nyolc általánossal sem rendelkezők hosszabb ideig voltak az utcán, vagy (feltehetően az idősebbek) kórházban, míg a közép- vagy felsőfokú végzettséggel bíró otthontalanok náluk kétszer annyi időt (5 helyett

9-10 hetet) laktak lakásban az év során. A *jövedelemnélküliek* a többiekénél több mint kétszer hosszabb időt töltenek el az utcán (átlagosan 19 hetet), ugyanezt találjuk azok körében, akik *csoportban* (bandában) élnek, s nem magányosak.

Ami talán a legérdekesebb számunkra, hogy az éjjeli menedékhelyeken tartózkodók ugyan átlagosan egy hónappal több időt (7 hetet) töltöttek közterületeken az átmeneti szállókon lakókhöz képest (3 hét), azonban szintén átlagosan egy hónappal hosszabb ideig laktak lakásban is az év során (9 hetet) átmeneti szállókon élő társaikhoz képest (5 hét).

A „hajléktalan létbe”, de legalább is a hajléktalan ellátásba való „belépés” irányát azonban ennél is markánsabban mutatja, hogy azok, akik azt választották, hogy *egy éven belül váltak hajléktalanná*, együttesen átlagosan csupán 16 hetet (négy hónapot) töltöttek hajléktalanszállón, a többi idő kisebbik részét (átlagosan 4 hetet, egy hónapot) közterületen töltöttek, míg 24 hetet, vagyis együttesen átlagosan 6 hónapot még lakásban laktak. Ez alapvetően eltér a régebb óta hajléktalanoktól, s arra utal, hogy *a hajléktól való megfosztottság csak kisebb részben vezet a közterületen való alváshoz, sőt talán arra is utal, hogy az intézményekbe inkább a lakás-szerű lakhatásukat elveszítőket kerülnek, s csak kisebb részben az utcák lakói.* (Lásd erről korábbi tanulmányunk hipotéziseit.)

Érdeemes azonban ennek egy kicsit részletesebben is utánanézni. A megkérdezettek közel fele kizárólag egyfajta lakhatási formában töltötte az elmúlt egy évet. E csoport döntő többsége, az összes megkérdezett 1/3-a csak hajléktalan szállón lakott, 1/10-ük csak lakásban, illetve egyfolytában utcán aludt. A megkérdezettek másik fele több fajta lakhatási formában is megfordult az év során. Ők azok, akik utcán és/vagy szállón és/vagy lakásban is laktak. Ugyanannyian laktak az év során utcán és szállón, vagy lakásban és szállón, fele annyian utcán is, szállón is, lakásban is laktak az elmúlt 52 hét alatt, s csupán 3 százalékuk lakott csak utcán és lakásban.

átmeneti szálló, menhely 33%		
14%	7%	14%
lakás 7%	3%	utca 4%

Ez ismét arra utal (immár sokkal kézzel foghatóbb információkkal alátámasztva), hogy az otthontalanok világában a különböző lakhatási formák között – legalább is az otthontalanok egy nem lebecsülendő

körében – állandó a mozgás, s nyugodtan mondhatjuk, hogy ennek a mozgásnak a gyakorisága (és sajátosan szegényes változatossága) eddig igen kevés figyelmet kapott az ellátásban dolgozók, azt szervezők, szabályozók részéről.

Minél idősebb egy hajléktalan ember, annál kisebb a valószínűsége, hogy *lakásban is* megalhat (20–25 éveseknél 46 százalék, 60–69 éveseknél 16 százalék), és annál nagyobb a valószínűsége, hogy *csak hajléktalanszállón* aludt (20–29 éveseknél 25 százalék, 60–69 éveseknél 44 százalék). Közterületen legjellemzőbben a középkorúak aludtak néhány hetet az év során (40%-uk), az idősebb-fiatalabb otthontalanok 70–75 százaléka egyáltalán nem aludt közterületen.

A megkérdezett férfiak 7 százaléka (149 fő) egész évben utcán élt, 30 százalékuk (657 fő) esetében pedig előfordult olyan hét, amikor az utcán lakott az elmúlt évben. 13 nő, a megkérdezett nők 3 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az egész évet az utcán töltötte, 21 százalékuk (106 fő) pedig lakott néhány hetet az utcán.

Elgondolkodtató, hogy egyértelmű összefüggés mutatkozik a legmagasabb iskolai végzettség és az utcán alvás között (a 8 ált. alattiak 55 százaléka, a felsőfokú végzettségűek 78 százaléka egyáltalán nem aludt közterületen).

Az összes megkérdezett 65 százaléka egyáltalán nem aludt közterületen az elmúlt évben, 29 százalékuk (743 fő) töltött néhány hetet közterületen, 6 százalékuk (154 fő) végig közterületen lakott. Ha azt vártuk volna, hogy az egy éven belül hajléktalanná váltak inkább az utcán tartózkodtak (még nem tudtak szállóra bekerülni), akkor tévedtünk volna: körükben kisebb arányban találunk olyanokat, akik kénytelenek voltak az utcán aludni. Ezzel szemben inkább a nagyon rég óta, több mint tíz év óta hajléktalanok azok, akik inkább kénytelenek voltak részben, vagy egész évben az utcán lakni.

Az egy éven belül hajléktalanná váltak többsége az év egy részében még lakásban lakott (65 százalék, az összes megkérdezettnél ez csupán 27 százalék), de a régebb óta, vagy akár már sok év óta hajléktalanok 1/5-e is aludt az év során lakásban.

Míg a jövedelemnélküliek körében az átlagosnál két-két és félszer nagyobb arányban vannak olyanok, akik egyfolytában közterületen tartózkodtak (17%), vagy részben itt laktak (44%), addig a különböző társadalombiztosítási ellátásokból élők körében a legnagyobb az aránya (77%) azoknak, akik egyáltalán nem aludtak utcán. Meglepő módon hasonló tendenciát találunk, ha a lakásban alvás előfordulását tekintjük: az átlagosnál kicsit gyakrabban fordul ez elő a jövedelemnélkülieknél, s ritkábban a társadalombiztosítási ellátásokból élőknek. Utóbbiak egyszerűen a többieknek jóval nagyobb arányban (34%) voltak kénytelenek az év részét kórházban tölteni.

Igen figyelemre méltó, hogy e szerény adatok is milyen markánsan visszatükrözik azt, hogy mennyire *másképpen szerveződik a magányos és a csoportban, illetve bandában élő hajléktalanok élete*. A csoportban élők az átlagosnál (35%) lényegesen gyakrabban alszanak közterületeken

(57%), de gyakrabban (34 százalék, az átlag 27 százalék) alszanak lakásban is, miközben sokuk egyáltalán nem veszi igénybe a hajléktalanszállókat (36 százalékuk, ez az egyedül élőknel 19 százalék), s közülük nagyon kevesen (alig 15 százalékuk) laknak egész évben szállón (az egyedül élőknel ez az arány 31 százalék).

Persze nem mindegy, hogy valaki éjjeli menedékhelyen, vagy átmeneti szállón kap-e helyet: az előzőek alig 21 százaléka aludt egész évben hajléktalan szálláson, utóbbiak 46 százaléka viszont minden éjjelt az átmeneti szállón tölthetett. Ennek a fordítottja is igaz, vagyis az átmeneti szállókon lakók körében kevesebben vannak olyanok, akik akár közterületen, de akár lakásban aludtak volna az év valamelyik részében.

Az éjjeli menedékhely tehát úgy „előszoba”, hogy az itt megfordulók 40 százaléka az utcán is lakott az év során, de 37 százalékuk lakásban is aludt néhány hetet.

Korábbi elemzésünkben részletesen foglalkoztunk a jelenséggel, hogy miért térhet el egymástól oly jelentősen a hajléktalanná válás ideje és az utolsó lakás elvesztésének az ideje. 2000 februárjában is feltettük a szokásos kérdést: „Mióta hajléktalan?”, s azt is, hogy „Mikor lakott utoljára lakásban?”. Emellett azt is megkérdeztük, hogy „Mikor aludt először hajléktalanszállón?”, mert kíváncsiak voltunk arra, hogy időben hogyan is kapcsolódnak egymáshoz ezek az események, például a hajléktalanná válást követően mennyi idő telik el, míg valaki egy szállóra eljut vagy bejut.

Ezúttal is azt tapasztaltuk, hogy a kérdezettek válaszai teljesen megoszlának a lakás elvesztésének és a hajléktalanná válásnak a sorrendjét tekintve. A válaszadók fele (49%) előbb valamikor elvesztette lakását (pontosabban kikerült abból a lakásból, ahol lakhatott), egy másik, nem sokkal kisebb részük viszont (40%) időben régebbre helyezi hajléktalanná válását, bár még ezt követően is lakik lakásban. (Ez tulajdonképpen – miután módunk volt most részletesebben is megnézni, hogy ki hol, milyen lakhatási formákban töltötte az elmúlt egy évet – már egyáltalán nem meglepő.) *Erre is alapoztuk azt a korábbi gondolatmenetünket, hogy meg kell különböztetnünk az otthontalanságot – lakástalanságot – hajléktalanságot – fedél nélküli létet egymástól, mert ezek ugyan egymáshoz is kapcsolódó, de mégsem azonos élethelyzetek.*⁶

Egyidejűségről – vagyis hogy egyszerre vált valaki hajléktalanná és vesztette el lakhatását, s azóta nem is lakott lakásban – viszonylag igen kevesen számolnak be, a megkérdezettek alig 1/10-e. Ennél nagyobb azoknak az aránya, akik a hajléktalanná válás és az első hajléktalan szállón alvás egyidejűségéről számolnak be (a megkérdezettek 17 százaléka).

A fentiekhez képest a fiatalabbak és az idősebbek, vagy a férfiak és a nők között nem találunk lényeges különbséget. Némileg ismét

⁶ Bényei Zoltán–Gurály Zoltán–Győri Péter–Mezei György: Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. Esély, 2000/1.

meglepő, hogy az iskolai végzettség szerint megint olyan eltérés látható, hogy a magasabb iskolai végzettségűek körében kétszer akkora a hajléktalanná válással egyidejűleg szállóra kerülők aránya (24%), mint a 8 általánossal sem rendelkezők körében (11%).

Ami azonban ennél jóval elgondolkodtatóbb, az az, hogy minél régebb óta hajléktalan valaki, annál kevésbé fordul elő, hogy a hajléktalanná válás egyben szállóra kerülést is jelentett, vagy fordítva: az elmúlt egy-két évben jelentősen megnőtt annak a valószínűsége, hogy valaki hajléktalanná válásával egyidőben bement és bejutott egy hajléktalanszállóra. Az egy éven belül hajléktalanná váltak 39 százaléka azonnal szállóra került, az 1–2 éve hajléktalanok 19 százaléka, de mondjuk a több mint tíz éve hajléktalanoknak csupán 6 százaléka mondta azt, hogy a hajléktalanná válással egyidőben jutott volna el szállóra.

De vajon mennyi idő telt el – átlagosan – ezek között a fordulópontok, események között? Megelőlegezzük: nem kevés. A hajléktalanná válás és az első szállón lakás között átlagosan 21 hónap telt el.⁷ Az egy éven belül hajléktalanná váltaknál átlagosan 6 hónap telt el a lakásvesztés és a hajléktalanná válás között, majd alig több mint egy hónap a szállóra való bekerülésig. Az 1-2 éve hajléktalanoknál 9 hónap telik el a lakásvesztés és a hajléktalanság között, majd átlagosan 4 hónap múlva kerültek először szállóra. Az időintervallumok így nőnek egészen addig, amíg például a több mint tíz éve hajléktalanoknál 27 hónap különbség mutatkozik a lakásvesztés és a hajléktalanság között és átlagosan 65 hónap, vagyis több mint öt év eltérésről szólnak, míg a hajléktalanná válást követően először szállóra jutottak (hogy ez mennyire az emlékezés torzulásaiból adódik, s mennyire másból, azt megfejtteni most nem tudjuk). Ismét azt találjuk, hogy az iskolázottság a hajléktalanok világában is differenciál: a 8 általánossal sem rendelkezők közel három évet (34 hónapot) töltöttek el úgy lakás nélkül, hogy még nem tekintették magukat hajléktalannak, majd a hajléktalanságuktól számított másik három év (34 hónap) múlva jutottak be egy hajléktalanszállóra, miközben a felsőfokú végzettségűek alig 2 hónapra teszik a lakásvesztésük és hajléktalanná válásuk közötti időt, s rá 15 hónappal laknak szállón.

⁷ Itt és a következőkben végig a 0 hónapokat, az egyidejűeket kiszűrtük, ők nem szerepelnek ezekben az átlagokban.

*A hajléktalanná válás és az első szállásra bekerülés között eltelt idő
(átlag, hónap)*

Csoportok	Eltelt hónapok száma
Összes megkérdezett	21
Egy éven belül hajléktalanná váltak	1
Egy-két éve hajléktalanná váltak	4
Több mint tíz éve hajléktalanná váltak	65
8 osztálynál kevesebbet végeztek	34
Felsőfokú végzettségűek	15
Férfiak	22
Nők	15
Jövedelemnélküliek	27
Munkabérrel rendelkezők	18
Csoportban/bandában élők	31
Egyedül élők	20

Mindez pontosította és megerősítette azon korábbi hipotéziseinket a hajléktalanság mibenlétéről, melyek szerint ezek a *helyszínek* (közterület, szálló, szívességi lakás stb.) – minden keserű tapasztalat ellenére – nagyon sokszor nem „végállomások”, hanem állandóan váltakozó helyszínei, megállói a tágabb értelemben vett otthontalan élethelyzeten belüli sajátos mozgásoknak. Az, hogy ezek a mozgások e helyszínek között végső soron körforgást jelentenek-e a lakhatás margóján belül, miközben mi a közterületeken, fapadosokon (éjjeli menedékhelyeken), szállókon e margó szélén lévőket találjuk meg egy-egy időpillanatban, lehetséges. Áttételesen ezt támaszthatja alá az az írásunk elején említett tény is, hogy az általunk megkérdezettek összetétele egészében milyen nagy mértékű állandóságot mutat, miközben 85 százalékuk valójában kicserélődött az elmúlt három év alatt. Talán a tágabb körű otthontalanok összetétele köszön vissza a szűkebb körben lebonyolított, éves felvételeink során. Adataink segítségével (effektív hajléktalanok száma, „forgási sebesség”) esetleg az otthontalanok e tágabb körének számszerű nagyságrendjét is megbecsülhetnénk – ez azonban inkább egy következő, módszertani tanulmány témája.

Kiket szolgálnak a jelenlegi hajléktalanszállások?

A hajléktalanszállások két alaptípusát az ún. *éjjeli menedékhelyek*, illetve az ún. *átmeneti szállások* adják. Ezek egymástól merőben eltérő céllal, ebből következően különböző ellátási előírások, mindennapi szabályok szerint szerveződnek (bejutás rendje, az igénybevétel hossza, a bent tartózkodás napirendje, ingyenes-e vagy fizetni kell stb.). Ennek megfelelően nyilván érdeklődésre számot tartó, fontos kérdés, hogy vajon a kétféle intézménytípus használói között is fellelhető-e valamiféle – a szabályozásukkor előfeltételezett – különbözőség. Az

első adatfelvétel során meglepően kis eltérést találtunk a különböző intézménytípusok használói között. Immár három adatfelvétel mentén érdemes közelebbről is megvizsgálni, hogy miben mutatkozik máskülönbség a kétféle intézménytípust használók között, hol láthatunk állandósult eltérést, illetve hogy az elmúlt három év esetleges változásaiból lehet-e valamilyen tendenciákra következtetni.

Elsőként arra a kérdésre próbálunk válaszolni, hogy az éjjeli menedékhelyeket igénybe vevők *demográfiai szempontból* mások-e, mint az átmeneti szállások lakói. Ezt követően arra keressük a választ, hogy mennyiben vannak más *élethelyzetben*, mennyiben más az életmódjuk a két szállástípus lakóinak. Majd azt a kérdést próbáljuk megválaszolni, hogy ha a fenti két válaszcsoporthoz nem magyarázza kellően az adott szállástípus igénybevételét, akkor az *milyen egyéb tényezővel* hozható még összefüggésbe. Szerintünk a hajléktalanügyi szabályozás, ellátásszervezés szempontjából is, de a hajléktalan világ jobb megértése szempontjából is fontosak lehetnek az e kérdésekre adható válaszok.

Nézzük először azokat a tényezőket, melyek lényegében függetlenek a kérdezett cselekvéseitől, számára objektív körülményként jelennek meg, illetve a hajléktalan lét előtörténetéhez tartoznak. Ilyen az életkor, nem, iskolai végzettség, de a társadalombiztosítási ellátás megléte is (melyet itt egy végleges állapot jellemzőjének tekintünk), valamint a hajléktalanná válás óta eltelt idő és a hajléktalanná válás oka.

(Életkor) Az elmúlt három év során a két szállástípusban ellentétes irányú változások zajlottak le: egyre fiatalabbak kerültek be az átmeneti szállásokra, ezzel egyidejűleg viszont növekedett az éjjeli menedékhelyeken az 50 év felettiek aránya. Miközben az átmeneti szállásokon lakók átlagos életkora folyamatosan csökken, aközben az éjjeli menedékhelyeken élők átlagos életkora erőteljesen növekszik. Az átlagos életkort tekintve tehát jelentős kiegyenlítődés következett be a két intézménytípus között.

(Iskolai végzettség) Fokozatosan kiegyenlítődött – az életkorral nyilvánvalóan szoros összefüggésben – az iskolai végzettség szerinti különbség is. Korábban az átmeneti szállásokon jóval többen éltek olyanok, akik legfeljebb 8 általánossal rendelkeztek, mára arányuk lényegében akkora, mint az éjjeli menedékhelyeken élők körében; ennek láthatóan az elmúlt időszakban bekerülő alacsonyabb életkora, magasabb iskolázottsága az oka. Ezzel párhuzamosan megnőtt a szakmunkások aránya az átmeneti szállásokon (23-ról 37 százalékra), ami azért is érdemel figyelmet, mert ezzel a végzettséggel lehet a legkönnyebben alkalmi munkát vállalni, és abból a megélhetéshez minimálisan szükséges jövedelmet előteremteni.

(Nem) Nem változott a két szállástípusban a nemek szerinti megoszlás, ez azonban – mint azt már az 1999-es felméréskor megállapítottuk – elsősorban a férőhelyek nemek szerinti megoszlásával függ össze: a vizsgált időszakban a női férőhelyek száma az éjjeli menedékhelyeken növekedett, az átmeneti szállásokon kis mértékben csök-

kent. Csak megjegyezzük, hogy a női férőhelyek aránya az átmeneti szállásokon (24%) mindvégig magasabb, mint a nők részaránya a fedél nélküliek körében (16%).

(Társadalombiztosítási ellátás) A tb-ellátásban részesülők aránya – nyilvánvalóan ismét szoros összefüggésben áll az életkorral – szintén erőteljes kiegyenlítődést mutat: az átmeneti szállásokon csökkent, miközben az éjjeli menedékhelyeken erőteljesen nőtt a valamilyen társadalombiztosítási jövedelemből élők aránya.

(Hajléktalanná válás óta eltelt idő) Miközben a hajléktalanná válás óta eltelt átlagos idő mindkét szállástípusban élők körében enyhén növekszik, aközben e mögött merőben ellentétes irányú változások figyelhetők meg. Korábban a két intézménytípus közül az éjjeli menedékhelyeken aludtak nagyobb arányban azok, akik egy éven belül váltak hajléktalanná (s ezt az intézmény funkciója szerint természetesen találtuk), mára ez meglepő módon megfordult: az átmeneti szállásokon nagyobb az egy éven belül (sőt a két-három éven belül is) hajléktalanná váltak aránya. 2001-ben az egy éven belül hajléktalanná váltak 36 százaléka alszik éjjeli menedékhelyen, 38 százaléka átmeneti szálláson, vagyis a hajléktalanná válást követően gyakorlatilag azonos eséllyel lehet bejutni a két szállástípus valamelyikébe.

Jelenleg még csak találgatni tudjuk ennek okát, de erre a kérdésre összefoglaló megállapításainknál még visszatérünk.

Az éjjeli menedékhelyeken megkérdezettek %-ában				Az átmeneti szállásokon megkérdezettek %-ában		
1999	2000	2001		1999	2000	2001
42,5	41,6	44,4	Átlagos életkor (év)	45,8	45,3	44,9
24	26	37	50 évesnél idősebb	37	37	37
9	8	8	Nő	28	28	24
39	42	41	Iskolai végzettsége legfeljebb 8 általános	51	51	42
13	18	21	Van társadalombiztosítási jövedelme	39	38	31
64	66	77	Mióta hajléktalan? (hónapok száma)	59	62	67
16	15	12	Legfeljebb egy éve hajléktalan	6	13	15
26	26	21	Legfeljebb két éve hajléktalan	12	26	26
38	37	31	Legfeljebb három éve hajléktalan	22	39	36
56	53	62	Hány hónapja lakott utoljára lakásban? (hónapok száma)	60	61	67
71	64	63	Személyi okok miatt vált hajléktalanná	62	60	60
17	26	28	Gazdasági okok miatt vált hajléktalanná	28	30	31
83	85	80	Egyedül él	79	86	77
32	33	30	Van vidéki állandó lakcíme (lakóhely)	24	24	23
3	4	8	Van vidéki ideiglenes lakcíme (tart. hely)	1	6	1
72	63	65	Munkaképes	66	53	50
45	34	30	Nincs rendszeres jövedelme	17	16	9
42	48	49	Van munkajövedelme	43	47	56

(*A hajléktalanná válás oka*) A hajléktalanná válás okait tekintve gyakorlatilag szintén eltűnt a különbség a két szállástípuson élők között. Az átmeneti szállásokon élőknek három év óta stabilan 2/3-a valamilyen személyi konfliktust jelöl meg hajléktalanná válása okaként, 1/3-a valamilyen egzisztenciális, gazdasági okot. Az éjjeli menedékhelyeken élők körében korábban ennél érzékelhetően alacsonyabb volt a gazdasági okokat említők aránya, azonban mára ez a különbség lényegében megszűnt.

A következőkben azokat a tényezőket tekintjük át, amelyek inkább a hajléktalanok életmódjáról, a két szállástípus használatának módjáról szólnak: hogyan jutnak jövedelemhez, mennyi pénz áll naponta rendelkezésükre, milyenek az együttélési és társas kapcsolati viszonyaik, milyen segítséget, védelmet nyújtanak számukra a különböző szállások.

(*Munkavégzés – rendszeres jövedelemszerzés*) A hajléktalanságban élők egészségi állapota gyorsan romló tendenciát mutat, és ezt a közvetlen tapasztalat is megerősíti. Mindkét szállástípusban élők körében erőteljesen növekedett a jövedelemszerzést akadályozó betegségben szenvedők aránya. Az átmeneti szállásokon élők egészségi állapot szerinti összetétele nagyobb mértékben romlott az elmúlt időszakban. Azonban ezzel együtt is csökkent a rendszeres jövedelemmel nem rendelkezők aránya, csökkent a tb-ellátásban részesülők súlya, viszont megnőtt a munkajövedelemből élők részaránya. Az éjjeli menedékhelyek lakói közül szintén egyre kevesebben nyilatkoznak úgy, hogy nincs rendszeres jövedelmük: e csoportban is határozottan növekedett a munkajövedelemmel rendelkezők aránya, körükben megnőtt a tb-ellátásban részesülők aránya is. A munkajövedelemmel rendelkezők arányának emelkedő tendenciája – de különösen a két intézménytípus közötti meglepően kis különbsége – azért is érdemel figyelmet, mert hiszen a két szállástípus a rendszeres munkába járáshoz alapvetően eltérő lakhatási-szolgáltatási háttérrel nyújt. Óhatatlanul adódik a kérdés, hogy vajon nem kellene már reagálni e jelenségre az egyes szállástípusok szolgáltatási tartalmának meghatározásával, az ezekre vonatkozó előírásokkal?

(*Anyagi helyzet – napi pénzköltés*) A hasonló jövedelemszerzési pozíciót igazolja – a válaszok hitelességének minden módszertani problémájával együtt – az átlagos napi pénzköltés mértékének alakulása, mely az éjjeli menedékhelyeken élők körében 777–733–1085 Ft/nap volt 1999–2000–2001-ben, szemben az átmeneti szállásokon kérdezettek 615–558–901 Ft/nap átlagos értékével.

Három év alatt átlagosan mintegy 30 százalékkal nőtt az a pénzmennyiség, amelyet a szálláshelyeken és közterületen kérdezettek egy-egy nap alatt felhasználhattak, vagyis az elkölthető összegek vásárlóereje (az átlagos inflációt figyelembe véve) nagyjából stagnál illetve csökken. A fiatalok az átlaghoz képest naponta több pénzt köl-

tenek, a növekedés aránya is nagyobb, az időseknél jóval kisebb mértékű a növekedés, sőt a 70 év felettieknek gyakorlatilag ugyanakkorra átlagos összegből kellett naponta kijönniük, mint két évvel ezelőtt (470 Ft).

Viszonylag legtöbb pénzzel a vidéki városokból származók csoportja rendelkezik, s a csoportban vagy bandában élők is napi 1087 Ft-tal megelőzték a magányosan élőket. Ez talán visszaigazolja azt a napi tapasztalatunkat is, hogy a városban újrainduló építkezési konjunktúra városi napszámosai – a hajdani Teleki téri, talicskával ácsorgó emberek utódai – bandákba (brigádokba) szerveződve rendszeresen helyet kérnek maguknak a főváros ingyenes vagy olcsó hajléktalanszállóin. Részben ez is szerepet játszhat abban, hogy továbbra is az éjjeli menedékhelyek lakói rendelkeznek átlagosan a legtöbb pénzzel, miközben a közterületen megkérdezettek voltak leginkább pénzsűkében. A felhasználható összegek növekedési dinamikáját tekintve az önkormányzati szálláshelyek lakói állnak az első helyen, ami feltételezésünk szerint annak is köszönhető, hogy egyes szálláshelyeken úgy döntöttek: ezután az életerős fiatal embereket nem sorolják hátra a várakozólistákra, megvárva, amíg ők is kellőképpen elesettek lesznek.

Az ingyenes–olcsó intézmény–szívességi lakhatási mód *versus* biztonság–bizonytalanság *versus* pénzköltés–fogyasztás lehetséges átváltási stratégiáira még visszatérünk.

(*Kapcsolatok*) E kérdéssel külön is foglalkozunk tanulmányunk következő részében. Itt továbbra is csak a két szállást nyújtó intézménytípusban élők közötti azonosságokat, illetve különbségeket próbáljuk meg számba venni.

	Az éjjeli menedékhelyeken megkérdezettek	Az átmeneti szállásokon %-ában
Egyedül él	80	77
Csoportban/bandában él	11	7
Családtaggal él	9	16
Rendszeres társas-rokoni kapcsolata van	58	67
Baráti kapcsolattal rendelkezik	58	54
Szexuális kapcsolata van	36	38
Szociális munkástól kapott segítséget	60	74
Szálláshelyre segítség nélkül került be	32	18
Munkakeresésben nem kapott segítséget	67	61
Jövedelemszerzéshez nem kapott segítséget	69	63
Bűncselekmény sértettje volt	46	35

Mindkét szállástípusban – részben az érintett intézmények szerveződési módja miatt is – a lakók 4/5-e egyedül él. Miközben azonban a csoportban-bandában élők aránya az átmeneti szállásokon lecsök-

kent az elmúlt két év alatt, az éjjeli menedékhelyeken súlyuk megduplázódott. A többség rendelkezik valamilyen rendszeres személyes, rokoni kapcsolattal, ez az éjjeli menedékhelyeken élőknel lényegében az ún. baráti kapcsolatokra korlátozódik, az átmeneti szállások lakóinak egy részénél pedig rokoni kapcsolatokkal is kiegészül.

A „*Ki segített Önnek?*” kezdetű kérdésekre a válaszolók 2/3-a a szociális munkásokat említette, az éjjeli menedékhelyeken kicsit kevesebben, az átmeneti szállásokon többen, de mindkét helyen messze megelőzve a személyes-baráti-rokoni kapcsolatok gyakoriságát. (A nyújtott szolgáltatások szempontjából elgondolkodtató, hogy a közterületen élők szinte ugyanolyan arányban számoltak be arról, hogy szociális munkás segítségét vették igénybe (59%), mint éjjeli menedékhelyeken megforduló társaik.)

A segítség a megkérdezettek értékelése szerint elsősorban a szálláshelyre kerülés megkönnyítésében nyilvánul meg, sokkal kevésbé a munkakeresésben vagy a jövedelemszerzésben.

A sérelmükre valahol, valamikor elkövetett bűncselekmények gyakrabban fordultak elő az éjjeli menedékhelyeken megfordulók között (csaknem minden második megkérdezett esetében), mint az átmeneti szállásokon lakók körében (1/3-uk számolt be ilyen esetről). Talán ez is motiválhatja, hogy mintegy „önvédelemből” az éjjeli menedékhelyeken megfordulók gyakrabban szerveződnek csoportbandába. Bár éppen a csoportban-bandában élők alszanak gyakrabban közterületeken, s így nagyobb valószínűséggel válnak áldozattá.

Következtetések – egy újraértelmezési kísérlet

Összefoglalásképpen, immár nagy biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a két jellemző intézményes szállástípus használói a demográfiai összetételüket tekintve azonosak, a (korábbi) különbségek alapvetően az életkorral hozhatók összefüggésbe. A mára lezajlott kiegyenlítődés előidézője nyilvánvalóan az, hogy az átmeneti szállásokon megjelentek a fiatalabb, viszonylag rövid időn belül hajléktalanná vált emberek, az éjjeli menedékhelyeken pedig feltűntek az átmeneti szállásról különböző okok (pl. intézményi jogviszony lejárta, vagy tartós elhelyezés elutasítása) miatt kikerülő, évek óta valamelyik szálláson lakó idősebb hajléktalanok. (A két szállástípus népességének homogenizálódásában véleményünk szerint – az FSZKI meghatározó részaránya miatt – szerepe van az átmeneti szállásokra való bejutás, a beutalási rendszer, a beutalási prioritások, valamint az intézményi jogviszonyhosszabbítás irányelvei 1999-től történő megváltozásának is.)

Az életmódra jellemző mutatók összehasonlító elemzése alapján megalapozottan állítható, hogy az ellátórendszer egymásra épülő elemeinek szakmai-szabályozási logikája az éjjeli menedékhelyek és az átmeneti szállások használatában nem érvényesül. Óhatatlanul fölmerül a kérdés, hogy vissza-visszatérő „meglepődésünk” a nagyon is kétféle intézményti-

pus használóinak hasonlóságán-azonosságán vajon nem abból adódik-e, hogy még mindig az ellátórendszer kiépítésekor kialakult előfeltevésekből próbálunk meg kiindulni, keresve a *fedél nélküliek* számára rendelt közterületi ellátások, a hajléktalanságon „átutazók”, *kriszishelyzetben lévők* ellátására hivatott éjjeli menedékhelyek, majd a mind tartósabb *lakástalan* élethelyzetek kezelésére létrehozott átmeneti és tartós bentlakásos intézmények időben is egymást követő rendszerének használói közötti különbségeket. Makacsul kísért a gondolat: vajon nem csupán csalóka látszat-e az ún. egymásra épülve működő hajléktalanellátó-rendszer? *Vajon nem arról van-e szó, hogy a mára kialakult hajléktalanellátó rendszer inkább az azt létrehívó döntéshozók hajléktalanokról alkotott előfeltevéseinek tükré, s kevésbé szól az intézményrendszer használók életének tényleges szerveződési módjáról?* Ebben az esetben nem kellene-e új alapokon végiggondolni, hogy kiknek, mire, s milyen segítségnyújtási formákat lenne indokolt működtetni?

A hajléktalanságot többnyire az alapvető életfeltételek, ezen belül is kiemelten a lakhatási feltételek terén fennálló hiányállapotként szokás leírni. Ez a megközelítés – mint elsőrendűen fontos tényező – a lakhatási feltételek pótlása illetve biztosítása irányába tereli a hajléktalanügyi problémakezelés logikáját. Ez egy olyan, alapvetően nem helytelen, csak éppen némileg egyoldalú, leszűkített megközelítés, amely a különböző szintű lakhatási feltételeket nyújtó intézményeket a hajléktalanellátás központi strukturáló elemévé emelte.

Vizsgálatunk azonban immár visszatérően azt mutatja, hogy az intézményrendszer használóit nem az ellátórendszer azon pontján találjuk, ahol valamely jellemzőjük – koruk, munkaképességük, jövedelmük, hajléktalanná válásuk ideje stb. – alapján várnánk (pontosabban: nem ott vannak, ahol az ellátásokat meghatározó szabályozók előfeltevései szerint „a helyük” lenne). Ez is azt jelzi a közvetlen napi tapasztalattal is megerősítve, hogy *a különböző hajléktalanellátó intézményekkel kapcsolatba kerülők élete nem, illetve nem kizárólag a szállások használatára köré szerveződik. A jelenleginél sokkal inkább figyelembe kellene vennünk, hogy az otthontalanok is folyamatosan törekednek mindennapi életvitelük szerveződése során a lakhatás valamifajta megoldása mellett egyéb szükségleteik kielégítésére is. Tapasztalataink szerint a lakhatás mellett elsőrendűen ilyen a biztonságra, a társas- és a társadalmi magány oldására való törekvés, a napi fogyasztás, létfenntartás megszervezése, az ehhez minimálisan szükséges jászágok (ennivaló, innivaló, ruha, gyógyszer stb.) megszerzése.*

Azzal a feltételezéssel élünk, hogy hajlék nélküli embertársaink életvezetési döntéseinek megvannak a maguk racionalitásai (vagy éppen irracionalitásai), akár csak mások döntései esetében. Létező erőforrásaik felhasználása során másokhoz hasonlóan „nyereségeik” maximalizálására, veszteségeik minimalizálására törekednek. A lakhatási feltételek, a fogyasztásra fordítható szabad jövedelmek, a társas kapcsolatok fenntartása, az ezekkel együtt járó biztonság-biztonságihiány bizonyos korlátok között átválthatók egymásra. A jobb minőségű, tar-

tósabb, esetleg biztonságosabb lakhatási feltételek (pl. egy ún. „fizető” hajléktalanszálláson) ára a szabadon felhasználható források összeszűkülése. Ennek ellentette, ha az átmeneti szálláson lakó a kevéske pénzét „szabadon” elköltve, vagy munkáját megszakítva fizetési kötelezettségét nem teljesíti, s ennek „ára”, hogy kevésbé komfortos éjjeli menedékhelyre kell mennie. Hasonló átváltás történik akkor, amikor a hajléktalan személy a szabad jövedelméből inkább a „bandában élés” közös költségeire áldoz, és cserében élvezzi a csoport által nyújtott védeltséget, s ennek oltárán feláldozza intézményes lakhatási lehetőségét. Ebben az esetben a lakhatási feltételek társas kapcsolati erőforrásra válthatók, szállását, búvóhelyét megosztja másokkal, illetve pl. szívességi lakáshasználóként befogadják. Ez természetesen mindig jelentős alkalmazkodási kényszert jelent. Ellenkező esetben viszont, ha összes szabad jövedelmét maga fogyasztja el, nem ad kölcsön, átmeneti szállóra kíván bekerülni, esetleg előtakarékosságba kezd, ennek „ára” sokszor csoportkapcsolatainak a meggyengülése.

Szeretni – enni – lakni – ha nem adatik meg, hogy az emberi lét eme alapvető szükségleteit akár csak részlegesen is kielégítse valaki, akkor naponta választania (helyettesítenie) kell: még kevesebbet fogyaszt-e, hogy jobb, biztonságosabb körülmények között, pénz ellenében lakjon, lemondva párkapcsolatról, redukálva társas kapcsolatait, a szociális munkások intézményes segítségére támaszkodva, vagy a biztonságosabb és talán kényelmesebb olcsó szállás helyett az ingyenes fapadost „választja”, a maga kockázataival. Ez utóbbi esetben talán több jut fogyasztásra, és fenntarthatóak azok a kapcsolatai (ha vannak), melyek révén akár máshol is megalhat egy ideig, olykor közterületen, vagy éppen valamilyen szívességi lakáshasználóként. A kényszerek nap mint nap felvetik ezeket az alternatívákat, és keményen behatárolják az átváltásokhoz kötődő döntési helyzetek szabadságfokát.

De milyen következtetések vonhatóak le mindebből? Azt gondoljuk, hogy többek között e megközelítés segítségével közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy miért nem azok és nem úgy használják a hajléktalanok ellátására létrehozott és alapvetően a lakhatásra szolgáló intézményeket, akiknek azt a rendszer kiépítésekor szánták, és ahogyan azt a szabályozás konzervativizmusa miatt máig is élő előfeltevések alapján várnánk. Ezeknek az embereknek az élete sem kizárólag a lakhatás hiányáról szól (még ha még oly elementáris is ez a hiány), hanem a biztonságról, a társas kapcsolatokról, a napi boldogulásról. Életmódjuk épp úgy egy sokdimenziós erőterben szerveződik, mint másoké, ráadásul az otthontalan – lakástalan – hajléktalan – fedél nélküli lét egymástól különböző formáiban.

De vegyünk csak egy nagyon egyszerű, gyakorlatias példát: törvény írja elő, hogy hogyan kell működnie egy *nappali* melegezőnek, vagy egy *éjjeli* menedékhelynek, hol, mit, hogyan, mennyiért kell biztosítani ezeken a helyeken a hajléktalanoknak. A *nappali* melegezőre vonatkozó szabályok abból indulnak ki, hogy ugyan éjjel minden haj-

léktalan valahol kipihente magát, de nappal is igénybe vehessen bizonyos szolgáltatásokat. Az *éjjeli* menedékhelyekre vonatkozó szabályok azt feltételezik, hogy a hajléktalanok mozgásképesek, reggel szépen felkelnek, elmennek dolgozni, gyűjtögetni, „elvannak” valahol, azután visszatérnek megpihenni. Ezzel szemben nap mint nap találkozhatunk a nappali melegedőkben az éjszakai munka után asztalnál ülve pihenő, alvó hajléktalanokkal, vagy este, éjszaka a nyilvános helyekről közterületre kiszorított, ott pusztán „tartózkodó” emberekkel. Mindezek alapján okkal gondolhatunk arra, hogy jobban megfelelne az igényeknek ha – jelzők nélkül – egyszerűen eseti alvásra szolgáló menedékhelyeink és pihenésre szolgáló melegedőink lennének, természetesen mindkettő éjjel–nappali nyitva tartással. Egy másik példa: a tényleges intézményhasználók összetételének vizsgálata azt is mutatja, hogy meg kellene fontolni az ingyenes átmeneti szállás, illetve a „fizetős” menedékhely iránt nyilvánvalóan meglévő kereslet kielégítését is. *A biztonságos otthonból, vagy a stabil hivatalból nézve a hajléktalanlét lehet sematikus, esetleg borzalmas (vagy éppen elborzasztó), valójában azonban nagyon is sokféle, s ezen a szinten is sokféle igény, szükséglet, stratégia szervezi a túlélés lehetséges módzatait, melyekhez a mainál sokkal jobban alkalmazkodó támogatási formák kialakítására lenne szükség.*

Megerősítő és kirekesztő kapcsolatok hálójában

Általános a közhiedelem, hogy a – gyakran mások segítségére szoruló – hajléktalanok magányosak, nem rendelkeznek kapcsolatokkal. Amellett, hogy ez sokukra nézve valóban érvényes, a margón élők magányossága, vagy éppen társas kapcsolataik differenciált megértése egy külön tanulmányt is megérne.

(*Család – gyerekek*) A fővárosi hajléktalan emberek többségének van(nak) testvére(i), sőt, az átlagosnál gyakrabban származnak sokgyerekes családokból (családtöredékekből). A testvéri kapcsolatok azonban csak kisebb mértékben élő kapcsolatok: a megkérdezetteknek alig negyede találkozik rendszeresen testvérével. Minél több testvére van valakinek, annál inkább működik még ez a kapcsolat: a három, vagy több testvérral rendelkezők 35 százaléka szokott rendszeresen találkozni a testvérével, s számukra ez nagyon is fontos támaszt jelenthet.⁸ Igen izgalmas további kutatási kérdés lenne, hogy hogyan alakult az ugyanabból a családból jött testvérek sorsa, miért éppen az a gyerek lett hajléktalan, akivel mi találkoztunk.

A hajléktalanságba sodródottak körében ugyan megszakad e sokgyerekes lánc, de nem teljesen. Többségüknek van gyermeke, de közülük csak minden második tartja folyamatosan a kapcsolatot. Az

⁸ Sok (háromnál is több) testvére inkább a fiatal-középkorúaknak (20–40 évesek) van (40%), az idősebbeknél ez kevésbé jellemző (28%).

egyeké több mint a felének (56%) nincs gyermeke, viszont akiknek három, vagy több testvérük van, azok körében igen magas (48%) a három, vagy annál több gyermekesek aránya. A hajléktalan nőknek átlagosan több gyerekük van, mint férfi sorstársaiknak, a három- vagy többgyermekesek több mint fele (58%) elvált, s az egyedülállók 29 százaléka van gyereke.

A megkérdezettek döntő többsége tartja a kapcsolatot valamelyik hozzátartozójával, elsősorban valamelyik testvérével vagy a gyerekével, esetleg szüleivel. Ennél jóval kisebb mértékben a volt házastársával.

(Pár- és társas kapcsolatok) A hajléktalan ember egyedül, tömegben is magányosan él. Többségükre ez bevallásuk szerint is érvényes. Többen vannak közöttük azok, akiknek korábban volt már saját családjuk, párjuk (elvált, özvegy, vagy jelenleg is házas), mint azok, akiknek soha nem volt ilyen kapcsolatuk.⁹

A hajléktalan nők körében csaknem kétszer annyi a házas és háromszor annyi az özvegy, mint a férfiaknál, s harmad annyi a hajadon, az elvált, mint a férfiak körében.

	A kérdezettek százalékában
Van testvére	77
Hárman vagy többen vannak testvérek	50
Nincs gyereke	40
Egy gyereke van	24
Kettő gyereke van	22
Három vagy több gyereke van	14
Szokott találkozni	
... testvérével	24
... gyerekével	21
... szüleivel	17
... volt házastársával	11
... egyéb rokonnal	8
Nem szokott találkozni hozzátartozójával	19
Nőtlen, hajadon	37
Elvált	46
Özvegy	6
Házas	11

A hajléktalan nők 32 százaléka jelenleg is élettársával, saját családtagjával él együtt, miközben a férfiaknál ez az arány csupán 10 százalék. A különböző „lakhatási” helyzetben lévő, hajléktalan emberek közül a közterületen élők körében a legmagasabb (25%) az élettárssal,

⁹ A budapesti felnőtt népesség körében az 1996. évi Mikrocenzus szerint elvált 16%, özvegy 5%, házas 69%, hajadon/nőtlen 10%.

családtaggal együtt élők aránya – köztudott, hogy a jelenlegi intézményi viszonyok között itt, az intézményeken kívül (a közterületen, parkban, utcán, kapualjban) van egyáltalán bármiféle lehetőség az együttlétre, a kapcsolat fenntartására.

(Baráti, haveri kapcsolatok) A megkérdezett hajléktalan emberek közül elmondásuk szerint minden másodiknak van barátja: leggyakrabban a közterületen élőknek (mint láttuk, körükben a leggyakoribb a párkapcsolat, a csoportban élés is), őket követik az éjjeli menedékhelyen éjszakázók, s éppen a sokszemélyes bentlakásos intézményekben élők a leginkább magányosak. Az életkor előrehaladtával csökken az említett barátok száma: a legkisebb létszámban van barátjuk az özvegyeknek, míg a házastárssal is bíróknak vannak a leggyakrabban barátai is.

(Szexuális kapcsolat) A megkérdezett hajléktalan emberek egyharmada említette, hogy van ilyen természetű kapcsolata: ez az arány a nőknél magasabb: közöttük majdnem minden másodiknak van partnere. A jelenleg házas családi állású hajléktalanok felének (51%) elmondása szerint nincs valóságos szexuális kapcsolata, ez a kapcsolat is az özvegyek körében a legalacsonyabb (29%).

(Ünnepek) Aki tehetne, szerettei, barátai, ismerősei körében köszöntötte az új évezredet. Az általunk 2000. február 3-án megkérdezettek többsége (55%) szállón lakó sorstársai körében szilveszterezett, 28 százalékuk egyéb társaságot talált, minden hatodik fővárosi hajléktalan ember magányosan „ünnepeelt”. A közterületen tartózkodók között a legmagányosabbak ezen az éjjen az idősebb, rokon és családtag nélküliek voltak.

(Segítő kapcsolatok) Az „Amióta hajléktalan, ki segített Önnek abban, hogy szállása, ennivalója, pénze, munkája legyen, ügyei elintézésében, pénzkölcsönzésben?” kérdésekre adott válaszok azt mutatják, hogy a hajléktalan létben a legfőbb segítséget a szociális munkások, a barátok, rokonok jelentik, s csak kisebb mértékben lehet számítani egyéb hivatalos személyekre, a hajléktalan társakra. A szociális munkások ügyintézésben, szálláshely- és ennivalószerzésben segítenek a legtöbbit, míg a barátokra, rokonokra elsősorban élelmiszerszerzésben, valamint a pénzkölcsönzés terén lehet számítani. Jellemző, hogy legkevésbé éppen a munkakeresésben tudnak segítséget nyújtani, akár a szociális munkások, akár a barátok, rokonok. A szociális munkások segítségnyújtása gyakorlatilag független attól, hogy ki milyen baráti, rokoni kapcsolattal rendelkezik.

A hajléktalan lét során a rokoni, a szexuális kapcsolatok többnyire meglazulnak, leginkább a baráti kapcsolatok (és a szociális munkások

tevékenységei) azok, amelyek segíthetnek a hajléktalan lét viszontagságait túlélni.¹⁰

Sérelmek – atrocitások

Korábban olykor magunk is hajlamosak voltunk a sokdimenziós megfosztottságot jelképező hajléktalanságot úgy értelmezni, mint amely automatikusan együtt jár a „társadalmi magány” helyzetével. Felméréseink és tapasztalataink alapján ma már úgy látjuk, hogy *hangsúlyosabban különbséget kell tennünk a „társadalmi magány”, a kirekesztettség és a személyes kapcsolatok hiánya illetve megléte között.* A hajléktalan emberek egy része személyesen is magányos, társtalan, egy részüknél e kapcsolatokat részben, nagyon is töredékesen pótolni tudják az intézményes kapcsolatok a szociális munkásokkal – nem elhanyagolható részüknél viszont az életben maradás elemi feltétele, életszerveződésük igen fontos összetevője, hogy rendelkezzenek valamifajta társas, személyes kapcsolatokkal.¹¹

(*A hajléktalan emberek sérelmei*) Éretlen fiatal felnőttek egyre gyakrabban és élvezetesebben számolnak be történetekről, melyek kárvalottjai a „csövik”. A „csövízés” a szóbeszéd szintjén talán veszélytelen, bár tendenciáját tekintve hiba lenne alábecsülni a jelentőségét. Tény, hogy nagyon sok személyes beszámolót hallunk közterületen éjszakai hajléktalan emberektől arról, hogy éjjelente a hazafelé tartók csak úgy kedvtelésből megverik őket. Mivel a hajléktalanokkal szemben a bűncselekmények elkövetése nem járhat különösebben nagy haszonnal, nagyon valószínű, hogy a bántalmazások gyakoriságának oka az, hogy az elkövetők büntetlenül maradnak.

E gyakorlati tapasztalatok indítottak arra bennünket, hogy 2001. február 3-án arról is megkérdezzük a Budapesten élő hajléktalan embereket, hogy milyen sérelmek, bántalmazások érték őket azóta, amióta nem lakásban laknak. Utcái bántalmazások, hajléktalanszállón lezajló verések és rendőri atrocitások után érdeklődtünk. Külön kérdéseket tettünk fel a bűncselekményre vonatkozóan, valamint a hajléktalanszállón tapasztaltakkal és a munkahelyi diszkriminációval kapcsolatban.

10 A társas kapcsolatok vizsgálata alapján három csoport halvány körvonalaí rajzolódna ki. Az egyik csoportot a főként vidékről, szegény családból származók alkotják, akik folytatják a vidéki szegény életet: hajléktalanságuk kétlaki, az ingázókhoz hasonlatos, miközben saját „családot” alapítanak, egyre lazulnak háttér-családi kapcsolataik.

A másik csoport az egykék csoportja, akik állami gondozásuk megszűntével, és/vagy sérült voltak miatt kerülnek utcára. Ők zömében családalapítás helyett lesznek hajléktalanok.

A harmadik csoport tagjai látszólag jól működő, ép családokból kerülnek ki, a család „fekete báránnyaként” kerülnek az utcára.

11 A kapcsolatok nélküli, „magányos hajléktalan” vízióját próbálja felfesteni *Albert Fruzsina-Dávid Beáta: Ha elszakad a háló* (Új Mandátum, 2001) c. könyve is, melynek módszertani kritikája megint csak egy külön tanulmány tárgya kellene legyen.

A két és félezer válaszadó kétharmada számolt be valamilyen sérelemről, legtöbben bűncselekményeket említettek: minden második kérdezettel *szemben* követtek már el valamilyen bűncselekményt amióta hajléktalan. Minden tizedik megkérdezett igennel válaszolt arra a kérdésünkre, hogy „Verték-e meg valamikor hajléktalanszállón?“, minden hatodik személy tett említést rendőröktől (vagy biztonsági emberektől) elszenvedett bántalmazásokról.

Kiket fenyeget leginkább az áldozattá válás, a bántalmazások veszélye? A válaszok azt mutatják, hogy minél régebb óta hajléktalan valaki, vagy minél több időt tölt az utcán, annál gyakrabban érik őt sérelmek. Bár a közterületen megkérdezettek több mint kétharmada számolt be valamilyen sérelemről, és 60 százalékuk ellen követtek el bűncselekményt, a válaszok azt mutatják, hogy a rég óta hajléktalanná vált, éjjeli menedékhelyeken alvók sincsenek sokkal kevésbé veszélyeztetett helyzetben. Mint látni fogjuk, ez utóbbi esetben a szállókon belül nem, de azokon kívül őket is gyakran érik bántalmazások. Vagyis a szállók léte önmagában nem tud védelmet nyújtani az azokon kívül történő atrocitások ellen, a sértetté válás önmagában a hajléktalan lét egyes formáival együtt járó megfosztottság velejárója.

A bántalmazottak aránya (%)

A hajléktalanná válás óta eltelt hónapok száma	Közterületen	Éjjeli menedékhelyen alvók körében	Átmeneti szállón
0–12	63	48	40
13–24	71	64	54
25–36	69	67	48
37–48	68	73	59
49–60	– ¹²	64	57
61–72	73	82	61

Az áldozattá válás veszélye azonban lényeges különbséget mutat a különböző helyzetben lévő hajléktalanok között. Igen kevés például a bántalmazottak aránya a hetven év felettek között (mindössze 5 százalék), de a nők csoportjában még ennél is kevesebb¹³. Csak esetleges feltételezéseink lehetnek arra vonatkozóan, hogy az öregek és nők védettsége talán a segítő intézményeken keresztül is érvényesül.

Persze az sem egyértelmű, hogy ki milyen történéseket nevez, tart sérelmesnek. A közép- vagy felsőfokú végzettségűek jóval (10%-kal) magasabb arányban említettek velük szemben elkövetett bűncselekményeket, mint a kevesebb iskolával rendelkezők. Úgy tűnik, hogy a sérelmek érzékelés-küszöbének nagy eltéréseivel is számolnunk kell.

¹² Öt fő alatti esetszám.

¹³ A nők esetében, a szálláshelyen történt verések kivételével, harmadával alacsonyabb a sérelmek (bántalmazások és a bűncselekmények) említése.

A kimutatható (érezkelt) sérelmeken túl valószínűleg nagy számban akadnak olyan esetek, amelyeket a sértett nem realizált.

Emberi méltóság és diszkrimináció

A kérdezettek legritkábban a hajléktalan-szálláshelyeken belül (egymástól, vagy az ott dolgozóktól) elszenvedett sérelmeket említették („mindössze” a válaszadók 10 százaléka számolt be ilyen esetről).¹⁴ Mint láttuk, a közterületen megkérdezettek több mint kétharmada számolt be valamilyen sérelemről, ezért számunkra legalább is kérdéses, hogy vajon ténylegesen az atrocitásoktól való félelem tartja-e távol a szállóktól a közterületeken éjszakázó hajléktalanok egy számottevő részét. Külön megkérdeztük azt is, hogy „Előfordult-e olyan eset, hogy a hajléktalanszállón dolgozók nem vették emberszámba?”. Átlagosan a megkérdezettek 14 százaléka válaszolt erre a kérdésünkre igennel. (Nem meglepő, hogy a magasabb iskolai végzettségűek ilyen típusú sérelmekről is gyakrabban (30%) számoltak be.)

Munkánk során nagyon sok olyan panasszal találkozunk, mely munkahelyi sérelmekre, diszkriminációra utal. Ezért megkérdeztük azt is: „Előfordult-e Önnel, hogy egy munkáltató nem alkalmazta, elbocsátotta, vagy kevesebbet fizetett, mert hajléktalan?”. A megkérdezettek egyharmada válaszolt igennel erre a kérdésre. A bérfizetés megtagadása a hajléktalan emberek esetében önmagában is nagyon súlyos helyzetet jelent. A munkabér kifizetésének elmaradása mellett az alkalmazással kapcsolatos diszkriminációnak egy másik „legális” formája az, amikor valakit lakcím hiányára hivatkozva nem alkalmaznak, vagy mondva csinált okokból elbocsátanak.

A hajléktalan emberekkel szembeni atrocitások olyan események, amelyek hátrányosan érintenek már egyébként is hátrányos helyzetű embereket. Nem tudjuk, hogy a lakás nélkülivé válásban milyen része van azoknak a bántalmazásoknak, sérelmeknek, amelyekről a már hajléktalan emberek nekünk beszámoltak. Egyes vélemények szerint a korábban elszenvedett sérelmek és a későbbi hajléktalanná válás között lényegesnek tekinthető összefüggés mutatható ki. Ha igaz az, hogy a sértett, akivel szemben igazságtalanság történt, mindaddig kívül van az „egyenlők” körén, amíg elégtételt nem szolgáltatnak neki, akkor a sérelmek ugyanazzal a következménnyel járnak az egyén szempontjából, mint a hajléktalanok közé tartozás: kirekesztődéssel.

A kirekesztett helyzet a bántalmazások szemszögéből egyfajta törvényen kívüli állapot rémképét is felveti. Természetesen senki nem akarja azt állítani, hogy egy hajléktalan embernek nincs lehetősége jogorvoslatra. Észre kell vennünk azonban, hogy a mozgástér alulné-

¹⁴ A következtetésekkel azonban óvatosan kell bánnunk: a kérdőíveket a szálláshelyeken dolgozó szociális munkások vették fel.

zetből egészen más.¹⁵ Ha az ember belekerül abba világba, ahol szinte minden sorsszerűnek tűnik, akkor az egyéni érdekérvényesítés majd-hogynem értelmetlen dolognak látszik.

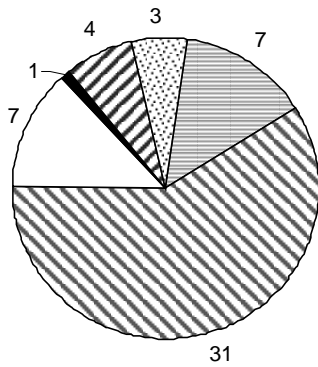
Adataink és a Hajléktalanok Jogvédő Fórumának¹⁶ eddigi tapasztalatai alapján azt látjuk, hogy a törvényes rend csak a szociális biztonság bizonyos szintje felett képes védelmet biztosítani. A hajléktalanság – otthontalanság nem csupán szimbolikusan jelenti a védelem és biztonság hiányát, hanem a mindennapok szintjén is konkrét védtelenséggel, kiszolgáltatottsággal párosul. Úgy látjuk, hogy a szükségletek minimális szintű kielégítésére irányuló segítségnyújtási eszközök (szálláshely, élelem biztosítása) önmagukban nem alkalmasak arra, hogy ezt a fajta társadalmi kirekesztődést megakadályozzák.

Sokaknak talán furcsa, de mi ma már azt gondoljuk, hogy „a hajléktalan” megjelölés maga is mára már stigmatizáló, kirekesztő, az egyes ember bonyolult és csak saját élethelyzetétől előítéletekkel megterhelve elvonatkoztató, negatívan általánosító kifejezéssé vált. Úgy látjuk, hogy ezt a különböző élethelyzetben lévő otthontalan, lakástalan, fedél nélküli emberek pontosan érzékelik. A megfosztottság és kirekesztettség egy pontján túl, valahol a margó szélén belátják, s vallják, hogy ők „hajléktalanok” (de nem „csövik” – tőlük még a hajléktalan emberek egy része is elhatárolja magát), a margó szélére sodródás előtt azonban még nem hajléktalanok, akkor sem, ha lakásuk nincsen.

¹⁵ George Orwell „Csavargóként Párizsban és Londonban” címmel nemrég magyarul is megjelent regényében az író saját élményei alapján érzékletesen írja le, hogy a nélkülözők világában a sérelmek miképpen illeszkednek bele a veszteségeknek abba sorozatába, amelyeket az érintettek percről percre átélni kényszerülnek.

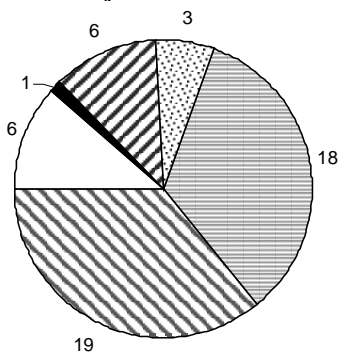
¹⁶ A Hajléktalanok Jogvédő Fórumát a Menhely Alapítvány keretében 2000 szeptembere óta működtetjük a Kürt utcai Ügyfélszolgálati iroda mellett.

Hol laktak az elmúlt év során a 2000. 02. 03-án megkérdezett magányosan élő hajléktalanok

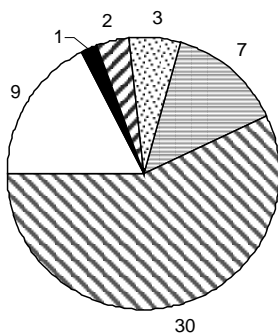
- Közterületen töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Szállón töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Lakásban eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- BV intézetben eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Kórházban eltöltött hetek száma az előző évben (átlag)
- Egyéb helyen eltöltött hetek száma

Hol laktak az elmúlt év során a 2000. 02. 03-án megkérdezett csoportban(bandában) élő hajléktalanok

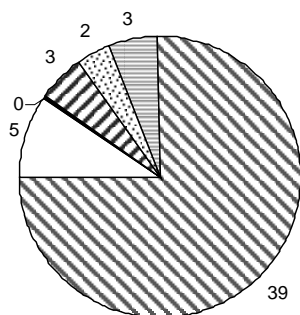
- Közterületen töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Szállón töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Lakásban eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- BV intézetben eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Kórházban eltöltött hetek száma az előző évben (átlag)
- Egyéb helyen eltöltött hetek száma

Hol laktak az elmúlt év során a 2000. 02. 03-án éjjeli menedékhelyeken megkérdezett hajléktalanok

- Közterületen töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Szállón töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Lakásban eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- BV intézetben eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Kórházban eltöltött hetek száma az előző évben (átlag)
- Egyéb helyen eltöltött hetek száma

Hol laktak az elmúlt év során a 2000. 02. 03-án
átmeneti szállókon megkérdezett
hajléktalanok

- Közterületen töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Szállón töltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- Lakásban eltöltött hetek száma az elmúlt évben (átlag)
- BV intézetben eltöltött hetek száma az elmúlt egy évben (átlag)
- Körházban eltöltött hetek száma az előző évben (átlag)
- Egyéb helyen eltöltött hetek száma

GYUKITS GYÖRGY

Nem félünk a tbc-től*

Az alábbiakban egy tbc-s megbetegedés történetét mesélik el az eset érintettjei: maga a beteg, a kórházi orvos, a gondozóintézeti orvos és ugyanonnan a védőnő, s végül a szociális munkás. Mindannyian egy sajátos küzdelem résztvevői.

A beteg

Volt egy bordatörésem, és kaptam egy tüdőszúrást, és az betokosodott.

Februárban voltam tüdőszűrésen, és az nem mutatott ki semmit. Májusba' éreztem, hogy szétszakad ott a mellcsontom, itt a hátcsontom. Hova küld? (*tudniüllik a házi orvos*) – A sebészetre, hogy oda menjek. Tudta, hogy volt bordatörésem. Elmegyek a sebészetre, elküldött a röntgenre.

Még akkor sem tudják, hogy mi bajom van. Megint két hét múlva érzem, hogy szétszakad, csak a jobb felem. Erre megint visszamegyek a körzetihez, megint a sebészetre küld. Hát mért ne oda küldjön? Na, ott találták meg. Azt mondták, hogy nem menjek sehova, hanem egyenest menjek a tüdőgondozóba, mert ez nagyon veszélyes dolog. Hogy lehet nagyon veszélyes, amikor nem érzem úgy, hogy izé. ... Most is fogytam. Voltam hetvennyolc kiló, most vagyok ötvennégy kiló. Ez se téma. Nem a súly érdekel, hanem hogy egészséges legyek. És bent voltam május másodiktól, augusztus harmadikán. Hát bepöccentem: nem segítenek rajtam, a lábam ilyen volt, nem érdekel, kimegyek, jól berúgok, úgy megyek vissza. És úgy mentem vissza.

Szólt a főorvos asszony: mit akarok? Tudja mit? Most azt akarom, írja meg a zárójelentésemet, és hadd menjek haza, mert én otthon kikezelem magam. Amióta hazajöttem, augusztus negyedike óta, lekopogom, semmi bajom. Hogy jól vagyok. De időközönként bejövök. Amikor begurulok, akkor nem megyek be. De holnap megint bemegegyek hozzájuk, délután kettőre. Mert nekem szükségem van néha, hogy átnézzenek, mert ha már ők azt mondták, hogy tüdőbeteg vagyok, akkor már nehogy má'!

Nem. Nem mondták a betegség nevét. Annyit mondtak, hogy tü-

* A tanulmány megjelenését a Társadalmi Összefogás Alapítvány támogatta.

dőfertőzés. De nem vagyok fertőző, mert ha fertőző lennék, akkor nem lennék itthon. A családomat nem akarom megfertőzni, mert azért bocsásson meg a világ.

Tudja, mivel akartak velem foglalkozni? Elvonókúrával. Én nem arra mentem, hanem gyógyításra mentem. Mert ha egyszer tüdőbeteg vagyok, vagy májbeteg vagyok, akkor arra megyek, nem az alkoholra. És megmondtam, hogy nem alkoholistá vagyok, és nem fogom bevenni azt a tablettát, amit maguk belém akarnak erőszakolni. És nem vettem be három hétig. És azt mondta a doktornő, hogy mit képzelek én? Azt képzelem, hogy gyorsan megírja a zárójelentést. Semmi mást. Majd én otthon kigyógyítom magam. És kigyógyítom magamat. Van gyógyszereim. A gondozóba' adta a főorvos asszonyom. Három hete kaptam ezt a gyógyszert.

Most úgy döntöttem, hogy mivel így néz ki a lábam, így, mert ez nem akármilyen, ezért most kihagyom egy-két hétre. Ki is hagyom, akkor nagyon szépen helyrejön. Ez állítólag trombózisnak indul. De nem szeretném. Olyan, hogy nem tudok lemenni a lépcsőn sokszor. Be kell fáslizni a lábamat, hogy tudjak menni. És a másik az, hogy ki kell hagynom, mert ha nem hagyok ki, akkor ilyen a lábam.

Ettől a gyógyszertől dagad a lábam, és ezt hiába mondom a főorvos asszonyomnak. Azt mondta, hogy ez a gyógyszer kell a tüdőmre meg a májra. Piros a májra, fehér a tüdőre, ez meg azt hiszem a vesére. Bent a kórházba szedtem ötven darabot, most itthon csak tizet szedek egy nap. Meg plusz ezt a pirosat, meg a másik pirosat, abból is kettőt. Még van egy zacskóval. Egy zacskóban tizenegy van. És ezt egy nap kell bevenni, de bent a kórházba ötvenet vettem be, mert reggel, délben, este. Mert az nekem sok volt, inkább kimentem, jól berúgtam. Erre ráállít engem antatítra, hogy ne igyak. Na jól van, ha maga megissza, én is megiszom. Így mondtam. És három hétig csináltam, és három hét után meguntam, meg én is. Na tudja mit, doktornő, én is belefáradtam, maga is belefáradt, adja ki a zárójelentésemet. Ez pénteki nap volt, még reggel. Azt mondja: még gondolkodok rajta. Mondom: ne gondolkodjon. (...) Hazajöttem. Hát mért ne jöjjenek haza? Itthon jobban érzem magamat... Kész, végeztünk, mondom. (...) És most kétszer kihagytam. Kihagytam másfél hónapot, meg most kihagytam egy hetet, ez akkor két hónap (*köhög*). Ez két hónap, hát majd eliderül. Vagy kiderül, vagy beborul. Erről ennyit. Ha nem, akkor akasztás. Ötvenöt éves vagyok. Nem félek semmitől.

Ez a sorsom. Kész, vége (*sír*). Nekem ennél se jobb, ... nekem ennél se jobb, se rosszabb nem jöhet. Kivagyok már teljesen. Evvel lezártam. Holnap bemegyek kettőkor a doktornőhöz, és megmondom neki, hogy nem megyek többet. Kész. Mert nincs mire, így se segítenek, meg úgy se. Elküldtek nyugdíjba, leszázalékolással. Mit kapok? Tizenegyezer kétszáznyolcvan forintot. Abbul fizessem a rezsit? Abbul éljek meg? Abbul tudjak megélni? Nem tudok. Menjek el lopni? Vagy mit csináljak?! (*sír*)

Vendéglátós voltam. Utána, hogy lerobbantam, mert volt egy gyo-

mormútétem, és utána nem mehettem vissza dolgozni, pedig nagyon szerettem, és még próbálkoztam is, és nem tudtam vissza menni. (sír)

Nyolcvannyolcba műtöttek meg. Most százalékolnak le. Ebbe' az évbe'. Dolgoztam utcaseprőként. Azt hittem, hogy meg szakadok. Ötven kilót emeljek meg.

Nagyon sokat szenvedtem én az életbe'. Igaz, hogy rajtam kívül más is szenved, nem csak én. Nem baj, még élek, mert nem adom fel az életemet, nem adom fel. Ezt én merem mondani, hogy nem adom fel az életemet, még megérek harminc évet. Még meg fogok érnei. Hiába, hogy tüdőbetegnek néznek, meg májbetegnek, meg gyomorbetegnek, de még akkor is meg fogom érnei a harminc évemet. Akkor is. Mert erő van bennem, akarat. Akiben nincs akarat, annak vége.

'88-ban engem le akartak százalékolni, csak én nem fogadtam el az ötven százalékot. Hát avval mit kezdek? Nem kapok még két rongyot se. Mert abba az időbe még nem volt az a magas fizetés. De abba' az időbe' többet ért. Nem fogadtam el. És én akkor még visszamentem dolgozni, máshová, szintén a vendéglátóhoz.

Pultos voltam, pincér voltam, felszolgáló voltam, fizetőpincér voltam, minden voltam. Mindenes, na. Ilyen körforgós voltam, ha fel kellett hozni a pincéből a sört, akkor én kettőt fölraktam a vállamra és fölhoztam, ilyen dolgokat csináltam. (...) Sok helyen dolgoztam. Talán nincs is olyan presszó, kocsmá, ahol én ne fordultam volna meg munkával. A Kálvin tériben' voltam hat évet. Meghalt akkor az életársam. Minden este vártam, hogy jön értem, mert minden este jött kocsi. És amikor meghalt, elgondolkoztam, hogy többet nem fog értem jönni. Ide már nem kell, hogy jöjjön. Akkor nekem innen is el kell mennem. Visszaemlékeztet az életsors, hogy milyen rendes volt velem. Azért fáj, mert vártam, hogy jön, jön, nem jött. És akkor sírva fakadtam, és akkor azt mondja a főnök: miért sírsz? Mondom, azért sírok, mert nincs itt a férjem, és az a törvényes férjem volt. Hát, azt mondja, nagyon jól tudod, hogy már nem él. Hát, mondom, sajnos akkor elválnak útjaink, mert én nem fogok minden este itt szenvedni, sírni. Mert minden este fogom őt várni, őtet. Mert már megszoktam, hogy jön értem, meg minden. – Anya, elmegyünk iszunk valamit, hazamegyünk, megvacsorázunk, szépen eltesszük. Nagyon szép életem volt mellette. Nagyon szép. Mert sajnos nem jött össze. Nem jött össze. Ő hamarabb meghalt, mint én, pedig én vártam, hogy én haljak meg.

Harmincnégy éves volt, és nyolcvanegy szeptember tizenegyedikén temettem. Autóbalesetbe'. Keszonos volt. Ez van. Ezt adja a sors.

Utána elmentem még dolgozni, és most, hogy jött ez a tüdő... Ez most februárban, mert most februárban voltam rendes tüdőszűrőn, és az nem mutatott ki semmit se. Márciusban' elmentem korán délelőtt, a március elején, mondom, fáj a tüdőm meg a mellkasom. Hát hova küld, a sebészetre.

Kilencvennyolcig dolgoztam. ...97-ben. Csillebércen, szakácsnő voltam. Mindenes voltam. Annyi történt, hogy bumm leépítés. Sok

embert elküldtek. Utána mentem a közhasznúra. Kilencvenhétől közhasznú. Két évig kaptam a jövedelempótlót. Onnan kaptam segílyt, nem olyan pénzt kaptam, hogy ki lettem volna teljesen elégítve, de kaptam. És ezt kaptam kétezer május ötödikéig. Utána ez megszűnt, kész, akkora én bekerültem a kórházba, és úgy lettem most leszázalékolva. Szeptemberbe küldték ki a papírt. Októberben kaptam meg a papírt és szeptemberben hívtak be. Novemberbe már kaptam. De hát ez mind kevés. Tizenegyezret állapítottak meg. De ez mind kevés, mert nem hagyom annyiban.

Azt mondták, ne próbáljak meg elmenni dolgozni, mert akkor azt is visszaveszik. Hát én nem megyek el dolgozni egy évig.

Ha beteg lennék, nem lennék itthon. Az én családomban senki nem volt beteg. Azok hirtelen haltak meg, és nem tudom, mi volt a betegségük. Van egy fiam, lent van vidéken. De engem egyik se, senki nem érdekel. Én a magam életét és a magam egészségét akarom megvédeni, semmi más.

A kórházi orvos

Félévig feküdt az osztályon, nagyon rövid ideig volt itt. Hát úgy a személyére vagy az alakjára emlékszem, részleteiben, hogy konkrétan mit csinált, azt nem tudom. Azt tudom, hogy rengeteg sok probléma volt vele. Rendszeresen italozott, engedély nélkül elhagyta az osztályt. Ittasan jött vissza, többször figyelmeztettük a beteget. És tekintettel arra, hogy a köpetvizsgálatban baktériumot nem tudtunk kimutatni, és a röntgenképen aránylag szerény elváltozása volt, ezért és a renitens magatartása miatt, úgy döntöttünk, hogy hazaküldjük, hogy a gondozó folytassa a kezelését, mivel a környezetére fertőző veszélyt nem jelentett.

Az alkoholista beteggel elsősorban a kezelőorvosa beszél, az alkoholnak a betegségre való hatásáról, hogy az alkohollal a gyógyszeres kezelés nem fér össze. Ha isznak a betegek, akkor az alkohol is bántja a májat, a gyógyszerek is olyanok, hogy a májat megviselik. Ha a kettő együtt történik, akkor a gyógyszeres kezelést sokszor meg kell szakítani, azért, mert a májenzimek annyira megemelkednek, hogy a kezelés nem folytatható. Ezt minden betegnek elmondjuk többször, százszor. De a felvételkor erről hosszas tárgyalás folyik. Azonkívül van az osztálynak egy pszichológusa. A pszichológus minden betegnek megcsinálja a pszichológiai tesztjeit, felméréseit, azt, hogy a személyiségében mekkora tényező az alkohol. Utána a pszichológus rendszeresen foglalkozik a betegekkel, főleg azokon vagy az azt követő napokon, amikor problémák vannak. A harmadik dolog az, hogy a betegeket rábeszéljük az antetilnek a fogyasztására, elmagyarázzuk, hogy ha erre ráiszik, akkor rosszul lesz. Ez a rosszullét néhány óra alatt lezajlik. Próbáljuk őket visszatartani az alkoholfogyasztástól. Ennek ellenére az osztályunk nem egy zárt osztály. A negyven vagy

negyvenöt ágyból legalább harmincnolcon krónikus alkoholista beteg fekszik. A betegeknek közel a fele hajléktalan beteg. Mivel nem zárt osztály vagyunk, ahogy az orvos kiteszi a lábát, a betegek kijárnak a faluba busszal, bejárnak a városba, esti vizitre, vagy az esti gyógyszerosztásra visszajönnek, mivel engedélyük van, hogy kísétálgassanak a kertbe. Amíg ez a kérdés ilyen liberálisan van kezelve, a tbc-s betegeknek a kórházi kezelése, addig nem is lehet. Központi intézkedés kell, hogy a beteget mennyire lehet elzárni, rákényszeríteni a kezelést. A beteg saját maga dönti el, hogy kezelte-e magát vagy sem.

Én amióta itt az osztályon vagyok, azóta ide beteg bezsuppoltva nem lett a rendőrség által. Lehet, hogy ez elvben így van, de gyakorlatban nem tapasztaljuk. Nota bene lehet, hogy behozza a rendőr, na de a rendőr elmegy és az osztály nyitott osztály, a beteg akkor megy ki, és akkor jön be, amikor akar. A portás nem tudja, hogy ki a dolgozó vagy ki a beteg. Elvileg jogában áll megkérdezni, de mindenkit nem állít meg, aki kimegy. Ez az egyik. A másik az, hogy rettenetes nagy az intézet területe. Ha nem tudnának kimenni a kapun, akkor kimennek harminc méterrel odább, a kerítésen. Rengeteg pénzért csináltatta meg az intézet a kerítést: tíz vagy tizenöt millió forintért, de azt hiszem a kerítés már nagyon sok helyen nem ép. Ha nem sétál ki a portán, akkor kísétál egy kicsit arrébb.

Hát semmi. Megvárjuk, hogy kijózanodjon, megkapja a szükséges kezeléseket és újra próbálunk beszélni a beteggel, foglalkozik vele a pszichológus. Az esetek zömében ezek a betegek megígérik, hogy soha többet, ez volt az utolsó, nem lesz ilyen, véletlen volt, csak egy fröccsöt ittam, és utána sajnos ismétlődnek. Volt itt alkoholos állapotban késelés, rendőrséget kellett hívni, rendészt kellett hívni. A délutános nővér rettegett az ittas betegektől, akik fenyegetőznek. Elég nehéz ezeknek a betegeknek a vezetése.

Ebben az egész kérdésben az a legborzasztóbb, hogy ez egy gyógyítható betegség, a legsúlyosabb beteg is meggyógyítható, ha a beteg kooperál, és megcsinálja azt, amit meg kell csinálnia. A legborzasztóbb az, hogy amikor az ember a sírból hozza vissza a beteget, itt fekszik öt-hat hónapig, és akkor az első adandó alkalommal – hat hónapig már itt volt, nem fertőző, javult a röntgenje, rendezve lett a vérszegénysége –, és hat hónap után azt kéri, hogy hadd menjen haza a családjához látogatóba, és nem jön vissza. Vagy visszajön ittasan, összeszedi a cuccát, és egy percig nem marad. Számtalan ilyen volt. És akkor nagyon sok ezek közül egy év múlva visszakerül, ugyanolyan állapotban, mit egy évvel ezelőtt elkezdtek, vagy egy kicsit rosszabban. Ez történik egyszer-kétszer, aztán egyszer csak vége lesz, mert nem lehet kihúzni belőle. És ez nem ingyen van, ötezer forintot fizet naponta a biztosító a kórháznak egy beteg egy napi ellátásáért.

A gondozóintézeti orvos

Úgy emlékszem, a beteg úgy került hozzánk, hogy egy szociális étterembe kellett szűrőleletet vinnie. Mert az évek óta megállapodás a családsegítő szolgálatnál, hogy csak negatív tüdőszűrési lelettel mehetnek a családsegítő éttermébe. Kiderült, hogy pozitív a lelet, és ők küldték a gondozóba. Akkor ez egy elég súlyos folyamat volt. Egy alkoholista beteg, úgyhogy azonnal megbeszéltük vele, hogy kórházba kell mennie, és kezelték hónapokig. 2000 május huszonharmadikán került be, és június harmincadikáig volt bent. Elég hamar kiengedték, mert hát utána be is bizonyosodott, hogy nagyon nehezen kezelhető, mi is nehezen boldogultunk vele. Sokszor utána kellett menni a védőnőnek. Fenyegetés, ígéret, a szokásos módszereink mellett.

Kilencvenkettőben már járt nálunk. Furcsa módon akkor is az én beírásom van ott, mert akkor én még csak helyettesítettem egy nyugdíjba ment kollégánőt. És valami kis maradvány lehetett a röntgenjén, mert köpeteket kellett leadnia. A röntgenje negatívnak bizonyult. Hörghurutja volt, ilyen panaszokkal jött és elképzelhető, hogy a körzeti orvos küldte hozzánk.

2000. április 24-én viszont, amikor hosszú idő múltán ismét jelentkezett, akkor a családsegítőből telefonáltak, hogy pozitív a mellkasröntgen, amit oda vitt.

A tüdejét átszúrta a bordája. Ez kilencvenben volt. Be is írtam a beutalójába, hogy van egy gyógyult bordatörése, ami látszik a röntgenen. Azzal nem hozzánk került, hanem egy kórházba. Valószínűleg egy baleseti kórházba került be. Összeverve. Az itteni beírásokból úgy tűnik, hogy megverte az élettársa. A bokája is eltört, meg három bordája.

A tbc sajnos nagyon sokára okoz panaszt, ráadásul az alkoholisták nagyon nehezen is szoktak tudomást venni a betegségükről. Egyszer azért, mert az orvosi vizsgálatok, a kezelés esetleg arra kényszeríti, hogy a rendszeres alkoholizálástól megfosztódják. Akkor az egy nagy frusztráció egy alkoholistának. Elég gyakori dolog, hogy nem nagyon szeretnek orvoshoz járni, csak ha nagyon szenvednek, akkor mennek. És tulajdon képen a tüdőszűrés ezért is olyan fontos. Ez egy nagyon későn panaszt okozó betegség, és ráadásul nagyon jellegtelen panaszokat okoz. Például egy erős dohányos könnyen összetévesztheti egy amúgy is meglévő bronchitisz tüneteivel. Fáj a háta egy kicsit, köhög, van egy kis köpete, és mögötte pedig lehet hogy egy iszonyú súlyos tbc-s folyamat húzódik meg.

Most az a rendszer, hogy a területileg illetékes tüdőosztály az általunk beutalt beteget felveszi, megvizsgálja, és ha kiderül, hogy tbc-s, és rendezett az állapota, akkor át szokták helyezni egy másik osztályra, ahol valóban tbc-s betegeket kezelnek. Ott be is rendezkedtek erre. Más jellegű a működése az ilyen osztálynak: van pszichológus, és az orvosok alkoholológiai szempontból is képzettebbek. Jobban odafigyelnek a betegekre. Tényleg nemcsak formáságból mondom, a Levendel

volt ennek az apostola: az alkoholista tbc-seket próbálta nemcsak gyógyítani, hanem reszocializálni, és nagyon hatásosan. Akkor is voltak azért hajléktalanok, még a kilencvenes évek előtt. Szóval egy ilyen osztályra került, és július harmincadikáig kezelték.

Most mondom el azt a hajmeresztő hülyeséget, ami nem a kórház hibája, szerintem, hanem ennek az egész problémának a megoldatlanságát tükrözi. Ez pedig az, hogy ezekre az osztályokra az ismert betegeink közül, amelyikkel semmit nem bírunk lenni, az ún. kényszergyógykezeléssel be szoktunk küldeni. Egyszerűen az történik, hogy megbeszéljük a Tisztiorvosi Szolgálattal, ők pedig tovább intézik olyan módon, hogy reggel hét órakor kimegy a közegészségügyi felügyelő, egy mentőautó és egy rendőr. Szerencsétlen embert beteszolják a mentőbe, és kiviszik a kórházba. Most aztán, hogy azok mit tudnak csinálni, hogy a beteg ott maradjon, hiszen az egy nyílt osztály, az egy másik kérdés. Annyit szoktak csinálni, hogy még ott a rendőr jelenlétében elveszik a ruháját, és adnak egy pizsamát, vagy ha hozott, akkor fölveszi a sajátját, és akkor megmondják neki, hogy a maga érdeke, nem akar maga sem meghalni. Szóval megpróbálják egy kicsit megtámogatni lelkileg, és így általában ott maradnak a betegek. Persze később lehet, hogy megunja, és lehet, hogy meglóg. Az is nagyon gyakori, hogy később meglóg és előkerül valahogy, de már nem nagyon akar visszamenni a kórházba. Akkor az a megoldás, hogy ha hétfőtől péntekig bejár, a hétvégén nem kap gyógyszert, helybe beveszi a gyógyszert, addig, amíg nem marad ki, addig nem kell visszamenni a kórházba, de megígérjük neki, hogy amikor megint megtagadja, akkor megy érte a mentőautó. Ez így körülbelül működni szokott, s az esetek nyolcvan százalékában meg szoktuk gyógyítani a betegeket. Elég sok macera, fárasztó egy dolog orvosnak, nővérnek, védőnőnek egyaránt.

Felolvasom a kórházi zárót, ami elég vicces:

„Kezdetől fogva kooperációs nehézségek voltak, osztályunkat rendszeresen elhagyta, ittas állapotban tért vissza. Ismételt figyelmeztetések ellenére magatartásán nem változtatott. A beállított antetil kezelést megtagadta. Tegnap napon ismételten ittas volt, minősíthetetlen magatartása miatt állományunkból kiírjuk, és a területileg illetékes tudógondozóba irányítjuk.” Ez a kabarének a teteje. Hogy egy olyan osztályon, ahová kényszergyógykezeléssel is bekerülhetnek betegek, mert olyan is volt, hogy kényszergyógykezeléssel beírtuk, ott fegyelmivel kiírták.

A beteg nem kényszergyógykezeléssel ment be, hanem ún. kötelező gyógykezelésnek vetette alá magát, és fegyelmi okból kiírták. Ami azért van, mert a kórházban semmire nem tudják kényszeríteni a betegeket, ez nem egy zárt osztály, és az osztály működéséhez kell egy bizonyos nyugalom. A másikat demoralizálja, pihenésében zavarja, hogy van egy nő, aki minden áldott nap randalírozik. Hát, gondolom, hogy elégük volt az egészből, és ezért én tökéletesen megértem őket, csak az a láncszem hiányzik a dologból, hogy ha van kény-

szergyógykezelés, akkor annak az eszközeit is biztosítani kellene, bár – hát nem szívesen mondom ilyet – régen volt egy zárt osztály, ami elég volt ahhoz, hogy mondjuk egy beteg tudta azt, hogy ha egy normál tüdőosztályon nem képes úgy viselkedni, ahogy illendő, akkor fennáll a veszélye annak, hogy egy ilyen zárt osztályra bekerülhet. Ez a kis fenyegetettség talán nyomást gyakorolna azokra a betegekre, akik a határán állnak az önkontrollnak. Ilyen módon ez nevetséges dologgá válik, habár szerencsére ez nem köztudott az alkoholisták körében, hogy ez a rendszer ilyen felemásan működik.

Ez nem ilyen egyszerű, hogy a tüdejét kezelik és az alkoholizmusát nem, ugyanis az anti-tuberkulotikus gyógyszerek eléggé megterhelik a májat, egy alkoholistának amúgy is probléma a gyógyszeradás – rendszeresen ellenőrizni kell a májfunkciókat, mert nem mindegyik bírja –, és amikor végre beállították egy olyan kombinációra, amit bír, akkor elkezd rá piálni, hát akkor az törvényszerű, hogy az anti-tuberkulotikus gyógyszert le kell állítani, mert ezt a plusz terhet már nem bírja a mája. Tehát a kettőt nem lehet különválasztani. Arról nem is beszélve, hogy maga a tbc-s betegség összefügg az alkoholizmussal. Ezt a csökkent immunitást ugyanúgy terheli az alkohol, és a gyógyulást gátolja.

VI. hó 30-án írták ki a kórházból, én a zárójelentését VII. hó hetedikén láttam. Már is eltelt egy hét, tehát amíg a posta elhozta hozzánk a záróját, az már egy hét. Akkor írtam neki egy dörgedelmes levelet, hogy kényszergyógykezelést fogok kezdeményezni, ha nem jön be. Kiküldtem a védőnőt ezzel a levéllel. Akkor tizenharmadikán kegyeskedett befáradni. Elég szép volt a röntgenje, ami persze minket nem nyugtat meg, mert egy majdnem gyógyult tbc. Lehet, hogyha még egy hónapig szedné a gyógyszert, akkor már ötven százalékkal csökkenne a kiújulás veszélye. Így annál idegesítőbb. Így hát bejött, és mindent megígért, és egy darabig bejárt. Altalában így szokott lenni. Akkor kérte, hogy kaphasson segílyt. Írtunk ilyen-olyan leveleket az önkormányzathoz. Rendkívüli segílyt, meg közgyógyellátási igazolványt. Egy-két ezer forintért – nagyon keveset. Nem volt jövedelme. A közgyógyellátást is megkapta.

Ez is pont olyan ellentmondásokat rejt magában, mint amit az alkoholisták kezeléséről mondtam.

Az biztos, hogy a tbc-je alapján elintéződött a leszázalékolása. Ez is a következőképpen megy: kiderül valakiről, hogy tbc-s, nincs jövedelme, pedig kellene. A védőnő sem tudja az OEP-nél (*Országos Egészségügyi Pénztár*) azt a kétszer egy évben kapható jövedelmet javasolni, egy tbc-s betegnek, és neki akkor, ha nincsen nyugdíja, vagy táppénze, vagy bármi, merthogy akkor nem biztosított. Ez is egy ilyen furcsa ellentmondás. De nem ez az érdekes, hanem az, hogy eltelik egy hónap-két hónap, vagy még több, és leszázalékolják az illetőt. Most tegyük fel – igazán mindennapos eset –, hogy közben a beteg elmarad, nem jön, elköltözik, mit tudom én. Őt biztos, hogy egy teljes évig – mert évente van felülvizsgálat egy gyógyítható betegségnél – senki

nem fogja zargatni. Megkapja minden hónapban a nem tudom hány ezer forint nyugdóját és abszolút nem érdekli őket, hogy a beteg közben kezelteti-e magát. Egy tbc-snek szerintem, akkor járna nyugdíj, ha eleget tesz annak a mindennapos követelménynek, hogy minden nap beszedje a gyógyszereit. Ez például egy olyan lehetőség lenne, amivel meg lehetne fogni a betegeket, hogy senki se úgy kapjon táppénzt, mint egy sima beteg, aki csak saját magáért felelős. Na most egy év a tbc gyógyulásának ideje, tehát így szokták. Nyilván, hogy ha meggyógyul, akkor nem kap tovább táppénzt. Főleg a tüdőgondozósok szenvednek attól, hogy nem tudják elérni a betegeiket. Ezt réges-régen így kellett volna.

A tbc egy olyan fertőző betegség, amivel dolgozni nem lehet. Automatikusan jár a rokkantsági nyugdíj. Ez egy évig jár, ha nincs valami komolyabb, vagy esetleg súlyos légzéskárosító maradvány. De hát ez azért ritkán van. Persze, sokszor van olyan társbetegsége a tbc-snek még fiatalabb korában is, hogy esetleg már gyomorbeteg vagy bronchitisze van stb. Valaki mondjuk lázas állapotai miatt legyengült szervezetű ember, akkor el tudjuk intézni, hogy tovább maradjon rokkant, és esetleg véglegesen. Tehát egy sima ügyben, amikor csak a tbc-ről van szó, akkor ez egy nagyon helytelen és felszínes megoldása a problémának, hogy elintézik, hogy kapja a rokkantnyugdiját és kész.

Ez egy nagyon beteg ember, meg fogja kapni. Ha megnézi egy pszichiáter a mentális állapotát – nem tud ő már dolgozni. Ötvenöt éves, de jóval idősebbnek tűnik.

Itt van beírva már július végén, egy hónap se telt el.

„Tisztel I-né, sajnálattal tájékoztatom, hogy amennyiben nem fog bejárni kezelésre a tüdőgondozóba, leszázalékolását nem fogjuk tudni támogatni.” Ilyeneket akkor szoktam írni – tulajdonképpen hazugság –, amikor már be van adva a rokkantsági kérelem, és nem jön be. Ül a babérjain, és akkor az ember egy kicsit megingatja ebben a hitében, hogy ez meg fog jönni, és esetleg erre bejön. De hát nem jött be, visszajött a levél, a Sz. utca 38-ba küldtük a levelet, ahol ugye nem lakott, mert nem tudtuk, hogy máshol lakik. A védőnő nem volt még kint nála, és nem tudtuk intézni az ügyeket, mert ő mindig tudni szokta, hogy a beteg ide van bejelentve, de nem itt lakik. De az is lehet, hogy esetleg az asszisztens nem vette észre, hogy nem jó helyre címezte a levelet, én is elfelejtettem. Aztán kiderült, hogy hol lakik. Aztán bejött.

Az Sz. utca 38-at egyébként ismerem, mert egy beteget teljesen más ügyben kerestem, mert nem tudtunk neki üzeni, hogy ekkor, meg akkor, meg mit tudom én, és akkor ki sincs írva, hogy ki lakik ott, az ajtó be sincs zárva, és ott vagy tíz ember, hever egy ágyon. Szóval nagyon nagy nyomor van. Úgyhogy ezért is nagyon nehéz.

Akkor kiderítettük, hogy nem ott lakik, és augusztus elején bejött és azt mondta, hogy vidékre kellett utaznia. És akkor megint valamilyen igazolást kért segélyért, hogy ide jár a gondozóba. Akkor azért

jött be, mert zargattuk. Idézésre jött be, de ő rögtön kérte, hogy ha már itt van, akkor adjunk neki valamilyen igazolást.

Akkor megígérte, hogy most már bejár. Ez már augusztus. És tényleg egy darabig jött, ez mindig megy egy darabig, valami kis motiváció hatására. Egész augusztus végéig be van írva, hogy jött. Augusztus legvégén megint kért egy igazolást, valószínűleg még mindig nem kapta meg a nyugdíjat, és ment segélyért az önkormányzathoz.

Nyugdíját januárig visszamenőleg meg fogja kapni. Ez egy veszélyes dolog, ha valaki visszamenőleg januárig megkapja a nyugdíjat. Biztos, hogy tők részegre leissza magát, örömebe, meg egy darabig az ember nem látja.

Dagadt a lába, elküldtem a reumatológushoz. Ő azt mondja, hogy a gyógyszerrel dagad a lába, de ilyen hatása biztos, hogy nincs. Ez egy duma. Erre semmi logikai magyarázat nincs. Elküldtem egy kollégához. Akkor nem ment el a doktorúrhoz. Akkor elküldtem az érgonozóba, mert ott van egy nagyon türelmes orvos, aki az ilyen jellegű betegeimet is nagyon gondosan meg szokta nézni. Akkor megint, szeptember 12-én nem jött, és akkor 19-én egy hosszú beírás van a védőnő által: főbélőjét találta otthon, hát igen, nem igazán főbélő, csak ilyen maszek alapon. A családsegítőből is érdeklődtek, mert ott is kereste a védőnő. Nem jött. Akkor már szeptember 28-ika van, még mindig semmi, nem jelentkezett. Ja akkor október 26-án megint írtam egy ilyen gyönyörű levelet: Kérem minél előbbi intézkedését. Írtam a tiszti főorvosnak, mert a gyógyszerkimaradás a progresszió veszélyével jár, és rezisztencia kialakulásának veszélye áll fenn. Szerintem nem intézkedtek, egyébként én akkor három hónapig nem dolgoztam. Általában én vagyok ilyen erőszakos.

Harmadik teljesen fejtetetjére állított dolog. A megoldatlanság harmadik változata. Az van a törvényben, miután a tbc egy fertőző betegség, amennyiben nem kezelte magát a beteg önként, akkor kényszergyógykezelést lehet elrendelni, amennyiben fertőző, azaz Koch-pozitív. Nade ez a beteg már nem volt Koch-pozitív. Amikor utoljára láttuk. De mi van akkor, ha egy beteggel hadakozunk, hogy jöjjön-jöjjön. Jövök – nem jövök, eltelik három hónap, akkor honnan a búbanatból tudom, hogy fertőző, vagy nem fertőző, vagy pláne még később. Vagy például egy olyan egy friss tbc-és beteg, aki még arra sem hajlandó, hogy bejőjön és normálisan leadja a köpeteket. Annál hogy bizonyítom be, hogy fertőző. A leginkább renitens betegeket lehet – a törvény szerint – kényszergyógykezelésre utalni. Ezek mind olyan dolgok, amiket annak idején nem igazán gondoltak át. Hogy kellene a gyakorlatban kivitelezni, ilyen íróasztal mellett született törvényeket.

Egyszer egyébként egy nagyon komoly vitám volt a tiszti főorvossal. Egy tiszti főorvosról, mivel ő egy hivatalnok, merev gondolkodást feltételez az ember. Volt egy nő, aki nagyon rendszertelenül járt be. Kezdetben pozitív volt a köpete, és egy viszonylag szerény folyamata volt, ami javult is. Aztán képtelenség volt őt jobb belátásra bírni, és

egyszer csak terhes lett. Hosszú vívódás után úgy döntöttem, jó, akkor hát én nem fogom őt akarata ellenére lebeszélni a terhességről. Úgy tűnt, hogy csak egy maradvány van a tüdejében. Tehát ez a körülmény engem egy más döntésre készítetett. Hát, hogy mit kaptam én a tiszti orvostól! Hogy akkor most döntsem el, hogy ez a beteg akkor most fertőző vagy nem fertőző! Tehát nem igen volt hajlandó arra, hogy a helyzetembe beleélje magát, hanem valami olyasmire akart rábírní, aminek a valóság ellentmondott. Nem lehet annyira tudni, és szerintem azért nem szabadna ennyire szigorúan venni azt, hogy csak a fertőző beteget lehetne beküldeni, mert eszerint egy visszafejlődőben lévő betegségnél meg kellene várni, amíg újra kifejlődik, mert biztosabb lehetek benne, hogy fertőző, de rosszabb helyzetbe kerül, és rosszabb helyzetbe kerül a járványügy is, mert kevésbé valószínű és sokkal drágább a gyógyítás. Volt egy beteg, akit pontosan így a köpet leadásra se tudtunk rábírní, és bevitettem a kórházba. Eléggé biztos voltam benne, egy masszív alkoholista volt, és egy nagy árnyék miatt szűrtük ki. Bent csináltak egy röntgent és egy meszes kis pötty volt a tüdejében, azaz spontán meggyógyult a tbc-je. Akkor azt mondták, hogy óvatos legyek, hogy beperelhetnek. Most kérdelem én: honnan tudjam, hogy az alatt az öt hónap alatt, amíg én a beteget hajkurászom, hogy mi történik a tüdejével? Mert se röntgen nem készült, se köpetet nem néztünk. Mikor vagyok lelkiismeretes? Ha egy darabig hívogatom, vagy ha legyintek, hogy le vagy ejtve?

Meg kell mondjam, hogy a mostani eszemmel – kilencvenháromban kerültem a gondozóba – én teljesen hülye voltam, hogy ennyire lelkes voltam. Az igaz, hogy most majdnem fele annyi a tbc-s, mint akkor volt. Nem mintha ezen múlt volna, de hát egy idő után az embernek elfogy a lelkesedése, hogy mindenhol csak inkább gátlásokat ébresztenek benne, ahelyett, hogy mellé állnának. És azonkívül ellenszenvesnek tartom, hogy az ember erőszakoskodjon. Meg aztán tényleg semmi értelme. Itt tartunk.

A közegészségügyi felügyelő tájékoztatást kért. Ez volt november nyolcadikán. A beteget be fogja rendelni, jegyzőkönyv fog készülni, majd a rendőrség beviszi. Ezek után a tisztiorvosi hivatalban megbeszélték a beteggel, hogy járjon be naponta. Na erre bejött november huszonharmadikán, huszonnegyedikén, huszonhetedikén, meg még háromszor. Szóval akkor bejött a beteg egy hétig, és azóta nincs meg.

Nincs arról hír, hogy mi van a nyugdíjjal, mert januárig visszamenőleg megkapja. Én nagyon erősen gyanítom, hogy az újabb eltűnése ezzel kapcsolatos. Kap támogatást az államtól, lényegében olyasvalami miatt, ami neki nem jár. Miért adnak rendszeresen juttatást valakinek, aki egy fertőző betegségből nem hajlandó kigyógyulni? Szerintem ez helytelen. Egyébként nagy valószínűséggel nem fertőző.

Nem nevezi magát tbc-snek. Egyrészt tapasztalja, hogy ez egy nagyon kellemetlen betegség, hogy az embert állandóan macerálják, és különböző kényszerítő eszközökkel még végre is tudják hajtani, amit akarnak. Ez egy olyan betegség, amiről nem jó tudni. Nem akar róla

tudni, meg főleg nem mondani, mert akkor beismeri, hogy ő tbc-s. Tüdőbeteg, vagy mit tudom én, mit mond. A tbc az idők kezdete óta egy megbélyegző betegség. Egyrészt azért, mert köztudott, hogy a szociális helyzettel nagyon szorosan összefügg, azonkívül fertőző, tehát akkor a másik nem fog velem kontaktusba kerülni. Szándékosan félnek tőlem, mert el lehet tőlem valamit kapni. Ez nem egy túl hízelgő dolog.

Van, hogy egy ilyen beteggel elég ideges vagyok. Én általában megpróbálom elmagyarázni, hogy miről van szó. Aztán őt vagy érdeklő, vagy nem. Valamennyire érthetően szoktam mondani az ő szintjén, hogy felfogja, hogy most hiába nem található a köpetében baktérium, attól még a tüdejében lehet, csak nem jut ki, és ha nem gyógyult meg a folyamata, akkor ez az idők folyamán romolhat, és akkor megint oda kerülünk, hogy ismét súlyosbodni fog a betegsége, és nem biztos, hogy ki lehet kezelni. Nem hiszem, hogy ettől az illető nagyon meghatódna. Nem is biztos, hogy elhiszi. Én így nevezem ezt, hogy tbc, mert én nem érzem ezt szégyennek. Egyébként az alkoholizmusra nagyon jellemző, hogy nincs betegségbelátása az illetőnek, nemcsak a tbc szempontjából, hanem egyébként is.

Mindig leszűrjük a környezetben élőket, akit csak tudunk. Hát az elején, amikor kiderül, hogy valaki bent van a kórházban. Erősen ittas állapotban találtam, ígérte, még a mai napon elmegy.

Hát mondogatjuk neki. Az alkoholista infantilis egyéniség, úgy-hogy valamikor lehet rá hatni. Egyébként nem egyformák, van akire azzal lehet hatni, hogy ha az ember így anyáskodik, van akire azzal, ha fenyegetőzik, van akire felváltva, vagy együttesen. Hihetetlen türelem kell hozzájuk. Időleges eredményeket lehet általában elérni. Legalábbis kis hányaduk az, akin igazán lehet segíteni.

Szerintem lenne rá megoldás, ha valaki nagy vonalakban kiszámítaná, hogy a ráfordított költség megéri-e, akkor szerintem megérné. Mert azért egy gyógyintézeti kezelés meglehetősen költséges. Ha az a háttér meglenne, amit a kényszergyógykezelés reális megoldásáról mondtam, akkor valószínűleg az ambuláns kezelés is eredményesebb lenne. A betegek azért általában tudják, hogy mi a helyzet, azonkívül nagyon megérné tényleg olyan juttatásban részesíteni az együttműködő betegeket, hogy neki érdemes legyen bejárnia. Például a tápláltságát, a vitaminszükségletét ki lehetne elégíteni, mert akkor megspórolnánk az intézeti költséget. Ha a beteg nem gyógyul meg, akkor tovább kell adni a gyógyszert, és ez elég drága. De főleg a kórházi ápolás az, ami elég költséges. Különösen, ha egy akut kórházi osztályon kell ápolni egy nagyon súlyos állapotú tbc-t. Az ő kezelése hihetetlen költséges, például előfordul, hogy intenzív osztályon is kezelni kell. Az utókezeléshez lényegében egy szálló – ahol van nővér, főorvos esetleg kétszer egy héten vizitel – tökéletesen elég lenne. Mi a fenének minden nap orvosi vizitet tartani egy betegnél, akinek csak vérvétel kell? A gyógyszer mondjuk havi tízezerbe kerül.

A gondozóintézeti védőnő

2000. július 11-én volt. Ide pontosan be is írtam azt, hogy a harmadik emeleti lakó engedett be, és elmondta, hogy nincs otthon senki, mert a társbérletet látta elmenni, a betegünk pedig korán reggel el szokott menni, hol az egyik, hol a másik barátjával beülnek a kocsmába, és csak estefelé szoktak visszajönni, de azért várjak egy kicsit, mert van úgy, hogy a déli órákban hazajönnek. Körülbelül tíz percet vártam az udvaron, és akkor szólt a néni, hogy jönnek a lakók, és lehet velük felvenni a kapcsolatot. Akkor odamentem hozzájuk, és tájékoztattam, hogy megkaptuk a kórházi zárójelentést, ennek értelmében önkényesen elhagyta a gyógyintézetet, és a gyógyintézet kérte, hogy a további gyógykezelése érdekében jöjjön be a tüdőgondozóba, és vesse alá magát a beavatkozásoknak, amelynek ő szépen eleget is tett. Ez egy kicsit meglepett, örömmel mondhatom, mert róla egészen más képet kaptunk a zárójelentés alapján. Tehát én kint voltam július 11-én, és a beteg ide bejött július 13-án, ami igen nagy eredmény ilyen betegnél. Akkor megtörténtek a különböző vizsgálatok, és a gyógyszerbeállítás. A beteg július 13-ától július 26-ig pontosan bejárt. A harmadik látogatás július 14-én volt, amikor is levelet vittem a főorvosnőtól, azonnali behívással. A társbérletjét találtam otthon, aki tájékoztatott, hogy vérvételen van, és hazaérkezése után át fogja adni a levelet.

Szeptemberben volt két tanácsadásom vele. Itt bent a gondozóban. A következő látogatás október 6-án volt, a rákövetkező 17-én. Ugyancsak az antiszociális magatartása miatt történt a látogatás, mert igen gyakran nem tett eleget a behívásunknak: sem a főorvosnő levélbeli behívásának, sem a látogatáson tett ígéreteit nem tartotta be. A következő látogatás október 17-én volt, amikor ugyancsak a társbérletet találtam otthon, aki tájékoztatott, hogy egész nap kószál ide-oda a barátjával, és csak későn este jön haza. Szívesen átadja a behívó és figyelmeztető levelet, amit hoztam, és melyben huszonnégy órán belül ismét berendeltük a beteget. Meg nem jelenés esetén ügyét átadjuk a kerületi tisztifőorvosnak, hatósági elővezetés vagy kényszergyógykezelés céljából.

November hetedikén ismét látogattam, mivel a közti időben a beteg szintén nem jött be. Akkor otthon találtam. Nagyon rendesen viselkedett: hagyta magát meggyőzni arról, hogy mennyire fontos az együttműködés és mennyire fontos a gyógyszeresedés. Ígérte, hogy bejön. De ez csak ígéret maradt, így kényszergyógykezelés lesz. Az ismételt kontaktszűrést megindítottam, mert fél év már letelt a lakóknál.

Ekkor már a kerületi tisztiorvosi hivatal is tudott az együttműködés hiányáról, mert október 12-én a tisztifőorvos részére a levelet postáztuk. A főorvosnő levele is ott volt a kényszergyógykezelés érdekében. November másodikán a tisztiorvosi szolgálattól telefonáltak a pontos cím és születési idő után, majd november nyolcadikán a közegészségügyi felügyelő a tisztifőorvosi hivatalból felhívott, és tájékoztatást kért. A beteget be fogja rendelni, jegyzőkönyv fog készülni, a

beteggel aláírta, és ha nem tartja be a jegyzőkönyvben foglaltakat ... Még egy látogatást fogunk tenni a betegnél, és ha ennek se lesz eredménye, meg fogják indítani a kényszergyógykezelését. Rendőrség fogja bevinni. Na ettől a beteg kicsit megriadt, és miután november 15-ére a jegyzőkönyv elkészült a tisztifőorvosi hivatalban, és akkor ígérte, hogy naponta be fog járni a gondozóba. Tehát nekem is ígérte a beteg, és a tisztifőorvosi hivatalban is a közegészségügyi felügyelőnek is. Még azon a napon a beteg megkezdte a gondozóba a napi bejárást. November huszonegyedikén a közegészségügyi felügyelőt értesítettem arról, hogy a beteg nem jelent meg a tudógondozóban. Válasz: intézik tovább a beteg ügyét a kényszergyógykezelés megindítása érdekében. Rá két napra a beteg megjelent, és akkor ismét elkezdtek a gyógykezelését, leküldték röntgenre. Bejárt a beteg egészen november harmincadikáig. December hetedikén a közegészség-felügyelőt értesítettem. Ismét berendelte a tisztiorvosi hivatalba, megbeszélésre, az együttműködés érdekében. Ettől kezdve a beteget elvezítettük, most szándékozom majd ismét látogatni őt.

Tehát ismét kényszergyógykezelést fogunk indítani.

A kapcsolatom a beteggel nagyon jó. Nagyon közlékeny, nagyon rendesen viselkedik a látogatásnál. Számtalanszor megköszöni a beteglátogatásunkat, és az iránta való gondoskodást, és mindent megígér, csak éppen nem tartja be. Ez a gondunk vele.

Mindig vigyázott arra, hogy ne tűnjön részegnek, és mindig igyekezett rendesen viselkedni.

Különböző egyéb betegségekre hivatkozott. Például hivatkozott olyanra is, hogy azért hagyta abba gyógyszerszedését, mert a rendszeres gyógyszerszedés mellett a lába kezdett fájni, az izmai gyengültek, a látása romlott... Mindig-mindig mondott valamit, hogy ne az legyen, hogy ő a hibás a gyógyszerszedés abbahagyásában, hanem azok a testi tünetek, amik nála jelentkeznek. Arra ő felfigyel, és úgy dönt, hogy hátha ettől a gyógyszertől van az ilyen és ilyen panasza, és jobb, ha abbahagyja a gyógyszerszedést, önkényesen. Hát kicsit úgy elfedte azokat a dolgokat, amiktől rá kellett volna döbbennie arra, hogy tulajdonképpen nem az a fő baj, hogy ilyen tünetek jelentkeznek, hanem valahol az együttműködés az, ami nem rendes.

Azt szokták mondani, hogy unják magukat a kórházban. Hát itt van a zárójelentésben, azt mi nagyon jól tudjuk, hogy hogyan jött el a kórházból. Tehát kezdettől fogva kooperációs nehézségek voltak a beteggel. Az alkoholista tbc-s betegeknel nagyon vigyázni kell, hogy az ember milyen irányban foglalkozik velük, mert nekik lelkileg sokkal nagyobb probléma, hogy alkoholbetegek, mint az, hogy tbc-sek. Ők ezt különböző magatartásformákkal próbálják meg eltitkolni. Még akkor is eltitkolják, amikor dülöngélve jönnek ide be. Dől belőlük. Nemcsak a leheletük, hanem mindenük tele van alkoholszaggal. Még akkor is azt mondják, bele az ember szemébe, hogy tessék nézni, józan vagyok. Nem iszom, már napok óta nem iszom, tessék elhinni – és közben több méterre érzi az ember az alkoholszagot.

Ilyenkor próbálom elmagyarázni, hogy milyen nagy bajok alakulnak ki, ha gyógyszert is szed és alkoholt is fogyaszt. Nem szívódik fel a gyógyszer. Jobban károsítja a májműködést. Tönkreteszi az idegrendszerét, a látását. Először próbálom ilyen irányban befolyásolni őket, hogy rábírjam arra, hogy valamelyest csökkentsék az alkoholfogyasztást. Sokszor órákig beszélök velük, hogy elmondják, hogy milyenek voltak a családi körülményeik. Milyen sérülés érte őket gyerekkorukban. De ő mindig kitért, és azt mondta, hogy legközelebb erről majd beszélgetünk, hiszen az én életem az egy kész regény. Mindig kitért egy kicsit, és még nem jutottam el vele odáig, hogy mélyebben ezekről a családi körülményekről beszéljünk. Az a helyzet, hogy elég nehezen kezelhető beteg, és nekünk a fő feladatunk, rábírnunk arra, hogy naponta bejárjon a gyógyszeréért. Gondoltunk arra is, hogy ha ez már menni fog, akkor a tanácsadáson tudunk ezekről a dolgokról is beszélni. A legtöbb betegnél a családi anamnézist meg tudom csinálni, de ez a beteg ilyen szempontból igen zárkózott.

Próbálom rábeszélni őket arra, hogy beutalóval keressék fel az ideggondozót, hogy indítsunk meg egy alkoholelvonó-kúrát. Még inkább azt kapja az ember, hogy higgyük el, hogy ők nem isznak, hogy ők nem isznak annyira, hogy ezen részt kelljen venniük.

Már jóformán egy májcirrotikus állapota van. Évei, hónapjai megvannak számlálva. Az a csoda, hogy ez a nő ennyi alkoholfogyasztás mellett, függetlenül a tbc-jétől, még életben van.

Alkoholos dependencia, alkoholos májzsugorodás, anémia, gasztritisz, ez már annyira előre haladott alkoholbetegség, hogy már az, hogy itt alkoholelvonással lehet-e a betegnek segíteni, nem valószínű. Egyébként a betegeink hetvenöt-nyolcvan százaléka súlyos alkoholbeteg. Nagyon sokszor mi oldjuk meg a tbc megfelelő gyógyszerelését itt a gondozóban. Az osztály kirakja őket, és azt mondja például egy másik betegemnél – a kezelőorvos mondta –, hogy ennek a betegnek nincs agya. Már fel sem tudja fogni az együttműködés hiányát. Ezzel a másik beteggel elértem annyit, hogy minden nap bejár, itt veszi be a gyógyszereit, és mindenféle vizsgálatnak aláveti magát.

Ezt a másik beteget is kidobta az osztály, szabályosan kidobta. Teljesen áthárították ránk a beteg gyógykezelését. Súlyos alkoholista volt. Évek óta elváltak. Itt az anya- és csecsemővédelem – akik utógondozást végeztek a gyermekeknél – a családsegítő, az önkormányzat, a közegészségügyi felügyelő és az én együttműködésemmel sem sikerült a beteget többszöri védőnői látogatással ide beküldeni, és rábírnunk az együttműködésre. És akkor tudja, mi jutott eszembe? Írtam neki egy levelet. A rokkantjára járadékával fogtam meg a beteget. Mert ugyancsak az osztály megindította a tbc miatti rokkantosságát. Huszonegy vagy huszonekét évi munkaviszony után, egy félig át nem aludt éjszaka alatt gondoltam ki azt, hogyan tudom a mégis rábírnunk a betegre az együttműködésre. Az első látogatásnál a betegtől elkértem a rokkantossági iratokat. Ez valamikor október végén történt. Az volt a szerencse, hogy a beteg még nem kapta meg a rokkantjára járadékát, és

ami a levélben állt, amit vittem neki, a beteg el is hitte. És a mai napig is elhiszi. Szóval kicsit lobbysztam. Szóval ez volt az első olyan lobbysztás a beteggel, amivel sikerült eredményt elérnem.

A rokkantnyugdíj folyamatossága ügyében jelenjen meg a kerületi tüdőgondozóban, hozza magával az ezzel kapcsolatos iratokat és a taj-igazolványát. A beteg pontosan megjelent. És attól kezdve pontosan bejár. Nagyon röviden tájékoztattam, hogy kaptunk egy levelet a rokkantossági bizottságtól, melyben kéri, hogy minden hónap végén nekünk meg kell írni, hogy együttműködik-e, vagy sem. Mivel tbc-s alapon kapja a járadékát. A beteg elhitte, és attól kezdve minden nap bejön. Valahogy minden beteg megfogható valamivel.

Panaszkodott, hogy izomsorvadása, izomgyulladás, szóval hogy mozgásszervi betegségei voltak. Nyolcvankilencben a férje megverte. Jobboldali bordatörése volt. Az ajka felrepedt. Nyolcvannyolcban vált el. Ezek szerint még ez után is együtt éltek. A betegről kilencvenkettő március óta egészen kilencvenkilenc júliusig nem tudtunk semmit. Húsz cigarettát szív naponta. Három deci bort fogyasztott kilencvenkettőben.

I-né pillanatnyilag Koch-negatív, tehát nem fertőző. Hiszen éppen ez a nagy baj, ha a beteg negatívvá válik, akkor már nem nagyon tudunk kényszergyógykezelést indítani. Mert kijött egy rendelet, hogy csak fertőzőknél lehet kényszergyógyszerezést csinálni. 2000 augusztusában három negatív eredménye van, 2000 októberében három darab tenyésztés negatív. Az összes tenyésztési eredménye negatív. Tizenhárom negatív eredményünk van. Ez a probléma. Progrediálhat, rezisztenssé válhat a gyógyszerekkel szemben. Itt sok olyan mozzanat van, ami miatt kicsit aggódunk.

Amikor nem adtunk neki igazolást a családsegítő felé, hogy kapja az ingyen ebédet, inkább nem ebédelt. Akkor majd valamit főzőget magának a járadékából, még az ebéd se kell. Ezeknél a betegeknel körülbelül azonosan játszódik le a folyamat az együttműködés hiányától az együttműködővé válásig. Először a beteg dacol, makacskodik, hogy még se, majd ő meg fog gyógyulni gyógyszer nélkül is. Ha a dacreakció elmúlik, akkor kell nekünk beavatkozni. A dacreakció alatt úgy láttuk – akár a gondozóhálózatban, akár a látogatásnál – hogy nem sok eredményt érünk el. Tehát a beteg egy ideig együttműködik, aztán az együttműködés hiánya, és az alkoholbetegség összes tüneteivel vagy anélkül kirakják a szanatóriumból. Akkor egyszer-kétszer bejön ide. Azután úgy határoz, hogy nem, akkor jön a dacreakció. Attól függően, hogy a beteg milyen lelkiállapotú, ez eltart egy-két hétig, vagy négy-öt hétig. Tovább nemigen, és ezután ismét kezdjük a beteget egy kicsit gyúrni lelkiileg. A közös gyúrás a főorvosnő, én, az asszisztensnő, meg a családtagok segítségével, a tisztiorvosi hivatal, a különböző külső segítség, akkor a környezetből is és akkor átalakul egy kicsit a beteg. Szépen lassan kezd együttműködővé válni. Olyankor elintézzük a segílyt, a szociális ügyeiket, a betegségét is, a lelkét is, mindent. Ebben a gondozóban még olyan nem volt, hogy

tbc-st nem tudtunk volna meggyógyítani. Hosszabb-rövidebb időn belül de tényleg meg tudtuk gyógyítani. Volt, amikor tényleg rendőrök vitték el a beteget, nem is egyet, és nem is egyszer.

A szociális munkás

Segélyt akart a megélhetéshez, egy kis támogatást. Ez volt általában a jövetelének a célja egyrésztől. Másrésztől panaszkodott arról, hogy ő minden bizonnyal alkalmas arra, hogy leszázalékolják. Nem érzi jól magát. Segítsek a nyugdíjazás elindításában. És elkezdtek gyűjteni a papírjait. Az éveit össze tudtuk szedni, de nagyon lassan ment a dolog, mert mindig csak ígérte, hogy hoz igazolásokat Mert megpróbálta felkeresni azokat a munkahelyeket, ahol dolgozott. És igazából véve nem haladt a dolog. Megadott nekem támpontokat, és nem adott olyan fix és pontos munkahely-nevet és címet, aminek alapján én telefonon tudtam volna érdeklődni, hogy hol is dolgozott. Viszont így maradt a nyugdíjbiztosító feladata, hogy előkeresse, ami nagyon hosszadalmas volt. Most valamikor decemberre jutott el oda, hogy nyugdíj is lett belőle.

Nagyon keveset, mert kevesli az éveit. Szerinte nem számoltak el több időt. Tízezer körül, tízezer nyolcszáz ötvenhat forint. Igazából ő járadékos lett csak. Tehát első hó elsejétől visszamenőleg kapja. A beszámított idő tizenkét év és tizenegy nap. Szerencséjére a tizenkét éve megvan ahhoz, hogy ő járadékos legyen, pontosabban, hogy segélyezett legyen. Tehát rendszeres szociális segélyre jogosult legyen, mert ha nem lenne tizenkét év, egyrésztől nem lenne jogosult, másrésztől pedig ahhoz, hogy rokkantnyugdíjas legyen, tizenöt év kell. Tehát anélkül nem tudják megállapítani. Viszont annyira kevés volt a fizetése, hogy csak ekkora összeget tudtak kihozni.

Jött, hogy rosszul van, nagyon-nagyon rosszul van. Ez 2000. május körül volt. Április 25-én jött az első információ – onnan tudunk róla, hogy mi ebédeltettük. Nekünk van egy ilyen szolgáltatásunk is: ingyenes ebédet adunk a jövedelem nélküli embereknek. És ő kapta az ebédet. És nekem április 25-én innét jelezték, hogy I-né nagyon rossz állapotban van. Biztosan beteg. Nálam nem jelentkezett. ... Kérem az ingyenes nyhá vezetőjét, hogy küldje be hozzám. És akkor 26-án se jött. Kimentem, de nem találtam. Kimentem a lakására az L. utcába. 27-én elment orvoshoz, aki közli velem, hogy tbc-je van. Be kell fektünie a kórházba. Valószínűleg ez a körzeti orvos volt, de a tüdőorvossal is beszéltem. Akkor 28-án családlátogatás. Kimegyek, keresem, várok rá a lakáson, és később jön. Elment az orvoshoz, megvan a beutalója, hétfőn, május elsején jön érte a mentő. Nagyon rossz állapotban van. Ez egy pénteki napon volt, és én igazából attól féltem, hogy meg akar lógni a kórházba fekvés elől. Ezért mentem, és voltam kitartó, és megvártam, hogy előkerüljön valahonnan. Akkor ott nyomban felhívtam a tüdőgondozót, hogy a beutaló és minden egyéb le-

gyen meg. Mert lázas és rosszul van, és minél előbb kellene. Innen kaptam az információt, hogy igen, ha bemegy hozzájuk, akkor onnan elvitetik mentővel. Miután beszéltem a doktornővel, akkor még a beteg nem volt ott, és valami elintézetlen dolgára hivatkozott. Igen, konkrétan emlékszem rá, hogy azt mondta: pénzért kell neki elmennie az Sz. utcába. Amiből én választ kaptam egy vele kapcsolatos korábbi problémára, amiről ő eddig nem nyilatkozott. Tudniillik hogy az ő igazi főbérleti lakása az Sz. utcában van: egy lyuk, egy helyiség, amit évek óta nem használ, de kiadja, cigányoknak. Nem az a lényeg, hogy kinek, de egy cigány család él ott, ő pedig itt, az L. utcában lakik. ... Erre való hivatkozással, hogy onnan neki a pénzt el kell hoznia, nem akart bemenni pénteken a kórházba, hanem abban állapotok meg a doktornővel, hogy hétfőn jön érte a mentő, és elviszi. Pontosan azért, hogy egészen biztos legyen, hogy elmegy.

Itt írok néhány gondolatot a lakásról. Több ízben is voltam kint nála. Ő ott egy fiatal férfivel él élettársi kapcsolatban, ebben az L. utcai lakásban. ... Iszonyú mennyiségű poloska van abban a lakásban, és iszonyú mennyiségű kosz. Fél éve ki nem ürített dohánycsikkék, ezt tartalmazó edények, meg por, és üres flakonok és vetetlen ágy. Én nem nyúltam semmihez, összehúztam magam, nehogy rám ugorjon egy ilyen állat. Nem vagyok egy kényes természetű, de akkor ott úgy éreztem, hogy nem tudnék így élni.

Volt alkalom, amikor itt, beszélgetés közben is láttam egy bogarat mászni rajta, és minden további nélkül megfogtam és elpusztítottam. És nem tudtam, hogy mi az, mert én nem ismerem a poloskát. Egyszer elsírta magát, ez többször is előfordult így a beszélgetés alatt, és kérte, hogy erről ne beszéljünk. Na most, amikor a lakásban ott voltam, fölhajtotta az ágyneműt, és így fröccsentek szét a poloskák a takaró alól. Hát én azt gondolom, hogy az életmódjukat tekintve, a legalsóbb réteghez tartoznak, de azért ennek nem kéne így lennie. Nem kéne így lennie, mert én azt látom, hogy ő egy értelmes ember, és sok mindent tehetne, ha nem ilyen lenne az életmódja. Mert igazából neki minden lehetősége megvan. Ott van egy nagyon szép lakás. Jó helyen van, be van bútorozva, és jó elrendezésű, tehát ott vígan lehetne élni. Vannak klienseim, aki egy vizes mosókonyhában mindenféle asztmával küszködnek, mert ugye ezt tudták az önkormányzattól kiharcolni, míg az I-né, pontosan attól, hogy szemrebbenés nélkül elveszi, amit el lehet venni.

Gyógyultan

„Szívós vagyok. Nem szedek három hónapja egy darabot se, pedig van még itthon. De aztán megkaptam ezt a papírt, hogy semmi baja a tüdőmnek, pedig még mindig megvan, még mindig megvan az a papír. Én nem szedem. Mert hogy ha megiszok egy fröccsöt, akkor már eleve nem jó a gyógyszer. Akkor ha gyógyszert szedek, akkor

ne igyak fröccsöt. De én meg nem állom meg. És én így gyógyultam meg. Így, hogy megittam a fröccsömet, megittam a kis vodkám, azt' viszont látásra. Hát evvel gyógyítottam meg magamat. Nem, mert a gyógyszer is, meg az ital is, az nem megy, az nem vág össze. Fröccsöt iszom, meg egy kis vodkát. Kettő. Kicsi, nem feles, kicsi, meg két fröccs. Reggel is egy, este is egy.

Ez van, és nem tudok többet mondani, most megyek majd a héten be, de nem izé, átvilágításra, nem köpésre, hanem szeretnék kapni valamit, mert még nem lettem segítve egy éve. Augusztusban dől el, mert akkor megyek a döntőbizottságra, de őnekik kellett volna, hogy adjanak nekem. Megtudtam, hogy jár egy évet. Beteg vagyok, tüdővel, akkor nekik kötelességük adni egy bizonyos összeget, és nem kaptam. Ezért megyek, ezért. Mert most már elegendem van. Elegendem. Tizenkét-ezerből fizessek hatezer forintot, utána fizessem a négyezer forintot villanyra, fizessek háromezer forintot a gázra, és akkor mit zabálok? Mit zabálok?!

A kórház nekem nem mondott semmit. Honnan tudtam meg? Onnan tudtam meg, hogy nagyon sok ismerősöm, barátaim bent voltak ugyanezzel. És azok mondták meg, hogy jár. Én a tüdőgondozóról beszélek. A családsegítőt nem bántom. Mert azok, még amikor én a kórházban voltam, azok segítettek. És utána nem mentem, mondom nem megyek, mert majd kapok egy kis pénzt. Nem akarom őket. Hát nem titok, megmondom, huszonötezer forintot kaptam, amíg bent voltam. Főnt. Főnt a hegyen. Én nem titkolom. Miért hazudjak?

Hát ezt még én se tudom, és még az orvosok se nagyon tudják megmagyarázni ezt nekem, mert tavaly május másodikán kerültem kórházba, és az idén megkaptam, hogy nem vagyok tüdőbeteg, de most érzem, hogy a májjammal egy kis gond van. Mert nem szeretnék olyant mondani, ami nem fedti a valóságot. Három hete, és most megyek majd a héten. Nem, májusban voltam, vagy májusban leszek, mert úgy van megbeszélve, hogy tüdőszűrő, akkor vérvétel és a többi. Ez májusban lesz. Hogy aztán mit hoz ki nekem májusban, azt nem tudom.

De most én úgy érzem, hogy nem a tüdőmmel van baj, hanem a májjammal. De ez sem lényeges, mert ez is, ahogy kiküszöböltem a tüdőbetegséget, kiküszöbölöm a májat is. Ahogy kiküszöböltem a gyomorfekélyt, úgy kiküszöbölök minden betegséget. Szívós vagyok. És nem is akármilyen szívós. Három, még nincs három hete, két és fél hete leütöttek, koponyatörésem volt, három helyen varrták össze a fejem, ez se érdekel. És egy napot nem feküdtem benn a kórházban. És bátran merem mutatni, hogy hol. Először itt az izébe, azt mondja nekem, asszonyom, menjen be a kisszobába, feküdjön le, jó másfél óra múlva jön a mentő. Mondom kiért? Mondja: magáért. Azt mondja, három öltést rakunk. Elérzéstelenítettek, na mondom, tudja mit, bemegyek a kisszobába. Eljött az albérlőnk velünk. Mondom neki, Böske, adjál egy szál cigit, mert rágyújtok. Mondja, minek? Hát, mondom, kimegyek a wc-re, de mondom, majd gyere utánam. Azt mondja, ho-

va mész? Mondom haza, hogy találkozunk a sarkon. Nem hitte el, hogy megcsinálom, eljöttem. Másnap bementem a körzetihez. Azt mondja: mi történt? Mert olyan csúnyán lettem bekötve. Hát, mondom, semmi, le lettem ütve az utcán. ... Azt mondja az orvos, be kell menni a baleseti kórházba. Hát mondom, jó van. Tetanusz nincs, itt kaptam én a rendelőbe, mert másnap átmentem. Hát én nem vagyok hülye, hogy magamnak ellensége legyek. Azt mondja, hol van a papír, hogy magát ellátták? Hát, mondom, nincs nálam, mert otthagytam őket. Hát én nem megyek a kórházba. Hát engem itthon várnak, nem fogok kórházba menni. Kibírom, ki, ha nem, nem. Hát el kell az embernek egyszer pusztulni. Így jó. Másnap visszamentem, mondom, kérem azt a papírt, amivel elláttak. Kedden este nyolc és fél kilenc között, mert nekem maguk azt mondták, hogy engem tíz óra, fél tizenegy körül visz a mentő a kórházba. Mondom, engem nem visz senki, kérem azt a papírt, mert kell. Meg is kaptam. Átmegyek, megnézték, ha egy napot kések, akkor a koponyámat föl köll vágni, olyan gennyes volt. Két napig biciklizett az orvosom rajta, hogy helyrehozza. Helyre is hozta, hál' istennek. Azt mondja, nem akar befeküdni? Van hányingere, szédül? Mondom: doktor úr, ilyeneket ne mondjon, mert akkor nem tudtam volna idejönni. Jól van, azt mondja, ismerem magát. Volt egy nagy gyomorműtetem is, ott is kibírtam, hat és fél órás műtétet. Mindent kibírok, szívós vagyok, az is maradok, amíg élni fogok, meg amíg a két kezem föl tudom emelni. Ha ezt már nem tudom fölemelni, akkor már vége. Akkor már vége."

DIÓSI PÁL

Fészekrakás

A családi- és lakásviszonyok tényei, tervei
a zuglói fiatalok körében

A DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda Zugló Önkormányzatának megbízásából szociológiai kutatást végzett a Zuglóban élő 18–29 éves fiatalok körében. A standard kérdőíves felvételt 2001. szeptember 19. és október 21. között a megkérdezettek lakásán, személyes megkeresés során készítettük. A kutatáshoz használt 600 személyes minta a Zuglóban állandó lakosként élő 15 789, 18–29 év közötti fiatalról 3,8 százalékos, arányos képviseletet ad nem, életkor és a kerületen belüli lakóhely szerint. A véletlen válogatás révén az alapsokaság bármely tagjának egyenlő esélye volt arra, hogy a mintába vagy a pótmintába bekerüljön. A minta belső hibája 3 százalék, így eredményeinkből csak az ennél nagyobb eltéréseknek tulajdonítunk jelentőséget.

Milyen családokban, milyen lakásokban élnek?

A kutatás az alábbi témák vizsgálatára szorítkozott:

- A megkérdezett családháztartása
- A megkérdezett esetleges zuglói kötődése
- Lakásuk jellemzői
- Tanulás-munkavégzés (jelenlegi helyzet és törekvések)
- Családalapítás, gyermekvállalás, ellátási és gondozási kötelezettségei
- Önálló gazdálkodás vagy szüleivel (valamelyikükkel) közös háztartás, vagyontárgyak
- Szabadság (tanítási szünet) felhasználása az utóbbi három évben
- Egészségi állapot, egészségkárosító szokások, körülmények
- Ismeretei az Önkormányzat működéséről, ezek forrásai

Munkánk Jövőidőben című zárótanulmányát ez év januárjában fejeztük be. Ennek alapján olyan eredményeinkről számolunk be az Esély olvasóinak, amelyek feltehetően nemcsak a Zuglóban élő fiatalok

lokat jellemzik. A családszerkezet, a lakásviszonyok, a családalapítás és a gyermekvállalás tényeinek és a megkérdezettek idevágó terveinek egy részét ismertetjük. A minta összetétele a témánk szempontjából legfontosabb szocio-demográfiai változók alapján így alakult:

<i>Nemek szerint:</i>	%
férfiak	45
nők	55
Σ	100
<i>Életkor szerint:</i>	%
18–20 év	19
21–23 év	24
24–26 év	32
27–29 év	25
Σ	100
<i>Családi állapot szerint:</i>	%
nőtlen, hajadon	67
házas, élettársi kapcsolatban él	32
elvált	1
Σ	100
<i>Foglalkozás szerint:</i>	%
tanuló	31
dolgozik	57
gyes, gyed	7
munkanélküli	4
htb., egyéb	1
Σ	100

A vizsgált évjáratokhoz tartozó fiatalok elvételek élnek egymagukban. Mindössze 27 megkérdezett állította, hogy egyszemélyes háztartást vezet. Ők az egygenerációs háztartások 118 személyes csoportjának sajátos alcsoportját képezik. Az egygenerációs csoportba kizárólag azok tartoznak, akiknek háztartásában nem él(nek) sem szülő(k), sem gyermek(ek), viszont gyakran házas- vagy élettársuk, ritkábban más rokon, elvételek rokonsági kötelekeken kívüli személy is a közös kasszán gazdálkodó háztartás része. A két- és háromgenerációs háztartásokban (459, ill. 23 megkérdezett él ilyenben) az eddig felsorolt kapcsolatok mellett, sokféle változatban megtaláljuk a megkérdezettek szüleit, testvéreit és gyermekeit. Ezek részletes bemutatása keveset mondana, fontosabb a háztartások generációs szerkezetének és a hozzájuk tartozó személyek számának áttekintése.

1. ábra A háztartásokhoz tartozó személyek száma, a generációk száma szerint
(N = 600, %)

A trend kivételével mindhárom csoport elemszámát feltüntettük a jelmagyarázatban. Első ránézésre is szembeötlő, hogy csak az igen szűk körű, háromgenerációs háztartásokban találtunk említésre méltó arányban öt személynél nagyobb családháztartásokat. Ez a megkérdezettek egészében már alig befolyásolja az ötnél több személyes háztartások előfordulását, ezért az adatfeldolgozás további lépéseiben összevontuk az öt vagy többtagú háztartásokat. Az eltérő lefutású görbék legnagyobb értékeit azért tűntettük fel, hogy átláthatóvá tegyük, milyen arányúak az egy-, két- és háromgenerációs háztartások domináns alcsoportjai, és ezek eredményeként miként jelenik meg a trendben a domináns háromszemélyes háztartás.

Ennek ismeretében megítélhetjük az eltérő generációszerkezetű és eltérő belső kapcsolatrendszerű háztartástípusok szerveződésében megismert különbségeket. Az egygenerációs családokban a fiatalok leggyakrabban (61%) házas- vagy élettársukkal élnek, 23 százalékuk él egyedül, és 13 százalékos a szülő-testvér-gyermek kapcsolatokon kívül eső rokonok említése. Azt mondhatjuk, hogy az egy generációs háztartás elsősorban a párjukkal élő, gyermektelen fiatalok jellegzetes életkerete, és szubdomináns változatként ide tartoznak a szülői házból már szintén kivált, egyedül élők is.

E háztartástípus létrejöttét a családháztartások zuglói karrierjének vizsgálata, létezésük feltételeit és kilátásait pedig a háztartások lakáshelyzetének, változtatási törekvéseinek elemzése során érthetjük meg. Ezek természetesen a tagoltabb háztartások esetében is fontosak.

A leggyakoribb, kétgenerációs háztartásokban a fiataloknak éppen

háromnegyede édesanyjával él, édesapját 59 százalék említette, és 33 százalék esetében egy testvér is a közös kasszán élőkhoz tartozik. Az ilyen háztartásokban ennél ritkábban (22%) találtunk házaspárt vagy az élettársával élő fiatalot, és az ide tartozók 16 százaléka él egy gyermekével. A családhoz tartozó két vagy három gyermekéről mindössze 4, ill. 1 százalék számolt be.

Más rokonságot, rokoni kapcsolaton kívüli személyeket öt változatban együttvéve 15 százalék említett. Ezek alapján a kétgenerációs háztartások jellemző alcsoportjának a szüleikkel – döntően anyjokkal – élő fiatalokat tekinthetjük. A szubdomináns változatban párjukkal élnek a fiatalok, többnyire egy gyereket is nevelnek. Ez utóbbi körben a szülővé vált fiatalok saját szüleik egyikével sem élnek együtt, kibocsátó családjuknak más tagjai alig tartoznak a háztartáshoz. Egészében véve a kétgenerációs háztartásokban élő, fiatal felnőtteknek inkább még programjuk a családalapítás, gyakrabban családjuk nagylányai, nagyfiái, mintsem ifjú szülők.

Az elvétve előforduló, háromgenerációs háztartásokban a megkérdezettek közel teljes köre (96%) édesanyjával és ugyanilyen gyakran egy gyermekével él. A többnyire szülővé vált ifjú felnőttek közel háromnegyedének (74%) háztartásában megtaláljuk a házaspárt vagy élettársukat, és fele részükben édesapjuk is a családhoz tartozik.

A generációs szerkezet három eleme közül csak a kétgenerációs háztartások jellemzésekor írtunk le olyan szubdomináns csoportot, amelyet jellemzői és terjedelme alapján szükséges a domináns csoporttól elkülönítenünk. A kétgenerációs háztartások nagyobb csoportjában a szüleikkel élő fiatalokat találtunk, a szűkebb alcsoportot a saját gyermeket nevelők alkotják. A két helyzet gyökeresen más körülményeket jelent, és feltehetően más törekvéseket gerjeszt. A további elemzésekben nem akartuk egybeemosni a várható eltéréseket, ezért a háztartások generációs szerkezetének jellemzésére ezt a négy csoportkategóriát használjuk:

Milyen generációs szerkezetű háztartásokban élnek a fiatalok?
(N = 600, %)

egygenerációs (sem szülő, sem saját gyerek)	20
felmenő kétgenerációs (szülővel, gyermektelen)	60
gyermekes kétgenerációs (saját gyermekkel, szülő nélkül)	16
háromgenerációs (szülővel, gyermekkel)	4
Σ	100

Az alapmegoszlás arányok érzékeltetik, hogy a zuglói fiatalok számottevő arányban tartoznak az újonnan felvett elemhez. A megkérdezettek körülményeinek ilyen megkülönböztetésű elemzése azt mutatta, hogy markáns különbségeket mostunk volna egybe az egyszerűnek tűnő kétgenerációs háztartás kategória megtartásával. Elsőként az életkor mentén megismert eltéréseket érdemes szemügyre vennünk:

1. táblázat *Életkori csoportok, a háztartások generációs szerkezete szerint*
(N = 600, %)

	18–20 év	21–23 év	24–26 év	27–29 év	Σ
egygenerációs	5	15	42	38	100
felmenő kétgenerációs	30	34	25	11	100
gyermekes kétgenerációs	1	3	37	59	100
háromgenerációs	9	4	52	35	100
Σ	19	24	32	25	100

A Zuglóba zömmel migráció révén érkezett, a szülői házból kiválva önállóodott két csoport, az egygenerációs és a gyermekes kétgenerációs háztartásokban kérdezett fiatalok körében igen alacsony a 24 évnél fiatalabbak súlya. Kiemeléssel szedett domináns csoportjaik 24–27 év, ill. 27–29 év közöttiek. Az elvétve előforduló, háromgenerációs háztartásokban látunk hasonló kormegoszlást.

Tudjuk, e csoport alig befolyásolhatja az összképet, mégis fontosnak tartunk egy hozzájuk kapcsolódó megjegyzést. Ebben a körben feltehetően nehéz helyzetű fiatalokat különítettünk el, akik valószínűleg több, összeadódó hatású ok miatt nem tudtak önálló lakáshoz jutni, nem szervezhettek elkülönülő háztartást.

Végül a legnagyobb (60 százalékos) csoport, a többségében családalapításon innen lévő, szüleikkel kétgenerációs háztartást alkotó fiatalok köre, amely közel kétharmados arányban 24 évesnél fiatalabbakból áll. Döntően Zuglóban születtek, mint a háromgenerációs háztartásban élők. Elsősorban erről a csoportról gondolhatjuk azt, hogy helyzetüket, törekvéseiket szüleik körülményei (foglalkozásuk, jövedelmük és lakásvizonyaik) közvetlenebb módon befolyásolják, mint a három másik háztartásszerkezetű csoporthoz tartozó társaikét.

A négyféle háztartásszerkezet szerint jelentős mértékben eltér a férfiak és nők aránya. Az egygenerációs háztartásoktól kiindulva 37:63, 50:50, 37:63 és 30:70 százalék a férfiak, ill. a nők súlya, ami nyilvánvalóan összefügg a családi állapot nemek szerinti eltéréseivel.

A lakáskörülmények áttekintését a lakások (házak) szobaszámával kezdjük, bár ez durva indikátor és keveset mond arról, milyen is egy otthon a benne élők számára. Ezt követően az intim szférát biztosító, saját használatú szoba, majd a komfortosság több összetevőjének előfordulását tekintjük át. Ezután az elégedettségre, a változtatási törekvésekre, ill. ez utóbbiak pénzügyi realitásainak megítélésére figyelünk. E kérdéseket minden indokolt esetben a családszerkezet függvényében elemezzük. Elsőként a megkérdezettek lakásainak a minta egészében megismert szobaszámát mutatjuk be, majd azt, hogy milyen összevonást láttunk indokoltnak ennél a mutatónál.

2. ábra *Hány lakószoba tartozik a megkérdezettek lakásaihoz/házaihoz?*
(N = 600, %)

Az oszlopdiagram plasztikus képet ad a döntően két-három lakószobából álló lakásnagyságról. A két, valóban jelentős csoport mellett egyszobás lakásokat találtunk említésre méltó arányban. A háromnál több lakószobából álló otthonok igen ritkán fordulnak elő, emiatt a továbbiakban ezeket összevonva, egyetlen kategóriaként kezeljük. Az összevonás számottevően nem torzítja eredményeinket, hiszen háromnál több szobáról együttesen is kisebb arányban adtak számot, mint amekkora az egyszobás lakások súlya. A szobaszám a háztartások generációszerkezete mentén jelentős eltéréseket mutatott. A szobaszámtól alig elválasztható a saját lakószoba előfordulása. Családban ez nem kizárólagos, hanem domináns szobahasználatot jelent, de praktikusán saját szobáról beszélhetünk. A Σ oszlop után megadjuk a saját lakószoba előfordulását is.

2. táblázat *Az otthonok lakószobáinak száma, a háztartások generációs szerkezete szerint és a saját szobák előfordulási aránya (N = 600, %)*

	1 szoba	2	3	4 v. több	Σ	saját szoba
egygenerációs	30	61	8	1	100	44
felmenő kétgenerációs	5	39	41	15	100	77
gyermekes kétgenerációs	20	56	19	5	100	23
háromgenerációs	13	44	39	4	100	17
Σ	13	46	31	10	100	60

A már ismert módon, kiemeléssel jelöltük az eltérő generációs szerkezetű háztartások otthonaihoz tartozó, domináns szobaszámot. Három csoport esetében a kétszobás lakásokat találtuk a legjellemzőbbnek. A legnagyobb, felmenő kétgenerációs családháztartások esetében, ha kis eltéréssel is, de a háromszobás lakások adják a domináns

alcsoportot. A saját szobára vonatkozó adatok most segíthetik az így jellemezhető otthonok minőségének megítélését.

A legnagyobb csoport esetében a háromszobás lakások 41 százalékos aránya mellett is 77 százalék a saját lakószobáról számot adók súlya. Azt mondhatjuk, hogy a szüleikkel élő, gyermektelen fiatalok lakásviszonyai a Zuglóban élő fiatal felnőttek minden más csoportjánál jobban biztosítják a családi otthonon belül az intim szférát. A család melege az ő esetükben jár együtt leggyakrabban az elengedhetetlen „saját felségterülettel”.

A többségükben kétszobás lakásokról beszámoló, egygenerációs háztartásban élő fiatalok már ritkábban, de a gyermekeket nevelők csoportjaihoz tartozókhöz viszonyítva lényegesen nagyobb súllyal tudhatnak a magukénak lakásukban egy saját terepet. A már szülővé vált fiatalok kétgenerációs háztartásaiban ilyen lehetőséggel mindössze 23 százalék rendelkezik, viszont a háromgenerációs család háztartások otthonai csak elvétve biztosítanak ilyen feltételeket.

A lakások otthonosságának vizsgálatára több lehetséges közelítésmód is kínálkozott. A Zuglóban előforduló beépítési módok ismeretében azt tartottuk célszerűnek, ha a fürdőszoba (vagy zuhanyozó) mellett olyan lakáselemek létét ill. nem létét is figyelemmel kísérrjük, amelyeknek egy része csak a kertes, családi házas beépítés mellett megvalósítható. Eredményeink bemutatását ismét egy összevonas indoklásával kell kezdenünk, miután eredetileg megkülönböztettük az egy, ill. több fürdőszobás lakásokat. A megkérdezettek közül 91 százalék egy, 6 százalék két, 1 százalék pedig ennél több fürdőszobáról számolt be, és mindössze 2 százalék él olyan lakásban, amelyhez nem tartozik fürdőszoba. Az öt személynél nagyobb háztartások közül is csupán 19 százalék otthonában van két vagy több fürdőszoba, tehát az igazán nagy családok túlnyomó többségében is osztozniuk kell a családtagoknak az egyetlen fürdőszobán. Mindezek figyelembe vételével célszerűnek tartottuk, hogy az egy ill. több fürdőszobáról szóló válaszok összevonasával a fürdőszobás és a fürdőszoba nélküli otthonok megkülönböztetésére szorítkozzunk. A figyelemmel kísért lakáselemek előfordulásáról az alábbi képet kaptuk:

3. ábra A lakások (házak) otthonosságát, kényelmét szolgáló lakáselemek előfordulása (N = 600, %)

A kérdezettek otthonainak figyelemmel kísért elemei közül a fürdőszoba majdnem mindenütt, az erkély (terasz) a lakások felénél megtalálható. Lényegesen kisebb, de még számottevő arányban tartozik a lakásokhoz kert (tetőterasz) és garázs. Szaunát (edzőtermet) elvéve találtunk, úszómedencét pedig egyetlen alkalommal említettek, ami százalékosan már kimutathatatlan. Az alapadatok nyomán nyilvánvaló, hogy az első négy komfortelem előfordulását differenciált módon is vizsgálhatjuk, két esetben viszont értelmetlen a különbségek vizsgálata, hiszen azok értelmezhetetlen alprecizitást jelentenének. Az eltéréseket a beépítési jelleg alapján képzett almintákban célszerű áttekintenünk, hiszen a beépítési mód az egyes komfortelemek létét jellegzetesen befolyásolja.

3. táblázat Négy komfortelem előfordulása, a beépítési mód szerint (N = 600, %)¹

		fürdő- szoba	erkély	kert	garázs
jellemzően panel lakótelep	n = 174	100	44	1	–
régi építésű (nem panel) lakótelep	n = 72	95	40	11	11
vegyes, döntően többlakásos házak	n = 192	97	63	39	31
főleg régi, lelakott bérlőházak	n = 45	91	20	7	–
lakótelepbe ékeződő többlakásos és családi házak	n = 80	99	58	40	20
jellemzően családi házas beépítés	n = 37	100	68	84	62
Σ		98	51	25	18

¹ Táblázatunknak nincs Σ oszlopa, mert négy forrástáblázat válaszainak kiemelésével képeztük.

A kiemelések érzékeltetik, hogy a beépítési jelleg szerint megkülönböztetett alminták közül a családi házas beépítésű területek mind a négy, reálisan előforduló komfortelem esetében előnyösebb feltételeket biztosítanak, mint bármely más beépítési jelleg. Annak érdekében, hogy e négy komfortelem alapján összehasonlításokat tehesünk, szükségessé vált olyan mutató kialakítása, amely egyetlen adatban sűríti a 3. táblázatban összegyűjtött információkat. A négy komfortelem előfordulásának súlyozott átlaga (\bar{x}) megfelel e kritériumnak, segítségével akár alminták, akár más csoportosítások szerint összehasonlíthatjuk a megkérdezettek otthonainak sajátosságait. Ennek persze csak akkor van értelme, ha a most számításba vett elemek összegzett előfordulása szerint a megkérdezettek eltérő módon ítélik meg azt, hogy otthonaik megfelelnek-e szükségleteiknek, ebben a lakásban kívánják-e élni vagy inkább szeretnék lakást változtatni. Álláspontjuk a négy komfortelem előfordulása mentén így alakult:

4. ábra *Változtatna lakásán, a komfortelemek összegzett előfordulása szerint*
($N = 600, \%$)

Egyértelműnek tekinthetjük, hogy a komfortelemek száma jelentősen befolyásolja a megkérdezettek változtatási törekvéseit. Az egyik határhelyzetet azoknál látjuk, akiknek lakásában fürdőszoba sincs. Ők kerültek az „egy sem” csoportba, és valamennyien elmennének lakásukból. Ezután a változtatásra törekvők aránya gyorsan közelít a trendhez, majd határozott lépésekkel jut a másik pólusig. Itt válik érthetővé, hogy a változtatási szándéknak más motivációi is vannak, hiszen a négy komfortelemű lakásokból is 25 százalék változtatna. Így azt kell mondjuk: ez az összefüggés a változtatási kívánságok fontos, de nem kizárólagos háttere, így a négy elem előfordulásából képzett súlyozott átlag a lakásváltoztatási szándékok valószínűsítésére al-

kalmas indikátor lehet, de figyelembe kell vennünk más tényezők szerepét is.

Csak ennek ismeretében érdemes a beépítési jelleg alapján megkülönböztetett alminták komfortosságát jellemző súlyozott átlagokra figyelni, amelyek így alakultak:

	súlyozott átlag	arányuk a mintában	közülük változtatna
jellemzően családi házas beépítés	3,13	6 %	30 %
vegyes, döntően többlakásos házak	2,28	32 %	48 %
lakótelepbe ékelődő, többlakásos és családi házak	2,16	13 %	25 %
régi építésű (nem panel) lakótelep	1,56	12 %	67 %
jellemzően panel lakótelep	1,44	29 %	64 %
főleg régi, lelakott bérházak	1,17	8 %	76 %
Σ	1,91	100 %	53 %

Rendezett sorunk a hat alminta komfortosságát úgy teszi összehasonlíthatóvá, hogy ezzel egyidejűleg jelzi az egyes almintáknak a minta egészében betöltött súlyát és a lakásváltoztatási kívánságok arányát is. Így átlátható, hogy az igen előnyös komfortú, családi házas beépítés mindössze a zuglói fiatalok 6 százalékának osztályrésze. Innen csak ritkán mennének más lakásba. A másik póluson, az alig komfortosnak tekinthető régi, lelakott bérházakban az érintett korosztály 8 százaléka él, akiknek döntő többsége szívesen elköltözne. A komfortelemek dolgában közel egyformán gyenge lábakon álló panel- és régebbi lakótelepek lakói megközelítően azonos (kétharmad közeli) arányban változtatnának lakást. A jellemzően többlakásos házakkal beépített területekről a viszonylag magas komfort ellenére is az itt élők közel fele költözne más lakásba, míg a lakótelepi beépítésbe ékelődő családi és többlakásos házakkal jellemezhető környékeken a valamivel kevésbé komfortos lakásokból is csupán 25 százalék kívánczik más otthonokba. Az áttekintés megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy tévedés lenne a lakásváltoztatási szándékokat egyértelműen a figyelembe vett komfortelemekhez kapcsolnunk.

Motivációs szerepük viszonylagosságáról végképp akkor győződhetünk meg, ha a komfortelemek előfordulása szerint áttekintjük a változtatási törekvések két alapvető összetevőjét. Következő ábránk az szemlélteti, hogy a komfortelemek halmozódása mentén milyen mértékben szeretnének másik, Zuglóban lévő, és milyen mértékben a jelenleginél alkalmasabb lakásba költözni.

5. ábra *A kívánatos másik lakás legyen-e Zuglóban, ill. legyen-e a jelenleginél alkalmasabb, a halmozott komfortelemek szerint (N = 317, % mindkettőnél)*

A legfontosabbnak azt tartjuk, hogy a lakáshelyzetükön változtatni szándékozók szinte kivétel nélkül Zuglóban képzelik el új lakásukat. A komfortnélküli és az összes, figyelembe vett komfortelemmel rendelkező lakásokban élők törekvései egyaránt a városrészhez kapcsolódnak. Azt kell mondanunk, hogy ez a törekvés gyakorlatilag független a jelenlegi lakás komfortosságától.

Ábránk azt is plasztikussá teszi, hogy a komfortelemek hiánya, ha nem is kizárólagosan, de nagymértékben meghatározza az alkalmasabb lakás iránti igényt. Mindezek alapján szükségszerűen figyelmet kell fordítanunk a változtatási kívánságok komfortelemeken túli motivációjára is. A számításba vehető összetevők közül három: a saját szoba, a lakáshasználat jogcíme és a lakások szobaszáma mutatkozott meghatározó szerepűnek. A saját szoba esetében az alábbi kapcsolatot találtuk:

Szeretne más lakást, a saját szoba lehetősége szerint (N = 600, %)

		változtatna
van saját szobája	n = 358	40
szobája közös egy családtaggal	n = 193	67
szobája közös több családtaggal	n = 49	92
Σ		53

Adataink azt jelzik, hogy a saját szoba mellett is jelentős a változtatásra törekvők aránya. Ugyanakkor igen erős a saját szoba iránti igényben kifejeződő intimitás vágy. Kétharmados többséggel szeretnének másik otthont azok, akik akár egyetlen családtaggal közös szo-

bát használnak. Akik ennél is többen osztoznak egy szobán, azok szinte mind elköltöznének. A változtatási törekvések igen erősen kapcsolódnak a lakáson belüli saját territórium hiányához. Erős kapcsolatot találtunk a lakáshasználat jogcíme és a változtatási törekvések között is:

Szeretne más lakást, a lakáshasználat jogcíme szerint (N = 599, %, %)

		%		változtatna
a kérdezett (vagy párja) tulajdona	n = 168	28		42
szülei (rokonai) tulajdona	n = 313	52	80	50
a kérdezett (vagy párja) bérlakása	n = 39	6		69
szülei (rokonai) bérlakása	n = 57	10	16	72
egyéb jogcímen él itt	n = 22	4	4	86
Σ		100	100	53

A rendezett sort három sávra osztottuk. Az egyes sávok között ugrásszerűen emelkedik a lakásváltoztatás iránti igény, a sávokon belül viszont szerény eltérést találunk. Ezek nyomán azt mondhatjuk, hogy a Zuglóban élő fiatalokat a lakástulajdon hiánya erősebben motiválja változtatási törekvéseikben, mint az, ha nem a saját jogukon, hanem szüleik jogán élnek egy lakásban. Az igen szűk, harmadik sávban a kiugróan magas változtatási vágyak jelzik, hogy a fiatalok az ún. egyéb jogcímet fogadják el legkevésbé, ezt a helyzetet átmenetinek tekintik és szinte kivétel nélkül változást szeretnének elérni. A sávok kiemelve szedett összegzése áttekinthetővé teszi, hogy a zuglói fiatalok négyötöde a saját vagy a szülei birtokában lévő lakásban él, hozzávetőleg hatodrészüket bérlő az otthonát, és csupán minden huszonötödiknek kell beérnie a bizonytalansággal járó, egyéb jogviszonyokkal.

Erős keresztkapcsolatot találtunk a háztartások generációs szerkezeté és a lakáshasználat jogcíme között. A teljes táblázat helyett elegendő, ha kiemeljük a négy háztartástípus domináns lakáshasználatát. A legfontosabb mozzanatok arányai meggyőzőek:

A domináns lakáshasználati jogcím, a háztartások generációs szerkezte szerint (N = 600, %)

		jogcím	%
egygenerációs	n = 118	saját (párja) tulajdona	56
felmenő kétgenerációs	n = 362	szülei (rokonai) tulajdona	74
gyermekes kétgenerációs	n = 97	saját (párja) tulajdona	59
háromgenerációs	n = 23	szülei (rokonai) tulajdona	70
Σ	a forrástáblázat 20 cellájából kiemelt négy cellához tartozik 408 személy = 68		

Abban a két csoportban, amelyben a megkérdezettek a szüleikkel közös háztartásban élnek, a domináns lakáshasználati jogcím érdemben magasabb súlyú, mint a szüleiktől már függetlenedett fiatalok csoportjaiban. A különbségek azt jelzik, hogy az önállósodó fiatalok

gazdasági ereje (vagy korábbi bérleti jogból származó, előnyös vételt biztosító pozíciója) számottevő mértékben gyengébb, mint a szüleié.

Szintén erős kapcsolatot láttunk a lakások szobaszáma és a lakás-változtatási igények között:

Szeretne más lakást, a lakás szobaszáma szerint (N = 600, %)

		változtatna
egyszobás lakásban él	n = 77	83
kétszobás lakásban él	n = 278	54
háromszobás lakásban él	n = 184	50
négy- vagy több szobás lakásban él	n = 61	18
Σ		53

A szinte azonos súlyú, szélső helyzetekben közel szimmetrikus változtatási törekvéseket találtunk, a meghatározó gyakoriságú két- ill. háromszobás lakásokból pedig majdnem azonos arányban, átlag közeli az elköltözni kívánók aránya. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a lakószobák száma mentén csak szűk körben – az egyszobás lakásban élők csoportjában – haladja meg az átlagot a változtatásra törekvők súlya, míg a saját szoba hiánya lényegesen nagyobb csoportban jár együtt átlag feletti lakásváltoztatási vágyakkal.

Négy olyan motiváló tényezőt találtunk, amely erős kapcsolatban áll a változtatási törekvésekkel. Okkal merülhet fel a kérdés, hogy vajon melyik képes „felülírni” a két másik hatását. Itt többváltozós regresszióanalízist végeztünk, amelyben azt vizsgáltuk, hogy a befolyásoló hatásúnak talált, független változók (a praktikusán előforduló komfortelemek száma, a lakás szobaszáma, a lakáshasználat jogcíme és a saját szoba) közül melyik áll legerősebb kapcsolatban a különkülön mindegyiktől függő változtatási törekvésekkel. Ennek alapján egyértelműnek bizonyult, hogy a négy független és az egy függő változó valóban egybekapcsolódó rendszert képez, amelyben az elkülönítve vizsgált hatású elemek közül a saját szoba léte-nem léte mutatkozott a legerősebb kapcsolatúnak a lakásváltoztatási törekvésekkel.

Most érdemes egybekapcsolni e fejezet két témakörét, a megkérdezettek családszerkezetét és a lakáshelyzetet, ill. változtatási törekvéseket, és megnézni, mi jellemzi a különböző generációszerkezetű fiatalok csoportjainak lakásait, és milyen mértékben kívánnak lakást változtatni. A lakások szobaszámából a már ismert módon súlyozott átlagot képeztünk, annak érdekében, hogy a három független változó értékeit és a változtatási szándékot egységes táblázatba foglalhassuk.

4. táblázat A megkérdezettek lakásainak szobaszáma, komfortelemei, saját szobájuk és változtatási törekvéseik, a háztartások generációs szerkezete szerint
($N = 600$, x , x , ill. %, %) ²

		szoba- szám x	komfort x	saját szoba %	változ- tatna %
egygenerációs	$n = 118$	1,83	1,52	44	55
felmenő kétgenerációs	$n = 362$	2,73	2,11	77	48
gyermekes kétgenerációs	$n = 97$	2,08	1,59	23	61
háromgenerációs	$n = 23$	2,43	1,95	17	83
Σ		2,44	1,91	60	53

A félkövér kiemelések a független változók oszlopaiban a legkevesbé kedvező értéket, míg az utolsó, keretes oszlopban az előbbiekhöz köthető változtatási törekvés csoporton belüli súlyát jelzik.

A családháztartások négyféle generációs szerkezete mentén legmagasabb arányban a háromgenerációs háztartásokban talákoztunk lakásváltoztatási törekvésekkel. Ez annak ellenére történt, hogy a lakások szobaszáma és komfortfokozata szerint több háztartástípusnál is jobb helyzetűnek mutatkoztak. Ugyanakkor az egygenerációs háztartásokban élők körében a szobaszám és a komfortelemek meglehetősen rossz mutatói dacára sem találtunk kimagasló arányú elköltözési szándékot, ami feltehetően a saját szobával rendelkezők jelentős súlyának köszönhető.

A mindhárom szempontból legkedvezőbb helyzetű, szüleikkel élő, gyermektelen fiatalok körében ezek után szinte természetesnek tekinthetjük a legalacsonyabb változtatási szándékot.

A változtatási törekvések kapcsán még át kell tekintenünk, hogy milyennek látják e kívánságaik pénzügyi realitását az érintettek. Kérdésünket úgy fogalmaztuk meg, hogy a saját vagy a családi jövedelmekből megtakarítható pénz (akár hitel igénybevételével) elegendő-e a már elmondott változtatási szándék megvalósításához. A válaszokban – növekvő időtartamokat követően – szerepelt a „nincs rá lehetőség” változat is. Így a vágyak érvényesítését rövidebb-hosszabb távú realitásnak és pénzügyi irrealitásnak is jellemezhetjük. Eredményeinket a családszerkezet csoportjai mentén szemléljük:

² Táblázatunknak nincs Σ oszlopa, mert négy forrástáblázat válaszainak kiemelésével képeztük.

5. táblázat *A lakásváltoztatási kívánságok pénzügyi realitása, a háztartások generációs szerkezete szerint (N = 317, %)*

		5 éven belül	6–10 év	több idő	nincs rá lehetőség	nem tudja	Σ
egygenerációs felmenő	n = 65	42	12	21	25	–	100
kétgenerációs gyermekes	n = 174	21	19	18	39	3	100
kétgenerációs	n = 59	27	15	12	46	–	100
háromgenerációs	n = 19	37	–	10	53	–	100
Σ		27	16	17	38	2	100

A kiemelésekkel minden csoportban a domináns választ jeleztük. Így áttekinthetővé tettük, hogy az eltérő generációs szerkezetű háztartásokban élő, zuglói fiatalok mennyire bizonyultak derűlátónak, kívánságaik megvalósíthatósága kapcsán. Vágyaik teljesülésében az egygenerációs háztartásban élők bíznak leginkább, bár szubdomináns álláspontjuk szerint negyedrészüket nem tartja megvalósíthatónak lakásváltoztatási kívánságát.

Ezt követően kizárólag elérhetetlen vágyakról szólnak a domináns válaszok. Elsősorban a háromgenerációs családokhoz tartozó fiatalok utaltak kilátástalanságra. Álláspontjuk bizonyára attól ilyen, hogy még kevésbé alkalmas, önálló lakást sem tudtak szerezni. Közel ilyen sötét a gyereket nevelő, kétgenerációs családban élők ítéletalkotása, hiszen ennek a lényegesen nagyobb körnek csaknem a fele megvalósíthatatlannak látta kívánságát. A szüleikkel élő, gyermektelen fiatalok álláspontjai kevésbé komorak, de prognózisuk alapvonása szintén a vágyak teljesíthetlenségét jelzi.

Azt is észre kell vennünk, hogy a gyermeket nevelő csoportok kettőszakadnak. A kilátásaikat sötétnek tartó, legnagyobb alcsoport mellett mindkét háztartástípusban szubdomináns súlyú az optimista, az öt éven belüli megvalósulásban bízó válaszok aránya.

Együttvéve azt kell mondanunk, hogy a jelzett kettősség sem írja felül (az egygenerációs háztartások kivételével) a borúlátó ítéletalkotást: a Zuglóban élő fiatalok kevés reményt fűznek lakásváltoztatási kívánságaik megvalósulásához. Éppen ezért megkerülhetetlen kérdésnek tartjuk: vajon milyen foglalkozási háttéren alakul a négy, eltérő generációs szerkezetű csoport eltérő ítéletalkotása?

A keresztkapcsolatot bemutató táblázatban figyelmen kívül hagytuk a tanulókat és a lakásukat változtatni nem kívánó fiatalokat. A foglalkozás és a háztartásszerkezet kapcsolatát az eddig megszokottól eltérően, függőlegesen olvasandó táblázatban szemlélhetjük.

6. táblázat Foglalkozás, a háztartások generációs szerkezete szerint (N = 238, %)

	egy- generációs	felmenő kétgenerációs	gyermekes kétgenerációs	három- generációs	Σ
vezető, értelmiségi	28	11	10	–	14
kf. szellemi, irodái alk.	30	38	26	21	32
szakmunkás	31	37	39	53	37
szakképzetlen fizikai m.	9	5	12	10	8
önálló	–	1	5	–	2
még nem dolgozott	–	6	5	11	5
egyéb	2	2	3	5	2
Σ	100	100	100	100	100

Kiemeléseink azt jelzik, hogy az adott sor átlagához képest számottevő eltérést találtunk valamelyik háztartásszerkezeti csoportban. Az egygenerációs háztartásban élők körében az átlagos értéknek éppen kétszerese a vezetők, beosztott értelmiségiek súlya. Ez arra utal, hogy iskolázottságban és legalább perspektivikusan a jövedelemben a többi csoporthoz tartozó társaiknál jobb helyzetűek. Így a terveik realizálásával kapcsolatos optimizmusukat megalapozottnak tarthatjuk.

A gyereket nevelő, kétgenerációs családhoz tartozók esetében kizárólag a szakképzetlen fizikai munkások alcsoportjának arányát találtuk érdemlegesen magasabbnak az érintettek átlagához képest. A többi munkajelleg-csoport közül a kétféle szellemi foglalkozás esetében az átlagosnál kevéssel alacsonyabb arányokat láttunk, egészében véve alacsonyabb iskolázottságra és várhatóan rosszabb jövedelmekre utaló adatokat ismerhettünk meg. Az általánosan jellemzőnél sötétebb prognózisukat indokoltnak látjuk.

A háromgenerációs háztartásban élő fiatalok esetében három alcsoport súlyát is megjelöltük, de negyedikként ide tartozik a vezetők, értelmiségiek – körükben elő sem forduló – alcsoportja is. Középfokú szellemi munkást az átlagosnál lényegesen ritkábban találhatunk közöttük, viszont a szakmunkások és az eddig egyáltalán nem dolgozók súlya jelentősen meghaladja az összes érintettre jellemző arányokat. Azt kell mondanunk, hogy a szüleikkel élő, gyermeket nevelő zuglói fiatalok a többi háztartásszerkezethez tartozóknál rosszabb helyzetűek a munkapiaccon. Ennek figyelembe vételével úgy látjuk, hogy helyzetük alátámasztja a vágyaikról megismert komor ítéleteiket.

Utolsónak hagytuk a változtatási terveik realizálásáról átlagközeli ítéleteket megfogalmazó, felmenő kétgenerációs családokban élő fiatalok foglalkozásáról megismert adatokat. Egyetlen sorban sem kellett kiemeléssel jelölnünk valamelyik alcsoportjukat, mert foglalkozási szerkezetük meglehetősen közel áll az általános képhez. Adataik alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy a vágyaik megvalósíthatóságáról megismert álláspontjaik okkal simultak az általánosan megismert válaszmegoszlásba. Foglalkozási szerkezetük nem indokolna sem kirívóan rosszabb, sem feltűnően jobb ítéleteket.

E fejezetet egyetlen módon zárhatjuk le: a fiataloknak adható ön-

kormányzati lakástámogatás ismertségével, pontosabban: ismeretlenségével. A megkérdezettek 11 százaléka úgy tudta, hogy Zuglóban van olyan önkormányzati lakástámogatás, amely a fiatalok lakásszerzését hivatott segíteni. Határozottan cáfolta a támogatás létét 51 százalék, míg 38 százalék nem tudott válaszolni.

Az összképet most is az alapvető tendencia jellemzésére használjuk, a tagoltabb elemzéstől többet várunk. Úgy gondoltuk, elsősorban ott találhatjuk a tájékozottabbakat, ahol a lakáshelyzetükkel elégedetlenekek: a változtatási törekvésekről beszámoló fiatalok között. A keresztkapcsolat vizsgálata nem igazolta feltételezésünket.

*Tud önkormányzati lakástámogatásról, a lakásváltoztatási törekvések szerint
(N = 600, %)*

jelenlegi lakásából szeretne elköltözni	12
lakása megfelel szükségleteinek, nem kíván más lakásban élni	8
Σ	11

A 317 változtatni kívánó fiatal körében mindössze 1 százalékkal magasabb a lakástámogatást létezőnek tudó (gondoló?) válaszok súlya, mint amit általában tapasztaltunk. Az eltérés akár a véletlen műve is lehet, ezen nincs mit értelmezni. Termékenyebbnek találtuk a háztartások generációs szerkezete szerinti eltérések áttekintését. Ezt látjuk:

6. ábra Tud önkormányzati lakástámogatásról, a háztartások generációs szerkezete szerint (N = 600, %)

Az eltérések azt jelzik, hogy a változtatásban legkevésbé érdekelt, felmenő kétgenerációs háztartásokban élők tudnak a legkevésbé az önkormányzati lakástámogatás lehetőségéről, viszont a gyerekes két-

generációs családokban (emlékeztetőül: körükben 61 százalék szeretne más lakásban élni) találjuk az átlagot leginkább meghaladó, tájékozottságra utaló választ. A másik két csoportban ez alig tér el a minta egészére jellemző képtől.

Azt kell mondanunk, hogy mindössze a minta 16 százalékát kitevő, egyetlen csoportban esik egybe a szélesebb körű informáltság a csoporthoz tartozók jelentős részének vágyaiból adódó, elemi érdekekkel. Persze ez az informáltság csupán az alapvetően alacsony átlaghoz viszonyítva tűnik érdemlegesnek, valójában nagyon szűk körű.

Ha azt is nézzük, hogy a formális „Zuglóban van ilyen támogatás” válaszok milyen tartalmak ismeretével járnak, akkor az eredmény ennél is komorabb.

Mindössze 63 megkérdezett válaszaik tették lehetővé, hogy továbbkérdezzünk az önkormányzati támogatás módjának ismeretére, hiszen a többiek szerint vagy nincs támogatás, vagy nem tudták, hogy vajon van-e. Ilyen szűk körben a keresztkapcsolatok vizsgálata még akkor is megtévesztő, ha látszólag minden rendben van, a táblázat formálisan elkészíthető, sőt adataihoz elfogadhatóan erős szignifikancia-szint is tartozik. Mindössze az történik, hogy a táblázat celláinak jelentős hányada üres, vagy csupán néhány esetet tartalmaz. Ezt elkerülendő be kell érniük a válaszok tartalmának alapmegoszlás szintű bemutatásával. Nézzük, miről szóltak a 63 kérdezhető fiatal válaszai:

A megemlített önkormányzati támogatások (N = 63, %)

kamatmentes kölcsön	24	
szociális lakáspályázat	2	26 valós
pályázat, de nem tudta, hogy mire	3	
kölcsön, de nem tudta, hogy kamatmentes	14	
pénztámogatás, de nem tudta, hogy az visszafizetendő kölcsön	19	
egyéb, besorolhatatlan válaszok	8	44 pontatlan
nem tudja, hogy mi a támogatás tartalma	30	30 üres
Σ	100	100

A sorozatot, amely a lakástámogatásról informáltak mutatózó fiatalok ismereteinek tényleges tartalmát tekinti át, két cezúrával három sávra tagoltuk. Az első sávban a támogatás tartalmáról kérdezhetőket negyedét találtuk. Őket valóban tájékozottnak tekinthetjük, ellentétben a pontatlan ismeretekkel rendelkezők terjedelmesebb alcsoportjával. Mintegy harmadukról kell azt mondanunk, hogy a lakástámogatást létezőnek tudó válaszuk a bizonyára létezik, ha egyszer rákérdeznek logikával született. Az ilyen válaszokat totózó találgatás eredményének tarthatjuk, hiszen nem tudáson, hanem esélylatolgatáson alapulnak. Okkal gondolhatjuk, hogy a támogatás tartalmát pontatlanul megjelölő válaszok egy része szintén logikai úton született, és nem pontatlan tudás felidézése nyomán. Együttesen igen szűkös-

nek tartjuk a zuglói fiatalok lakástámogatásról megismert informáltságát, amelyhez két megjegyzést kell fűznünk.

Valószínűnek látszik, hogy az önkormányzat nem találta meg azokat a csatornákat, amelyeken az egyébként létező, és az érintettek érdekeihez kapcsolódó támogatásról hatékonyan lehet információkat eljuttatni a fiatalokhoz. Ez „csupán” kommunikációtechnikai megoldást kívánna, de azt gondoljuk, hogy másik oldala is van a kérdésnek: ti. a létező támogatások mértékének és elérhetőségének kell olyanná válniuk, hogy azokra érdemes legyen nagyon odafigyelniük az érintetteknek.

Az első hallásra gúgyögő marketing-alapelvnek – „Csinálj jót és dicsekedj vele!” – van ugyan valóságmagva, de csakis akkor, ha eléggé jó, amivel „dicsekedni” akarunk. Manapság sokan esküdni mernek arra, hogy az üdvösséghez a jó dicsekvés is elég, némi nyelvrontással „jól kell kommunikálni” az eladni kívánt árut vagy a politikát.

Ha jól értjük az önkormányzatiság lényegét, akkor abban a marketing szempontok nem nőhetnek a tettek fejére. Megjegyzéseinket a támogatás ismertségére visszafordítva: ha a létező támogatást a lehetséges érintettek 51 százaléka határozottan nem létezőnek gondolja, akkor elsősorban nem a kommunikációval, hanem a támogatással van gond.

Családalapítás, gyermekvállalás

A cikkünk elején megadott, családi állapotot jellemző adatsornál többet mond a pillanatnyi helyzetet és a vágyakat együtt bemutató kép:

7. ábra *Szeretne-e házasságban, élettársi kapcsolatban élni (N = 600, %)*

Oszlopdiaagramunkon jól követhető, hogy a Zuglóban élő fiatalok életében vagy jövőképeben szinte kivétel nélkül fontos helye van a házasságnak, élettársi kapcsolatnak. Túlnyomó többségük számára vagy már megvalósított, vagy elérendő cél a stabil párhelyzet. Mindössze töredékük gondolja, hogy nem szeretne így élni, és alig találunk bizonytalan megkérdezetteket.

Az összképtől csupán néhány százalékban térnek el a nemek szerint megkülönböztetett adatok, ezért azt mondhatjuk, hogy a férfiak és a nők közel azonosan, elfogadó attitűddel gondolnak a tartós párkapcsolatra. Az életkor mentén ez a viszonyulás annyiban tér el, hogy a pozitív attitűd az idősebbek körében gyakorlattá is vált. Ennek részleteit követhetjük az alábbi táblázatban:

7. táblázat Szeretne-e házasságban, élettársi kapcsolatban élni? Korcsoportok szerint (N = 600, %)

	most is így él	szeretne	nem szeretne	nem tudja	Σ
18–21 éves	3	89	7	1	100
22–24 éves	14	80	5	1	100
24–26 éves	39	53	6	2	100
27–29 éves	63	32	4	1	100
Σ	32	61	6	1	100

A félkövéren kiemelt két adat azt jelzi, hogy az eltérések „mindössze” a két, pozitív viszonyt kifejező oszlop közötti különbségekre korlátozódnak. Az idősebbek – kérdésünket be sem várva – életvezetésükkel válaszoltak. Az elutasító álláspont és a válaszképtelenség ritka, ill. hibahatáron belüli, így elhanyagolható. További eltéréseket egy metszetben találtunk, akkor, amikor elhagytuk a most tartós párhelyzetben élőket, és a jövőképet a családi állapot szerint vizsgáltuk:

8. táblázat Szeretne-e házasságban, élettársi kapcsolatban élni azok közül, akik most nem élnek ilyen kötelékben? Családi állapot szerint (N = 408, %)

	szeretne	nem szeretne	nem tudja	Σ
nőtlen, hajadon	91	7	2	100
elvált	29	57	14	100
Σ	90	8	2	100

A szűkítéssel formailag is a jövőképet vizsgáljuk. A megkérdezettek stabil párkapcsolatokat szeretnének. A csak nőkből álló, és kivétel nélkül gyermeket nevelő elváltak, igen szűk csoportjában megismert álláspontokat olyan különvéleménynek tekintjük, amelyet nyilvánvalóan a házassági kudarc keserű tapasztalata motivál. Itt kell megemlítenünk, hogy az elváltak alacsony aránya (a 192 házastársi, élettársi kapcsolat mellett mindössze 7 válásról tudunk) azt jelzi, hogy ebben az életkorban viszonylag kevesen élték át házasságuk gyors kudarcát. Tudjuk, az első válási hullám néhány évvel követi a házasságkötést.

A zuglói fiatalok körében csak kevés házasság esett áldozatául a gyors kiábrándulásnak. A házasságot, élettársi kapcsolatot kívánatosnak tekintő 368 személyes körben vizsgáltuk, hogy feltételezéseik szerint mennyi idő múlva jöhet létre a remélt, tartós párhelyzet.

8. ábra *Elképzelései szerint mikor kerülhet sor a kívánatosnak nevezett házasságra, élettársi kapcsolatra? (N = 368, %, halmozott %)*

A tartós párhelyzet iránt elkötelezettek erős egytizede úgy véli, hogy 2003 körül már így él, közel fele 2006-ig bekövetkezőnek tekinti, további egyharmada inkább 2011-ig tartja realitásnak törekvésének megvalósítását, és csak 2 százaléka teszi az ennél is távolabbi jövőbe házasságkötését, élettársi kapcsolatát. Elkötelezettségük jelének tekinthetjük, hogy mindössze 3 százalék volt képtelen prognosztizálni a kívánatosnak tartott élethelyzet megteremthetőségét.

Az időben halmozódó görbe azt jelzi, hogy az érintettek 95 százaléka abban bízik: 2011-ig megtalálja házas- vagy élettársát, de közel kétharmaduk már 2006-ig szeretné ennek alapján berendezni életét.

Az összképen belül több, jellegzetes csoporteltérést találtunk. Az életkor és a nemek szerinti tagolódáshoz egyaránt erősen kapcsolódik a párkapcsolat prognózisa. A korcsoportok szerint ilyen keresztkapcsolatot találtunk:

9. táblázat *Elképzelései szerint mikor kerülhet sor a kívánatosnak nevezett házasságra, élettársi kapcsolatra? Életkor szerint (N = 368, %)*

	2 éven belül	3-5 év	6-10 év	több idő	nem tudja	Σ
18-20 éves	7	27	59	2	5	100
21-23 éves	6	53	36	3	2	100
24-26 éves	19	59	20	-	2	100
27-29 éves	34	50	8	4	4	100
Σ	13	47	35	2	3	100

Azt az összképből is láthattuk (lásd: 8. ábra), hogy a 10 éven túli prognózisok – alacsony arányuk révén – alig vesznek részt a tartós párkapcsolatról megfogalmazott előrejelzésekben, mint ahogyan a válaszképtelenek arányaiban sincs érdemi különbség.

A tíz éven túli időmetszetet a korcsoport szerinti tagolódás nem is érinti, viszont mindhárom korábbi időhatár oszlopában jelentős kor szerinti különbségeket találunk. Az arányok átrendeződéséből négy adatot jelöltünk kiemeléssel. Azokat, amelyek az életkor és a házassági, élettársi kötelék várható időpontja közötti összefüggés fő tendenciáját jelzik. A legfiatalabbak igen ritkán várják 2 éven belül tartós párkapcsolatuk kialakulását, viszont 6-10 év közötti prognózist az átlagot lényegesen meghaladó arányban adnak.

Ennek a prognózisalkotásnak gyökeresen ellentmond a legidősebbek várakozásairól megismert adatsor. Körükben igen magas a két éven belüli házasságra, élettársi kapcsolatra gondolók aránya, és tízedrészük sem hiszi, hogy öt éven túl talál párjára.

Ez a trend egyidejűleg hordozza a felnőtté válás biológiai, fejlődéslelektani és társadalmi elfogadottságban fellelhető összetevőit. Az életkorban előrehaladva az együttéléshez szükséges személyes alkalmasság (felelősségtudat, alkalmazkodóképesség stb.) ugyanúgy kiteljesedik, mint ahogyan a családi és a szélesebb társadalmi környezet is inkább az idősebbek esetében kész pártolóan fordulni az életüket egybekapcsoló fiatal párok felé.

A korcsoportonként eltérő „előrejelzésekben” a saját készítmények és a várható külső megerősítések bátorító hatásai szétválaszthatatlanul kapcsolódnak.

A prognózisok újabb eltérései közismert jelenséghez, a férfiak és a nők felnőtté válásának eltérő ritmusához kapcsolódnak. A különbségeket plasztikusan megragadó vonaldiagramunk több tendenciát is érzékletessé tesz:

A két nemhez tartozók prognózisai – az összképet befolyásoló három idősáv közül – a széli helyzetekben térnek el egymástól. A válaszképtelenek és a tíz éven túli előrejelzések pedig – várakozásainknak megfelelően – semmilyen valódi hatást nem gyakorolnak a vonaldiagram görbéinek lefutására.

9. ábra *Elképzelései szerint mikor kerülhet sor a kívánatosnak nevezett házasságra, élettársi kapcsolatra? Nemek szerint (N = 368, %)*

A stabil párkapcsolat lehetőségét a nők egyötöde 2 éven belülré várja, míg ezt a férfiak közül igen kevesen állították. A fordulópontot a 3–5 éves terminus képezi, itt ugyanis a férfiak és a nők előrejelzései egészen közeli. Ezt követően a nemek prognózis-görbéi ismét eltávolodnak a trend alatti és fölötti tartományba, csak éppen ellentétes irányban, mint amit a rövid időhatárnál láttunk. A férfiak közel fele, míg a nőknek csak erős egynegyede teszi 6–10 évre házasságkötése, élettársi kapcsolata várható idejét.

A most látott különbségeket nem tekinthetjük kizárólag az eltérő ritmusú biológiai érés lenyomatának, ennél összetettebb jelenséggel van dolgunk. Megjelennek benne a biológiai mozzanatok, de ezektől elválaszthatatlanul a szociális érettség, a szülővé váláshoz elengedhetetlen felelősségvállalási képesség eltérései is. És természetesen a nők erősebb készletései a biztonságosnak tűnő, tartós kapcsolat kialakítására.

A külső tényezők sorából egy alapvető fontosságú, gazdasági mozzanattal találtuk erős kapcsolatban a tartós párkapcsolat prognózisait. Az előzőeknél szűkebb körben, a lakáshelyzetükön változtatni kívánó és egyben a házasságot, élettársi kapcsolatot is kívánatosnak tekintő fiatalok esetében tudtuk egybevetni a két elérendőnek deklarált cél lehetséges időpontjáról megismert prognózisokat. A lakásváltoztatás pénzügyi megalapozásának várható ideje így kapcsolódik a házasságkötés (élettársi kapcsolat) elképzelt időpontjához:

10. táblázat *Elképzelései szerint mikor kerülhet sor a kívánatosnak nevezett házasságra, élettársi kapcsolatra, a remélt lakásváltóztatás pénzügyi realitásának időhatárai szerint (N = 182, %)*

	2 éven belül	3–5 év	6–10 év	több idő	nem tudja	Σ
5 éven belül	33	41	24	2	–	100
6–10 éven belül	5	63	26	6	–	100
több idő kell	3	64	28	–	5	100
nincs rá mód	14	45	35	3	3	100
Σ	15	51	29	3	2	100

Az eltérések trendjét itt mindössze két kiemelhető adattal jelezzük. Akik lakásterveiket 5 éven belül anyagilag megvalósíthatónak tekintik, azok az átlagos kétszeresét meghaladó súllyal 2 éven belülre várják házasságkötésüket (élettársi kapcsolatukat). Amint a lakásváltóztatás realitását mind távolabbinak ítélik, vagy irreálisnak látják, éles töréssel lényegesen alacsonyabb arányban prognosztizálják a közeljövőre tartós párkapcsolatukat. Az előrejelzések ellentétes pólusán minél távolabbinak látják lakáscéljaik megvalósíthatóságát, annál gyakrabban teszik 6–10 évre a tartós párkapcsolat lehetőségét.

Meg kell jegyeznünk, hogy a tendencia nem olyan tiszta és nem is olyan erős, mint amit az életkori csoportok esetében találtunk, de még jól érzékelhető. Természetesnek kell tartanunk, hogy egy empirikus kutatásban a megismerhető kapcsolatok soha nem a laboratóriumi kísérletek eredményeihez hasonló élességgel látszanak. Esetünkben viszont melléfogás lenne, ha a kétféle előrejelzés most látott kapcsolatát nem értelmeznénk.

Úgy gondoljuk, hogy azok a fiatalok, akik a megfelelőnek ítélt lakást gyorsabban megszerezhetőnek tartják, azért várják rövidebb időn belülre házasságkötésüket, élettársi kapcsolatukat, mert az alkalmas lakást a családi élet alapvető tárgyi feltételének tekintik. A prognózisok tendenciaszerű egybekapcsolódása – felfogásunk szerint – a megkérdezettek realitásérzékének, felelősségtudatának indikátora. Tudják, hogy az egymás iránti vonzalom, bármily erős és őszinte, nem elegendő a családalapításhoz. Még egy összefüggés jelzi a gazdasági stabilitás és a párkapcsolat prognózisának összefüggését, de olyan szűk körben (97 személy), hogy beérjük megemlékezésével. Az egy személyre jutó nettó jövedelem emelkedésével mind közelebbre teszik a családalapítást.

Nem kell nagy képzelőerő annak belátásához, hogy az előrejelzésekben a megkérdezett fiatalok vágyaival, kívánságaival találkoztunk. Ennek megértése alapján a tartós párkapcsolat iránt elkötelezett többség prognózisairól azt kell mondanunk, hogy ezeket a – joggal legszemélyesebbnek vélhető – törekvéseket, a pszichológiai és társadalmi érettség, valamint a gazdasági feltételek szerepének ismerete, tehát határozottan társadalmi mozzanatok alakítják. Hozzá kell tennünk, hogy amit Zuglóban láttunk, az korántsem helyi specialitás. A magyar

fiatalok a korábbi évtizedekhez képest idősebben vállalják a tartós párhelyzetet, amely mind gyakrabban élettársi kapcsolatot jelent.

Dolgozatunk további részében a gyermekvállaláshoz kapcsolódó tapasztalatainkat tekintjük át. A gyermeknevelés tényeiről és a megkérdezettek ezzel kapcsolatos elképzeléseiről elsőként azt kell elmondanunk, hogy a felvétel időpontjában a zuglói fiatalok 20 százalékának volt gyermeke, 76 százalék tartotta kívánatosnak, hogy szülővé váljon, 3 százalék úgy gondolta: nem szeretné, ha gyermeke lenne, és mindössze 1 százalék nem tudta elmondani, szeretné-e a szülői szerepet. A gyermekeket nevelők félreérthetetlenül az életkor mentén válnak el a megkérdezettek teljes körétől. Ennek belátásához elegendő a gyermeknevelés tényét és kívánságát a korcsoportok szerinti megoszlásban kezelő táblázatból a két érdemi adatsort kiemelniük.

Van-e gyermeke? Életkor szerint (N = 600, %)³

	van	szeretné
18–20 éves	3	92
21–23 éves	3	91
24–26 éves	25	70
27–29 éves	44	55
Σ	20	76

Az életkor szerint rendezett sort ott osztottuk két sávra egy cezúrával, ahol a már gyermeket nevelők elválnak a még nem szülő szerepű fiataloktól. Könnyen belátható, hogy 23 éves korig a gyermekvállalásról elvélve szóló válaszokat véletlen, és emiatt értelmezhetetlen adatoknak kell tekintenünk. A következő két korcsoportban, közel azonos lépésekkel jelennek meg a gyermeket nevelő fiatalok.

A tagolódás azt jelzi, hogy a zuglói fiatalok 24 éves koruk előtt alig látják biztosítottak a gyermekvállalás feltételeit. A következő sávban megjelenő arányok azt teszik beláthatóvá, hogy a gyermekvállalás iránt szinte kivétel nélkül elkötelezett fiatalok többsége ezt követően sem került olyan helyzetbe, amelyben gyermeket vállalhatott volna. A számításba vehető akadályok részben abból adódhattak, hogy nem élnek olyan párkapcsolatban, amelyben vállalhatnák a szülő szerepkört. Ennek összetevőit nem vizsgáltuk, azt viszont ismerjük, hogy a házasságban, élettársi kapcsolatban élők és az elváltak milyen arányban nevelnek vagy szeretnének gyermeket nevelni.

Ebben a 199 személyes körben – ismét az életkor mentén haladva – feltárhatjuk hogy milyen arányúak a gyermeket nevelő korcsoportokban a gyermekvállalás párkapcsolat hiányán túli akadályai. A mindössze 4 személyből álló, 18–20 év közötti korcsoportot ebben az esetben összevontuk a 20 személyes 21–23 éves korcsoporttal.

³ Adatainkhoz nem tartozik Σ oszlop, mert a forrástáblázat két oszlopát kiemelve tartalmazták.

*Van-e gyermekük a párhelyzetben élő és korábban így élt fiataloknak?
Életkor szerint (N = 199, %)⁴*

	van	szeretné
18–23 éves n = 24	21	79
24–26 éves n = 78	57	42
27–29 éves n = 97	63	37
Σ	55	44

Ebben a körben már csak egyetlen megkérdezett állította, hogy nem szeretne gyermeket nevelni, és bizonytalan fiatal egyáltalán nem találtunk. A gyermekvállalás iránt egészében elkötelezettnek tekinthető körben is jelentős azok súlya, akik szeretnének gyermeket, de nincs gyermekük. Bizonyára előfordul, hogy meddőség okozza a gyermektelenséget. Ennek súlyát az Európában átlagosan előforduló 12 százalékkal szemben Magyarországon 18 százalékra teszik.⁵ Ha minden életkori csoportban ezzel az értékkel csökkentjük a gyermeket kívánó, de még gyermektelenek arányát, akkor megközelítő képet kapunk arról, hogy mekkora lehet azok súlya, akik nem látják elérkezettnek az időt a gyermekvállalásra.

Nincs gyermeke, de szeretné a párhelyzetben élő és korábban így élt fiatalok körében, életkor szerint (N = 199, a meddőség feltehető arányával csökkentett %)

	szeretné (–18%)
18–23 éves n = 24	61
24–26 éves n = 78	24
27–29 éves n = 97	19
Σ	25

A 23. életévtől éles töréssel csökken a gyermekvállalást későbbre halasztók aránya. Ezt jelöltük a rendezett sort elválasztó cezúrával. A legidősebbek csoportjában viszont már csak valamivel ritkábban fordulnak elő az ilyen döntések. Adataink nyomán arra érdemes figyelniünk, hogy a 23. életév olyan határvonal, amely igen közeli, gyakran pedig azonos a felsőfokú tanulmányok befejezésével. Azt kell mondanunk, hogy a zuglói fiatalok házasságban, élettársi helyzetben döntően az egyetemi, főiskolai éveket követő életszakaszban, vagy a munkában töltött néhány évet követően vállalják első (és gyakran, sokáig egyetlen) gyermeküket. Ezt a megszorítást az indokolja, amit a szülővé lett fiatalok gyermekeinek számáról megismertünk. A mindössze 120 személyes körben így alakult a gyermekek száma:

⁴ Adatainkhoz nem tartozik Σ oszlop, mert a forrástáblázat két oszlopát kiemelve tartalmazták.

⁵ Dr. Dévai István, a lombikbébi program egyik hazai meghonosítója 2001 júniusában idézett egy frissen befejezett kutatásból. Ugyanekkor a magas arány egyik okaként említette, hogy a nők egyre gyakrabban a 30–35. életévük után szeretnének szülni.

Hány gyermeket nevel? (N = 120, %)

egyet	78
kettőt	19
hármát	3
Σ	100

Meghatározónak tekinthetjük az egy gyermekes helyzetet, egyötödnyi a két gyermeket nevelők aránya és elhanyagolhatóan szűk körben találtunk három gyermeket. A gyermekvállalás iránt szinte kivétel nélkül (96 százalék vagy nevel, vagy szeretne gyermeket nevelni) elkötelezettnek mutakozó fiatalok másik körében még nem gyakorlat, csak kívánság a gyermeknevelés. Ebben a 453 személyes körben vizsgáltuk: hány gyermeket szeretnének. Válaszaikból ez a kép alakult ki:

Hány gyermeket szeretne? (N = 453, %)

egyet	18
kettőt	63
hármát	14
többet	3
nem tudja	2
Σ	100

A két sorozat eltéréseihez több megjegyzést kell fűznünk. A gyermeket nevelők életkori tagolódása alapján egy részüknél joggal feltételezhetjük további gyermekek vállalását, de arról korántsem lehetünk meggyőződve, hogy gyermekeik száma a termékeny periódus végére megközelíti a második adatsorban szereplő, szabadon tervezhető arányokat.

A megkérdezettek saját testvérhelyezeteit figyelve azt láttuk, hogy egészében 30 százalék a szülei egyetlen gyermekeként felnőtt fiatalok aránya. Az ún. nagy létszámú kohorszokban, az 1975 és 1977 között születettek körében 29 százaléknak nincs testvére, míg az ún. népesedéspolitikai program előtti kohorszokban, a most 27-29 év közöttiekénél 34 százalék az egykék aránya. Mintánkban mintegy öt százalékkal kisebb az egykék aránya az akkori programot követően született korcsoportban.

Az egy gyermeket nevelők 78 és az egy gyermek nevelését tervezők 18 százalékos arányától mindkét értéket egyaránt távolinak látjuk. Úgy gondoljuk, közelebb juthatunk a reálisan várható helyzethez, ha feltételezzük: a most gyermeket nevelőknek születnek még közös gyermekei, a gyermeknevelésre készülőknek viszont kevesebb gyermekük lesz, mint ahogyan azt remélik.

Hablicsek László 1997 novemberében a demográfiai jövőképről tartott előadásában az 1990–96 közötti folyamatokat elemezve a korábban számított 1,5 körüli termékenységi szintet túlzottan optimista

becslésnek nevezte, és az ezredfordulóra 1,20–1,30 közötti, alacsony termékenységet tételezett. A távlatokat tekintve egy közepes termékenységi hipotézis feltételezésével 2030-ra 1,60 körüli termékenységet vett figyelembe, ami hatékony családtámogatási rendszer fenntartását is feltételezi.⁶ A mi felvételünkben a gyermeket nevelők esetében a termékenység 1,24 és a gyermeket tervezők körében a tervezett termékenység 2,01 értékeket ad. Semmi sem indokolja, hogy ezt, a közepesnél is lényegesen magasabb reménybeli termékenységet várhatónak fogadjuk el a megkérdezettek – 2030-nál lényegesen előbb befejeződő – termékeny periódusának figyelembe vétele esetén.

A remélt gyermekek számáról eltérően gondolkoznak a tanuló és a dolgozó fiatalok. A tisztább kép érdekében a gyermeket kívánó 453 személy közül elhagytuk a munkanélküliek, a gyes-gyed kapcsán inaktívak és az egyéb, besorolhatatlan helyzetűek (összesen 22 személyt jelentő) csoportjait. Az elemszám közel ötszázaléknyi csökkenése nyomán a foglalkozás két alaphelyzetére összpontosíthatunk. A keresztkapcsolat ezt mutatta:

11. táblázat *Hány gyermeket szeretne? Foglalkozás szerint (N = 431, %)*

		egyet	kettőt	hármat	többet	nem tudja	Σ
tanul	n = 176	11	62	22	3	2	100
dolgozik	n = 255	22	65	10	2	1	100
Σ		18	64	15	2	1	100

Két adat kiemelését tartottuk fontosnak. A tanulók csoportjának erős egyötöde három gyermeket szeretne, és csak ennek fele gondol mindössze egy gyermekre. A már dolgozók körében fordított helyzetet találtunk, egy gyermeket 22 százalék szeretne és mindössze 10 százalék remélt három gyermeket. A széli helyzetek, az egy és a három gyermeket remélők arányainak felcserélődése azt jelzi, hogy az elhelyezkedés fordulópontot jelent, ettől kezdve a fiatalok reálisabban gondolkodnak megszületendő gyermekeik számáról, mint a tanulók. A váltásnak két, számításba vehető okáról kell szólnunk. Elsőként arról a sokoldalú valóságismeretről, amit egyetlen iskola sem képes úgy adni diákjainak, mint a munkahelyek. A munkahelyek összetettebb ismeretségi kört kínálnak, mint a közép- és felsőfokú oktatási intézmények, amelyekben hasonló helyzetű fiatalok egymástól kevésbé különböző célokat kívánnak elérni. A kapcsolati kör kiszélesedése mellett a munkavégzés felelőssége, az alá- és fölérendelt helyzetek hálózata, az ezekben betöltendő szerepek változatossága egyaránt a reálisabb látásmód felé terelik a nemrég még tanuló fiatalokat.

A másik ok sokkal közvetlenebb. A dolgozó fiataloknak mást jelent gyermekeik lehetséges száma, mint a tanulóknak, hiszen közelebbi

⁶ Migráció (Tanulmánygyűjtemény). Szerk.: Tóth P. P. et al. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1997. november 10–11-i konferenciáján elhangzott előadások alapján. II. kötet, 123–143.

programnak tekintik a gyermekvállalást, mint a diáksorban lévők. Nézzük, hogyan prognosztizálták első gyermekük megszületését a tanulók és a dolgozók:

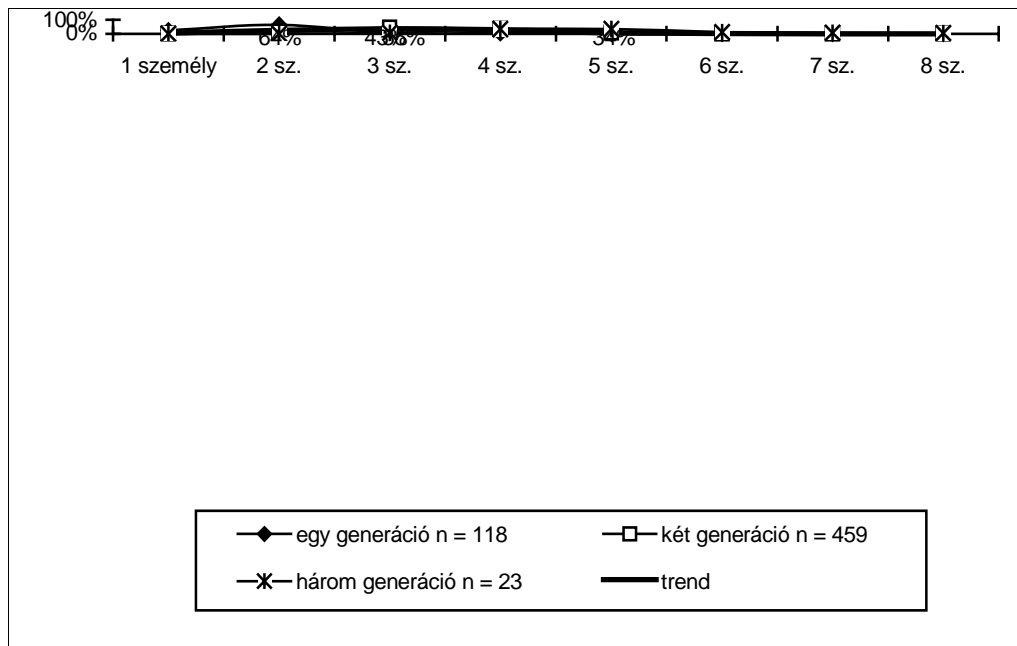
10. ábra *Elképzelései szerint mikor kerülhet sor remélt (első) gyermekének megszületésére? Foglalkozás szerint (N = 431, kumulált %)*

A két csoport válaszait az időben halmozódva feltüntető diagramon jól követhetjük, hogy minden időmetszetben lényegesen alacsonyabb azoknak a tanulóknak az aránya, akik úgy gondolják: az adott időpontig megszületik (első) gyermekük. Két év múlva még csak 8 százalékkal kevesebb, 2006-ban már 39 százalék a távolság, és 2011-re még mindig 18 százalékkal kevesebb tanuló prognosztizálja gyermeke megszületését. Ennél távolabbi időpontokat is figyelembe véve a tanulók közül összesen 96 százalék, a dolgozók csoportjából összesen 92 százalék reméli, hogy szülővé válik. A kismértékű eltérés alapján azt mondhatjuk: tíz évnél hosszabb távlatban már kiegyenlítődik a két csoport különbsége, de azon belül a most dolgozók kézzelfoghatóbbnak tekintik a gyermekvállalást, mint a tanulók. A dolgozók nagyobb realitásérzéke mellett ezt tartjuk az alacsonyabb gyermekszám másik okának. Amit beláthatóbb időre várnak, azt a tanulóknál kissé mértéktartóbban prognosztizálják.

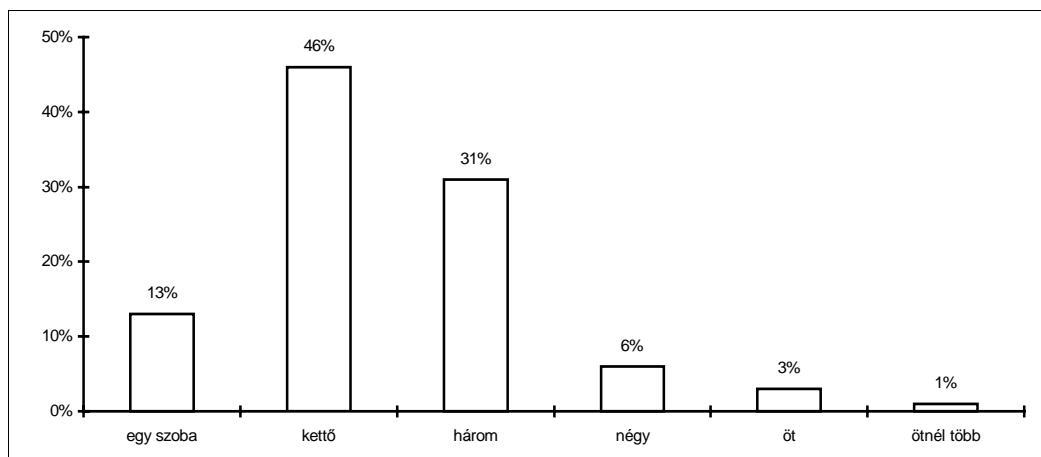
A reményeikben megfogalmazott gyermekszám-prognózisokat még így is fenntartásokkal kell kezelnünk, és csak a tanulókkal összetevve nevezhetjük realistább előrejelzésnek. A két csoport válaszaiból számítható, remélt termékenységi mutatók (a tanulóknál 2,17, a dolgozóknál 1,91) egyaránt lényegesen meghaladják a Habclicsek számításaiban közepes szintű termékenységi hipotézisnek tekintett adatot. A dolgozóknál látott 1,91 érték is annak a magas termékenységi hi-

potézisnek felel meg, amelynek háttérében az északi országokban jóléti állam és a gyermektámogatás igen széles körű, karbantartott rendszere állt.

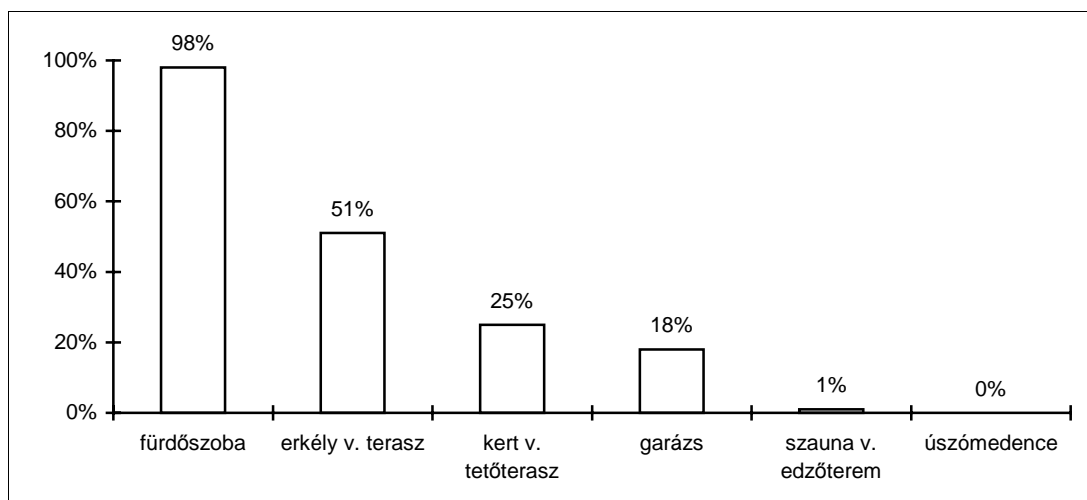
A családalapításról, gyermekvállalásról kirajzolódó kép elemeit együtt szemlélve azt kell mondanunk, hogy a zuglói fiatalok a tartós párkapcsolat és a gyermekvállalás iránt egyaránt elkötelezettek. Mindkettőt a korábban szokásosnál magasabb életkorra remélik, ami azt jelzi, hogy a rendszerváltással bekövetkezett gazdasági-társadalmi változások gyökeresen módosították a fiatal népesség párválasztásra, gyermekvállalásra vonatkozó terveit és várható magatartását. Mindkettőt szeretnék, de előbb kívánnak elfogadható lakáskörülmények közé kerülni, szakmájukban rutint szerezni, és többnyire ezeket követően akarnak házasságban, élettársi kapcsolatban élni, gyermeket nevelni. Úgy gondoljuk, mindez egy „biztonsági típusú” döntéssorozat eredménye. Abban kevésbé bíznak, hogy a családalapítást, gyermekvállalást követően is felépíthetik munkahelyi karrierjüket, megszerezhetik a szükségesnek ítélt lakást. Ezekről nem akarnak lecsúszni, így a családalapítást és a gyermekvállalást elhalasztják. Következményeként – többek között – elvárásaikat határozottabban képviselő, idősebb szülőként érkeznek a gyermekorvoshoz, az óvodába, az iskolába.

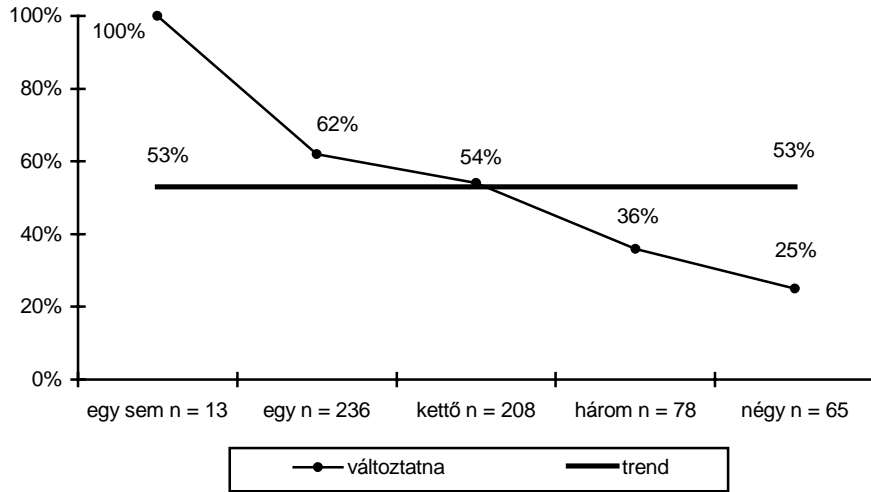
1. ábra

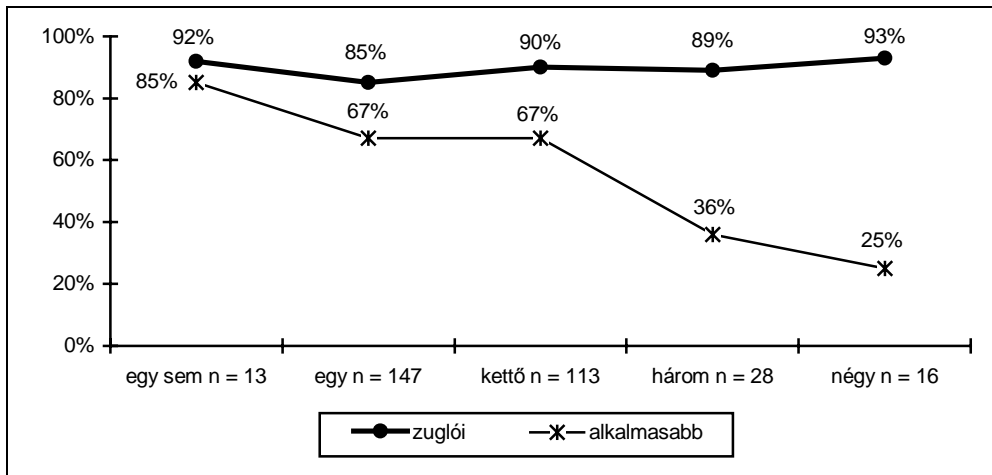
2. ábra

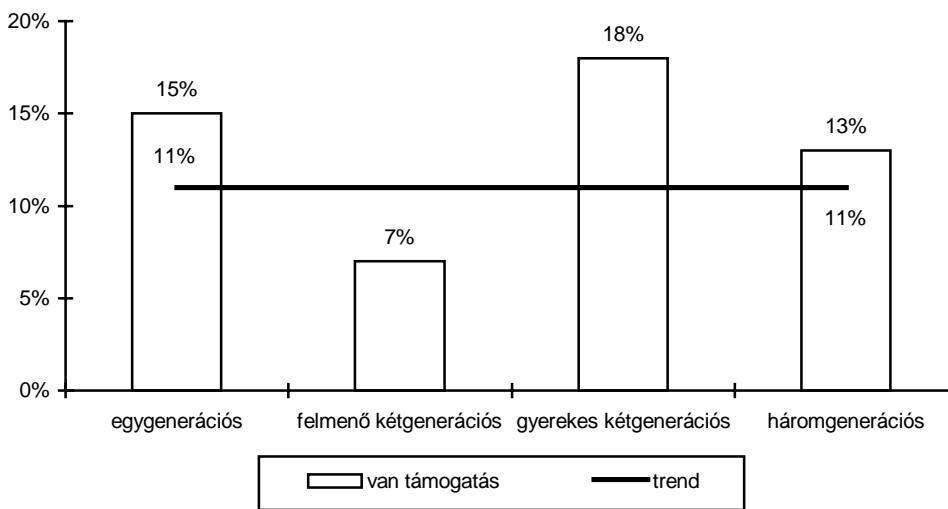
3. ábra

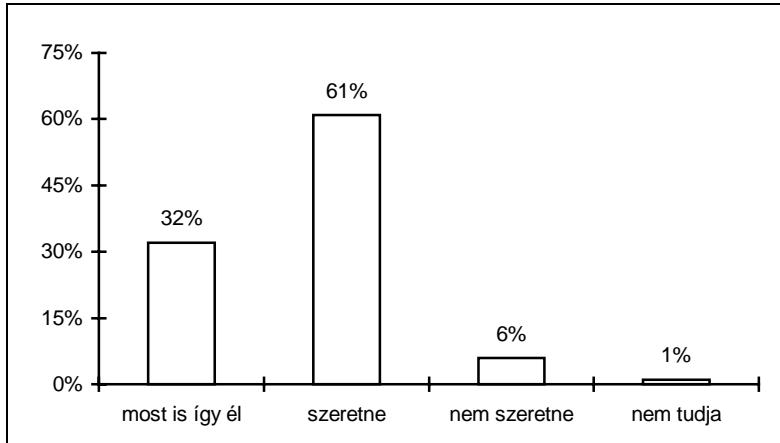
4. ábra

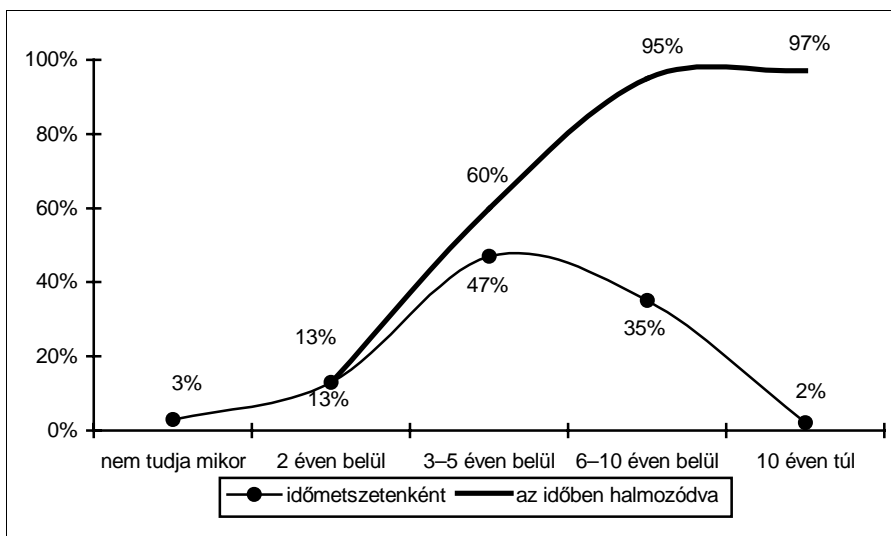
5. ábra

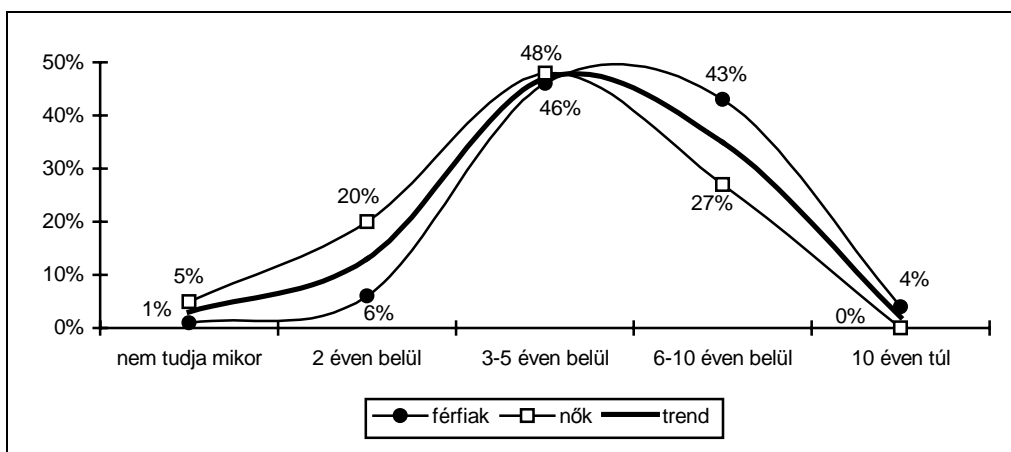
6. ábra

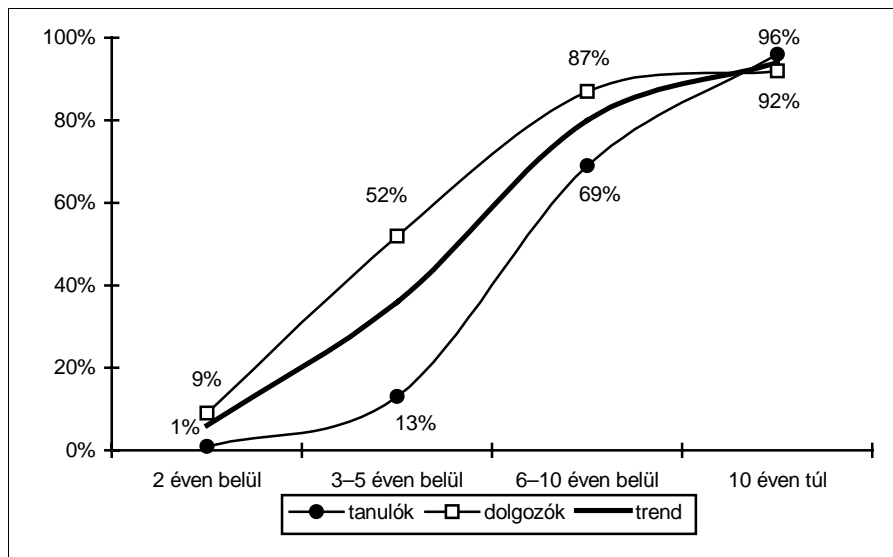
7. ábra

8. ábra

9. ábra

10.ábra

SZÁSZ ANNA

A Vánkos

„Kuckó, párnaciha, amelyen nem lehet lakni, élni, csak sírdogálni, megpihenni, erőt gyűjteni, és ráeszmélni, hogy nem én vagyok a teremtésben az egyetlen vesztes. Vánkos néven fejlesztőprogrammal, mentálhigiénés csoportot ajánlunk mindazoknak, akik nem akarnak belesüllyedni az egészségük elvesztése, a válásuk traumája, a gyermekük mássága okozta, megváltoztathatatlanak tűnő fájdalmukba, akik nemcsak álmodoznak arról, hogy szeretnének életükön változtatni, hanem ezért hajlandóak tenni is...”

A Vánkos alapítója Nógrádiné Várhalmi Judit, a csoport működtetői: ő, és Kempf József, mindketten mentálhigiénikusok. A görög–latin eredetű, az orvostudományban használatos kifejezés, a mentálhigiéné szó lelki egészség-tant jelent; azt az orvostudományi ágat nevezik így, amely a lelki folyamatok kóros elváltozásának megelőzésére törekszik.

Magyarországon, mint annyi más, ez is politikafüggő. A jelenlegi kormány megszüntette az 1994–98 között, ha nem is hibátlanul működő, de a szenvedélybetegségek megelőzésében fontos szerepet játszó mentálhigiénés irodákat. Most tervezik egy új hálózat kiépítését az ÁNTSZ keretében.

Ma már van nappali képzés, akkor azonban, amikor ők kezdték a szakmát, még csak posztgraduális képzés folyt. Várhalmi Judit az Orvostovábbképző Egyetem Egészségügyi Főiskoláján végezte el az intézetvezetői szakot, majd a Testnevelési Egyetemen Tomcsányi Teodóra tanítványaként szerezte meg a mentálhigiéniai szakképzettséget. De tanult egy bécsi iskolában is, amely mentálhigiénés–addiktológiai szaktanácsadói képzettséggel ruházta fel.

Kempf József az alapképzettségét tekintve általános iskolai tanító, majd egészségfejlesztő posztgraduális mentálhigiénés képzésen vett részt. A szakma elméletét és gyakorlatát, mint mondja, leginkább iskolán kívüli képzéseken sajátította el.

Valójában ahhoz, hogy emberekkel foglalkozzanak, a szakmai ismereteken kívül empátia szükséges, élettapasztalat, önismeret, arra való képesség, hogy megoldják a saját életük problémáit. Egy ilyen területen a szakember legfőbb munkaeszköze önmaga, a saját személyisége.

A Vánkos nem terápiás csoport, nem betegekkel foglalkoznak, hanem olyan nőkkel és férfiakkal, akikben él a felelősségérzet a saját testi-lelki egészségük iránt.

Várhalmi Judit így jellemzi a klienseiket:

– Elég határozottak ahhoz, hogy megtegyék az első lépést.

- Kellően motiváltak, hogy részt vegyenek a csoportos munkában.
- Helyzetüket elviselhetetlennek érzik.

A fentiek, valószínűleg nem véletlenül, emlékeztetnek arra, amit a 12 lépéses programok, köztük a Névtelen Alkoholistáké, az első lépésben megfogalmaztak: „Beismertük, hogy tehetetlenek vagyunk az alkohollal szemben, életünk irányíthatatlanná vált...”

Bár – hangsúlyozta Várhalmi Judit – a szakma hosszú időn át elutasította, hogy léteznek *nem kémiai szerektől való függőségek*, a valóság az ellenkezőjét bizonyítja. A függőségek természete és a függőségben szenvedőkre gyakorolt hatása pedig nagyon is hasonló.

Az ember nem szívesen ismeri be, hogy olyan szituációban van, amelyben rosszul érzi magát, vagy kifejezetten szenved, és emiatt külső segítségre van szüksége.

Vannak olyan addikciók, amelyekről egyáltalán nem is szokás beszélni. Ilyen a *kleptománia*, a *szenvedélyes leskelődés*, vagy a *vásárlási szenvedély*. (A szado-mazót a szexualitásban nem tartják patológikusnak, ha a pár egyformán akarja.)

De mentálhigiénés ellátásra szorulhatnak a *társfüggőségben*, *játék-szenvedélyben*, *táplálkozási zavarban szenvedők*, a *munkamániások*, a *szélsőséges vallási rigiditást tanúsítók*, az *alkalmazkodási zavarral küzdők*, vagy azok, akik *kényszeresen költenek*.

Az, hogy mi tekinthető függőségnek, a mértéktől és az arányoktól függ. Függőségről beszélhetünk, ha egy asszony nem vállalja a normális életből, a saját helyzetéből adódó konfliktusokat, hanem ehelyett vásárlásokkal vigasztalja magát, de nem egy-egy darabbal, mint a nők többsége, hanem az egész fizetését ruhákra költi, sőt, adósságot is csinál.

És függőség, ha egy fiatal nő olyan férfival él együtt, aki megalázza, bizonytalanságban tartja, hol elhagyja, hol visszatér, és amikor a fiatal nő megszeret egy másik férfit – aki az előző partnerrel szemben megbízható, gyöngéd és kedves –, egy idő után mégis visszapártol az elsőhöz.

Ez a bántalmazott nőkre jellemző, a kívülállók számára nehezen érthető magatartás.

A Vánkos kliensei között egyébként is több a nő, mint a férfi. Ennek többféle oka van. A nők általában véve inkább törődnek önmagukkal, a megjelenésükkel, külsejükkel, testi és lelki egészségükkel, mint a férfiak. De következik ez abból is, hogy a nők hajlandóak elfogadni a társadalom előítéleteit a saját kisebbségükéről, valamint a hagyományos és valóságos szerepük közötti feszültségekből.

Megkockáztatom, hogy ma a nők nagy részének lehetnek orientációs zavarai. A ma leginkább érvényes, követendő életmodell éppen az, amiről azt gondoltuk, hogy már túlhaladott: az otthonlét, a családanyai, háziasszonyi életforma, ami nem átvitt, hanem eleve, egzisztenciális értelemben vett függést, sőt, nemritkán kiszolgáltatottságot jelent. A hagyományos modellhez fűződő követelmények a csa-

ládok nagy részében akkor is fennállnak, ha a nő dolgozik, mert hiszen általában ő az, aki jóval kevesebb pénzt visz haza. A családfenntartók többnyire ma is a férfiak, akik házon kívül tagadhatatlanul többet dolgoznak, ennek fejében viszont megkövetelik az otthoni kiszolgálást.

Nagyon sok férjes asszony érzi magát egyedül, és az a vágy, hogy a környezete minden tagjának minden helyzetben megfeleljen, hogy „jól viselkedjen”, „ne boruljon ki”, „ne legyen hisztis” és így tovább, elviselhetetlen feszültségeket gerjeszthet benne, és szinte automatikusan infantilizálja.

Nincsenek csodák

– állítja Várhalmi Judit.

– A csodák bennünk vannak. A Vánkos önsegítő csoportként működik. Alkalmat ad arra, hogy a kliens szétnézzen, szembenézzen azzal, hogy nem ő a világban az egyetlen vesztes, és eközben néhány dolgot megtanulhat.

A munkát többnyire azzal kezdjük, hogy számba vesszük a veszteségeket, amelyeket – akár valóban halálesetről van szó, akár egy kapcsolat végéről vagy a munkahely elvesztéséről – az emberek különböző módon élnek meg. Meg kell tanulni a veszteségeket feldolgozni. Ha ezen túl vagyunk, felfedezzük a saját örömforrásainkat. Ez nem egyszerű feladat, mert a nőket altruista, magukat másoknak alárendelő magatartásmódra szocializálják. A „milyen örömforrásaid vannak?” kérdésre kezdetben olyan válaszokat adnak, amelyekben egyértelműen a *másoknak* szerzett öröm szerepel: „Jól sikerült a kisfiam születésnapjára készített torta.” „Virágot vittem az anyósomnak.” „Végre be tudtam ugrani a kórházba, meglátogatni a kolléganőmet.” Azt, hogy jogom van önmagamnak örömet szerezni – leülni és meginni egy jó kávé, zenét hallgatni, csevegni a barátnőmmel, este, a vacsorához egy illatosító gyertyát gyújtani – meg kell tanulni, az örömeire való képességet meg kell erősíteni.

Nagyon sokféle énerősítő, önismeretfejlesztő módszert ismerünk és alkalmazunk.

„Házi feladatként” a kliensek elkészítik a családfát, a dédszülőkig visszamenőleg, hiszen tudnunk kell, honnan jöttünk, hová tartunk és kik vagyunk.

Tanulmányozunk családi fotókat, amelyekről sok minden leolvasható: a kor, a divat, a képen ábrázoltak társadalmi helyzete, a közöttük lévő kapcsolatok jellege, intenzitása, őszintesége vagy hamissága.

Sorra vesszük a szerepeinket. Megnézzük, melyik mennyire fontos, és miért. Mit ad és mit nem ad? Melyik szerep az, amelyet magunk választottunk, és melyik az, amelyet ránk kényszerítettek?

Mennyi időt, pénzt, energiát, szeretetet investálunk egy-egy szerepünkbe?

Vannak szerep nélküli időszakok, vannak elvesztett és elhagyott szerepek. Az egyik legnehezebb időszak, amikor a gyerek, gyerekek felnőnek, kiröpülnek otthonról, és éppen a talán legfontosabb szerepünket hagyjuk el, az anyáét. Ez az *üres kagyló* állapot, amelyet szintén fel kell tudnunk dolgozni.

De meg kell vizsgálnunk, kíméletlenül és őszintén, hogy mit kezdünk a szerepeinkkel: milyen fokozatok vannak, meddig tudunk mértéket tartani, hol kezdődik az, amit hobbinak, mániának, szenvedélynek nevezünk.

Megtanulunk önmagunk elé tükröt tartani. Hol tartunk a függőségeinket vagy a társfüggőségeinket tekintve. A kigyógyulás, talpraállítás feltételeiként folyamatosan kontrolláljuk az örömeire való képességünket, a hatalmi viszonyainkat.

A feladat, amire végül alkalmassá kell válnunk: felmérni, meghatározni és kimondani, hol húzódik a határ a normális, egészséges, és a túlzott kötődés, függés, azaz az *addikció* között.

Erre a „hol húzódik?” kérdésre hideg, tárgyilagos fejjel hozott, őszinte válasz szükségeltetik.

A Vánkos célja, Kempf József szerint, egyfajta szellemi és lelki regenerálódás. Konfliktuskezelés, a külvilággal való kommunikáció élenkítése, javítása.

Ők ketten, Várhalmi Judittal nagyon jól kiegészítik egymást. Érdekes módon a szereposztás köztük a hagyományoshoz képest fordított: Várhalmi Judit a keményebb, elváróbb, számonkérőbb, és Kempf József az elfogadóbb, toleránsabb. A közelmúltban óvónők számára vezettek együtt csoportot, amelyben „igazi rogersi támogató légkört” tudtak teremteni, olyan légkört, amelyben az óvónő-kliensek félelmek nélkül megfogalmazhatták a problémáikat. Az ő számukra a csoportmunka legfőbb hozadéka, hogy tisztázták: hol vannak, meddig terjednek az óvónő felelősségének határai. A csoport irányítói csak a megfelelő kérdéseket tették föl, a válaszok valójában már megvannak a kliensekben.

Ugyancsak közösen vezettek egy önként jelentkezőkből álló, „klasszikus Vánkos csoportot”. Kempf József kiemelte, hogy itt nem zajlottak nagy monológok, egyszemélyes előadások. A résztvevők játszottak szituációs – szerep – önismereti – és kommunikációs játékokat, majd megbeszélték, hogyan érezték magukat a különböző szerepekben, és hogy a szerepeknek mi az üzenete. Ezekben a szerepjátékokban arra is fény derült, hogy ki, miként viselkedik bizonyos szituációkban, valamint hogy az illető viselkedése mit vált ki másokból. Mindez védett környezetben zajlik, amelyben a kliensek mindenféle kockázat és a megtorlás veszélye nélkül próbálhatták ki önmaguk milyenségét.

Várhalmi Judit és Kempf József nem akarták sem az értékeiket, sem őket magukat megváltoztatni, csupán hozzásegítették a klienseket, hogy önmagukat elemezzék, önmagukat megismerjék.

Egy-egy csoport általában tízszer háromórás időtartamra szerve-

zódik. A foglalkozás végén a csoport irányítói fölmérést készítenek, hogy a kliensek a kezdetekhez képest mennyire nézik más szemmel a világot. Az eredmény minden tekintetben pozitív. Harminc óra alatt a résztvevők korábban ismeretlen élményekkel gazdagodnak, felfedik az örömforrásaikat, a kezdethez viszonyítva szemléletük árnyaltabb, differenciáltabb, a szemük előtt egy színesebb világ jelenik meg.

Segíteni a segítőket

– kifejezetten a mentálhigiéné, tárgyunkat tekintve a *Vánkos* egyik fontos, ha nem éppen a legfontosabb feladata. Foglalkozásukból eredően a segítőket kettős veszély fenyegeti: az egyik, hogy kiégnek, közönyösökké válnak azok iránt, akiknek segíteniük kell, a másik, hogy átveszik a gondjaikat – bajaikat, és ebbe belerokkannak.

A Vánkos segít a kívánatos egyensúlyt kialakítani.

Lang Ágnes a VII. kerület III. sz. gondozási központjában dolgozik, egy komplex intézményben, amelyben a szociális étkeztetéstől a nyugdíjasok otthonáig és az átmeneti elhelyezést nyújtó gondozóházig többféle ellátási forma létezik. Ágnes az Idősek Klubjának vezetője, egyike azoknak, akik részt vettek a Vánkos programjában. Eredeti szakmáját tekintve magyar-ének szakos tanár, a Pécsi Tanárképző Főiskolán végzett. A kilencvenes évek elején hagyta ott a tanítást, amikor a szülési szabadság, illetve a gyes után visszatérve olyan változásokat tapasztalt az iskolában, amelyekkel nem tudott megbárakozni.

1995-ben jött a házba, amikor itt foglalkoztatót kerestek. Addig fogalma sem volt az ilyen jellegű intézmények létezéséről. A munka megtetszett neki, érdekesnek találta. Különböző továbbképzésekre, tanfolyamokra járt, tisztában volt azzal, hogy az idősokkal foglalkozni egészen más, mint a gyerekekkel, és hogy ennek a hivatásnak a szakmai oldalát alaposan meg kell tanulni.

Ágnes egyebek közt részt vett egy olyan egyéves képzésen, amelyet Urbanek Judit szervezett a VII., VIII. és IX. kerület szociális ügyekkel foglalkozó munkatársai részére. (Urbanek Judit szociológus a Minerva, az első hazai magán családsegítő szolgálat vezetője, ismert és kiváló szakember.) De részt vett egy másik, teljes tanéven keresztül folytatott képzésen, amelyen az idősök aktivitását segítő hazai és külföldi módszereket ismertették.

– Számomra ez azért volt fontos – mondja Ágnes –, mert a klubnak ez a célja: olyan programokat tervezni, olyan foglalkozásokat vezetni, amelyek révén az idősök testi-lelki aktivitása fejleszthető.

A klubtagok létszáma 150, rendszeresen 120-an látogatják, részint a nyugdíjas ház bentlakói, részint bejárók. Többségük nő, és egyedülálló. Vagy nincsenek hozzátartozóik, vagy megromlott velük a kapcsolatuk.

Az egyedüllét következményeként romlik a kommunikációs kész-

ség. A klub védelmet nyújt az elmagányosodással szemben, társaságot, rendszeres elfoglaltságot, szórakozást ad. Kialakult egy közösség, az óhatatlanul meglévő kisebb-nagyobb sűrűlódásokkal.

Ágnes ismeri a segítő szakma veszélyeit, a kiégést, és azt, hogy adott esetben nem tudja elfogadni mások segítségét. Úgy gondolja, hogy a szimbolikus Vánkosra – amire az ember lehajtja a fejét –, vagyis arra, hogy megálljon egy kis időre és önmagával foglalkozzon, mindenkinek szüksége van.

„Azzal a kérdéssel kezdődött a program, hogy milyen öröm ért bennünket az elmúlt napokban. A válaszokból kiderült, hogy minden öröm másokra vonatkozott, másokkal állt kapcsolatban. Amikor Várhalmi Judit rávezetett bennünket, hogy lehetnek saját örömeink, hogy örömet szerezhetnek ízek, illatok, hangok, színek, hangulatok, attól kezdve minden alkalommal vártuk ezt a kérdést.

Kaptunk házi feladatokat. Például azt, hogy menjünk moziba. Én két hét alatt két filmet néztem meg. Ha Judit nem állít ilyen feladat elé, ha néhány mondata nem mozgatott volna meg, nem biztos, hogy elmegyek, hétköznap este, egyedül. A férjemmel vannak külön programjaink, főként, mert nem akartuk a kislányunkat magára hagyni, de most már tizenhárom éves, kezd önállósulni.

A társadalom elvárásai szerint egy anyának az a feladata, hogy otthon legyen, lássa el a családot, a háztartást. Még ha partner is a férj, akkor is, az embernek kell a megerősítés, hogy lehetnek a családtól független, külön programjai, saját örömei. Ez nem bűn, ez alapvető szükséglet, és ebben Judit nagyon megerősített bennünket.

Sokat beszélgettünk arról, hogy hányféle szerepet töltünk be életünk során, ki hogy érzi magát ebben vagy abban a szerepében.

Elkészítettük az asszertív leltárunkat; hogyan tudjuk az érdekeinket érvényesíteni a munkahelytől a baráti kapcsolatokig. A segítő területen nagyon fontos a jó kapcsolat a kliensek érdekében. De előfordul, hogy az ember elszúr valamit, és ha sikerül rájönnie, felgöngyölítenie, az már jó. Az is jó, amikor kiderül, hogy jó, a másoknak a csoportban ugyanaz a problémája, mint nekem.

Az otthoni gondjainkat is megbeszéltük, betartva azt a szabályt, hogy ami a csoportban elhangzik, azt diszkréten kezeljük.

Volt-e maradandó hatása a programnak?

Számomra biztosan volt.

Ha olyan konfliktus adódik, amellyel nem tudok megbirkózni, előveszem a jegyzeteimet, Judit az előrelátható problémák megoldására egy étlapot kínált, ezt áttanulmányozom, újra elgondolkodom a kérdéseken, próbálok rájuk válaszolni. De maga a foglalkozáson eltöltött idő, az a két-három óra olyan jó hangulatban telt, olyan nyugodt lelkiállapotban, olyan intenzívek voltak ezek az együttlétek, hogy az emberben a hatása megmaradt, igen, ezt kellene megőrizni, valóban, nincsenek is az életben megoldhatatlan problémák.”

Nehéz terepen

„Nagyon fontos, hogy tudjunk beszélni a gondjainkról olyan szakemberrel, aki ért hozzá.”

Czuri Imréné, Magdi és Vas Jánosné, Ica a Belső-Erzsébetvárosi Gondozási Központoz tartozó területen végzik a házi szociális gondozást.

(A gondozási központ Akácós Udvar néven ismert, sőt, közismert, híre túllép a VII. kerület határain. Olyan intézmény, amely nemcsak szolgáltatásokat nyújt, hanem kulturális programokat is. Nyaranként a sivár kő- és betonrengetegben az udvar egy kis mediterrán jellegű sziget.)

A segítő foglalkozásúak között talán a legnehezebb terepen a házi gondozást végzők dolgoznak.

Magdi 19 éve kezdte itt a munkát, tiszteletdíjas gondozónőként, 1985 óta főállású, 1989-től vezető gondozónő.

Ica 23 évig bölcsődében dolgozott, amikor az megszűnt, akkor jött ide, területi gondozónőnek, hat évvel ezelőtt. Ellátja a körzetéhez tartozó időseket, bevásárol, kiváltja a gyógyszereket, orvoshoz kíséri, sétálni viszi, ha olyan az állapotuk, tisztába teszi, megeteti őket, akár naponta háromszor is, ágyat húz, fürdet, takarít, emeletet jár, cipel, és meghallgatja az ismétlődő panaszait.

Magdi vezetőként ellenőrzi a többi gondozónő munkáját, ő az, aki, ha bejelentést kapnak a körzeti orvosoktól, családtagoktól, szomszédoktól, vagy akár maguktól az idős emberektől, gondozásba veszi őket. Környezettanulmányt készít, megbeszéli, hogy mi az, amire igényt tartanak. Adott esetben a gondozónőket helyettesíti.

Fizetésük, mint ahogyan általában a szociális szférában dolgozóké, aránytalanul és méltánytalanul alacsony. Mindketten vállalnak külön munkát, nem szégyenlik, takarítani járnak.

Amikor Kardos Anna, a központ vezetője felvetette, hogy a Vánkos indít egy csoportot, és jó lenne, ha azon részt vennének, kezdetben óztkodtak a dologtól.

– Szabad választásunk volt – mondja Magdi –, de bennem ennek ellenére volt egy jó adag szorongás. Egy ponton aztán föloldódott. Judit személyisége oldotta föl. De talán az is számított, hogy nem voltunk a csoportban sokan, talán öten-hatan. Amit nagyon fontosnak tartok: megismertük magunkat. Lehet, hogy a munkánk miatt szorítottuk magunkat háttérbe. Én például azt hittem, hogy a munka az igazi örömforrás. Kiderült, hogy nem tudjuk különválasztani a saját belső igényeinket a kötelességeinktől. Arra, hogy léteznek személyre szabott örömök, hogy lelki-furdalás nélkül kényeztethetjük magunkat, például egy jó forró fürdővel, Judit vezetett rá.

Ica abban az időben, amikor a csoport indult, attól tartott, hogy *nagyon beteg*. Ez annyit jelent, hogy a ráktól félt, addig, míg meg nem kapta a szövettani vizsgálat eredményét. A negatív lelet felszabadította. Ez igazi, hamisítatlan öröm volt.

„Utána kezdtem magamhoz térni. Már az is nagy segítséget jelentett, hogy beszélhettem róla a csoportban. Attól kezdve már tudtam mással foglalkozni. A hétköznappal, a munkámmal. Az öregekkel való kapcsolatommal. Mindannyian úgy vagyunk, hogy segíteni kell, de nem vehetjük a vállunkra a mások terhét. A másik végletbe sem eshetünk, hogy elveszítjük az empátiánkat, kiégünk. Ehhez kell az ilyenfajta segítség.

Ha ezt a munkát sokáig végzi az ember, félő, hogy megöregszik a lelke. Látjuk, milyenek az öregek, kevés az olyan idős ember, aki meg tudja magát őrizni, és félünk attól, hogy mi is olyanok leszünk, mint ők. Azt sem könnyű elviselni, hogy a gondozottjaink ritkán hálsak azért, amit értük teszünk, amit önmagunkból adunk. Ér bennünket rossz, olykor jó is. Vannak veszteségeink, amikor például meghal valaki azok közül, akiket ismerünk, akikkel évek óta rendszeresen törődünk, akikkel természetes módon kialakul a szoros kapcsolat. Lehet tudatosan törekedni arra, hogy ezeket a veszteségeket feldolgozzuk, de bennünket akkor is megvisel.”

Judithoz bármikor fordulhatunk – mondják.

Úgy gondolják, két-három évente szükség lenne, hogy részt vegyenek egy ilyen tréningen. Nemcsak ők ketten, hanem az összes kollégájuk.

Lehet, hogy olykor mindannyiunknak, bármennyire felnőttek vagyunk is, jólesne egy puha vánkásra ráhajtani a fejünket?

HÜSE LAJOS

„Peremvidék” – szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Lukácskó Zsolt, Fónai Mihály, Fábíán Gergely (szerk.)
Nyíregyháza–Salgótarján: DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar –
Salgótarjáni Népjóléti Képzési Központ, 1999.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gyakorta szerepel a híradásokban, többnyire valamilyen gazdasági, vagy éppen társadalmi probléma kapcsán. Itt a munkanélküliség megjelenése azonnali és súlyos károkat okozott, és a rossz megyei mutatók később sem javulnak együtt a makrogazdasági helyzettel. A keleti végeken élők iskolázottsága, életszínvonala, egészségügyi állapota alatta marad az országos átlagnak. A magyar depressziós tünetegyüttes hangsúlyozottabban jelentkezik itt, mint a szerencsésebb nyugati országrészben.

Tények, melyeket a szakemberek tárnak fel. Valóban baj van, ez tagadhatatlan. De pontosan miféle baj? Kiket sújt leginkább? És hogyan orvosolhatnánk? A kérdések megválaszolásához tudományos kutatások sora fogott hozzá, melyek egy részét a Debreceni Orvostudományi Egyetem (ma már Debreceni Egyetem) Egészségügyi Főiskolai Karának oktatói vezették és végezték. A Kar fő- és mellékállású oktatói egyben kutatók is, s szerteágazó tevékenységi körüket közösen összefoglalva, a Salgótarjáni Népjóléti Képzési Központtal közösen, mintegy *kutatási zárójelentésként*, létrehozták ezt a kötetet, melynek a címe: Peremvidék.

A kötet, bár regionális kutatások beszámolóit és eredményeit tartalmazza, számos általános érvényű megállapítást is magába foglal, melyek a poszt-szocialista átalakulás folyamán felismerhető társadalmi jelenségekre mutat rá. A négy fejezet négy jól körülhatárolható kutatási területet ölel fel.

Az első fejezetben az általánosabb problémák tárgyalása kapott helyet. Ezek részben a megyei reálfolyamatok közötti tájékozódást segítik elő, részben bevezetőként szolgálnak konkrét szociális kutatások számára.

- A területfejlesztésről, és területrendezésről szóló, 1998-as Országos Területfejlesztési Konceptió hét tervezési-statisztikai régióra osztotta fel az országot, ezek egyike az Észak-Alföld, amely Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe. A politikai döntésektől sem mentes új regionalitás jegyében újszerű helyzet állt elő: a leghátrányosabb megyék más, kevésbé hátrányos helyzetű megyékkal kerültek egy régióba, így súlyos problémáik

RECENZIO

könnyen elsikkadhatnak a jobb érdekérvényesítő helyzetben lévő régiótárs megyék mellett. Az észak-alföldi régió jellemző folyamatait mutatja be *Hajnal Béla* tanulmánya, amely kiváló háttérrel ad a további tanulmányok értelmezéséhez.

- Korunk egyik legjellemzőbb folyamatai: a globalizáció, és az azal ellentétes hatású lokalizáció együttesen alakítja ki a helyi társadalmak mozgásterét. A folyamatot újabban „glokalizáció” néven említik. *Fábián Gergely* tanulmánya azt a kérdést feszegeti, hogy vajon a globalizáció magával hozza-e az oly nagyon várt modernizációt, valamint hogy a modernizáció valóban pozitív változások halmaza-e, ahogyan arról korábban beszéltek. *Fábián Gergely* szerint a globalizáció és a modernizáció álrühájában csupán a globális piac válsul meg, amely azonban ellenérdekelt a demokrácia fenntartásában, a szociális ellátás fejlesztésében, a környezetvédelemben, és minden más egyébben, ahol a piac csak költséget tud elszámolni, közvetlen bevételt nem. A globalizáció jelenleg nemhogy elmosná a regionális különbségeket, hanem éppen ellenkezőleg, elmélyíti azokat. A tanulmány – bár megtehetné – nem áll meg ennél a pontnál: a továbbiakban a segítő szakmák lehetőségeit elemzi az új világ keretein belül.

- A DOTE EFK Szociális munkás szakán folyó kutatások sorába szervesen illeszkednek be a térség egészét, vagy valamely települését elemző kutatások. Ebbe a sorba tartozik a Nagyhalászon folytatott adatfelvétel, amely a város szociális térképét rajzolta meg. *Fónai Mihály és Lukácskó Zsolt* tanulmánya természetesen nem csupán a deprivált rétegek problémáit tárja fel – egy település szociális képébe az elit is beletartozik, épp úgy, mint az egyre vékonyodó középosztály. Mivel Nagyhalász az elemzés tanulsága szerint a megye átlagos helyzetű városai közé tartozik, a település problémái kis módosítással a peremvidék bármely településére értelmezhetőek lehetnek. A szociális térkép tehát nem csupán a helyi önkormányzat és a szakemberek kezében lehet eszköz, de a megye helyzete iránt érdeklődők kezében is szolgálhat egyfajta szociális bédekkerként.

- A fejezet záró tanulmánya – *Marsi Edit* vizsgálatai alapján – a szociális ellátórendszer szabályozásának nyíregyházi sajátosságait tárja fel. „A szociális ellátásokra vonatkozó rendelkezéseket a legmagasabb jogszabály, a Magyar Köztársaság Alkotmánya tartalmazza” – írja a szerző. Az átfogó szabályozást az azóta már módosított, 1993. évi Szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvény teremtette meg, mellyel a hazai szociálpolitika jelentős reformja kezdődött meg. A törvény keretjellegetű szabályozást ad, azt az önkormányzatok maguk töltik meg tartalommal. A tanulmány a nyíregyházi „tartalmat” tárja elénk – gondoljaival és sikereivel egyetemben.

A kötet második fejezete konkrét szociális problémákat ismertet. A három tanulmány természetesen nem ad tökéletes metszetet sem a megye szociális helyzetéről, sem annak kutatásáról.

- *Fábián Gergely és Fónai Mihály* a rokkantnyugdíjasok szociális helyzetét elemzi. Megyénkben hangsúlyozottan jelennek meg a rokkantsági nyugdíjasok, számuk – több mint 60 ezer fő – szinte megegyezik az öregségi nyugdíjasok számával. A két kategória együtt a lakosság 21 százalékát teszi ki. Noha a megye lakosságának egészségügyi állapota a legrosszabbak közé tartozik az egész országban, a kiugróan magas rokkantsági nyugdíj valójában nem egészségügyi problémákkal, hanem a közismerten rossz foglalkoztatási helyzettel magyarázható. A rokkantosságukat kérők között jelentős számban fordulnak elő azok az aktív korú, alacsony végzettségű férfiak és nők, akik rossz anyagi körülmények között élnek, és családjukkal együtt szegénynek minősíthetők. Sokuk szinte kizárólag a társadalombiztosítási és szociális rendszer által biztosított jövedelmekből él.

- A szociális problémák kezelését sokan állami vagy önkormányzati feladatnak tekintik. A tájékozottabbak ismerik a civil szféra szerepét is. De csak kevesekben tudatosul a természetes támogató rendszerek szerepe. *Nyírcsák János* tanulmánya az emberi kapcsolatok kusza hálózatát tárja fel, a rokoni, baráti, munkatársi, szomszédi, ismerősi szorosabb-lazább kapcsolatrendszerrel. Kapcsolatainkat felhasználva sikerül munkát találnunk, olcsóbban vásárolnunk, lakást építenünk... ezzel mindenki tisztában van. Ugyanakkor ha szóba kerül a szociális probléma, akkor nem őket emlegetjük, noha szintén hozzájuk fordulunk... de csak egy kis tojásért, kölcsönért, lelki támaszért... ami ugyebár nem szociálpolitika. A tanulmány megállapításai szerint minél alacsonyabb státusú valaki, annál gyengébb a kapcsolatrendszere. És bár ők kerülnek gyakrabban nehéz helyzetbe, mégis kevésbé számíthatnak rokonaik, barátaik segítségére – hiszen gyakran azok is ugyanolyan nehéz helyzetben vannak, mint a segítségkérő. A természetes támogatórendszerek másik jellegzetessége, hogy azok részesülnek a „kedvezményeiből”, akik képesek megfelelni a közösségi elvárásoknak. Aki nem akar, vagy nem tud az elvárások szerint élni, az kiközösítődik. És sokszor éppen a szegények nem képesek megfelelni az elvárásoknak.

- *Pattyán László és Szoboszlai Katalin* tanulmánya a hajléktalanság sajátosságait vázolja fel előttünk. A szerzők több mint fél évtizede kísérik figyelemmel Nyíregyháza hajléktalanjainak sorsát, sőt, utcai szociális munkásként aktív szerepet vállaltak az ellátórendszerben, valamint később az egyesületük révén a város hajléktalanellátó intézményeinek talán legjelentősebb tagjává váltak. A hajléktalanok élethelyzetét, kapcsolataikat, megélhetésüket vizsgáló kutatásuk különösen fontos eredményekhez vezetett, hiszen a kutató és a kutatott között már eleve fennállt a bizalmi viszony. A tanulmány azonban nem pusztán feltáró jellegű, hiszen záróakkordjaként a kutatási és foglalkozási tapasztalatokra épülő javaslatok jelennek meg.

RECENZIO

A kötet harmadik fejezete a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei öngyilkossági trend kutatásáról számol be. A kutatások célja az volt, hogy összefüggéseket és okokat tárjon fel a szociális és családi helyzet valamint a suiciditás között, ezáltal valós megelőzési programokat fogalmazzon meg, és körülhatárolja a lehetséges veszélyeztetettek csoportját.

- Az öngyilkossági helyzetkép – Szabó Tünde és Pénzes Mariann tanulmánya alapján – meglehetősen sötét. Magyarország vezető helye az öngyilkosság okozta halálozási statisztikában régóta köztudott. Az európai átlag 2–2,5-szeresét produkálja ez a kis ország. A magyar kultúra megértő és elfogadó, sőt heroizáló az öngyilkossággal kapcsolatban. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye férfiak esetében az országos negyedik, nők esetében a hatodik helyet foglalja el. A tanulmány a befejezett öngyilkosságot elkövetők és az öngyilkosságot megkísérlők adatait elemezve meghatározza a rizikófaktorokat, melyek között előkelő helyen áll a funkciózavarban szenvedő család, az újabban halmozottan hátrányos helyzetnek titulált anyagi és kulturális hátrány, valamint a kilátástalan munkanélküliség.

- Kiss János az öngyilkosságot megkísérelt személyekkel felvett mélyinterjúk tapasztalatairól számol be. Az interjúk a Jósa András Megyei Kórház Sürgősségi Betegellátási Osztályán készültek, 1998 tavaszán. A tanulmány ismerteti az öngyilkossággal kapcsolatos biológiai, pszichológiai és szociológiai elméleteket, majd bemutatja az öngyilkosságot elkövetők kommunikációs sajátosságait. Igen tanulságos a „cry for help” állapot és a preszuicidális szindróma bemutatása. Az interjúelemzések kitérnek az alany szociális jellemzőire – nem, életkor, családi állapot stb. –, a pszichés, pszichoszomatikus előzményekre, az suicidumot kiváltó, közvetett és közvetlen okokra, eseményekre, konfliktusokra, a segítségkérés mikéntjére, és a kínálkozó kiútra.

A negyedik fejezet a szociális munkás szakma rekrutációját és pályaképét elemzi. A rendszerváltás elismert, illetve beismert szociális problémái nyomán újjászerveződő szakma kevés ehhez hasonló tanulmánycsoporttal rendelkezik.

- Fónai Mihály és Fábíán Gergely a szociális munkás hallgatók pályaképét veti össze, egy négy országra kiterjedő minta alapján. A magyar minta mellett német, finn és olasz szociális munkás hallgatók szerepelnek a vizsgálatban. A tanulmányban a szerzők kifejtik, hogy a szociális munkás szakma nem tekinthető egyértelműen professziónak, inkább para- vagy szemiprofessziós jellege van. A hallgatók pályaválasztási motivációi és jövőendő szakmájuk felőli meglátásai országonként kevésbé térnek el egymástól, hiszen fontosabb a hallgatók egyéni tulajdonságai közötti hasonlóság (empátia, segíteni akarás), mint a nemzeti különbség.

- Ugyanezen négy országot érintő minta munkaérték-preferenciáinak vizsgálatáról számol be Kiss János tanulmánya. A vizsgálat a Super-féle munkaérték kérdőívén alapul, melyben 15 értékkör szub-

jektív fontosságát vizsgálhatjuk (szellemi ösztönzés, kreativitás, anyagi vonzatok, játékosság, irányítás, presztízs stb.).

- Szintén a szociális munkás hallgatók pályorientációja és pályaképe áll *Juhász Károly* tanulmányának középpontjában. A szerző nyíregyházi és szekszárdi hallgatók között végezte vizsgálatát, gondot fordítva mind a négy évfolyam elérésére. A tanulmány számos értéke mellett számomra az a megállapítása volt különösen fontos, amelyből kiderült, hogy a hallgatók nagy része kistelepülésekről származik ugyan – első generációs értelmiségiek! –, ám oda visszatérni diplomásként már nem akar. Ez a legtöbb diplomás szakma esetében érthető folyamat, hiszen ezek a települések nem képesek megfelelő számban foglalkoztatni őket – ám éppen a szociális szféra az, ahol ennek nem így kellene lennie.

- *Lukácskó Zsolt és Fónai Mihály* a társadalom oldaláról közelíti meg a korábbi tanulmányokban fejtegetett kérdést. Nem a szociális munkás hallgatókat kérdezi meg pályaképükről, hanem Nyíregyháza város lakosait a szociális munkások felől. A téma megközelítése jogos, hiszen talán nincs még egy ilyen szakma, ahol ennyire fontos lenne a lakosság, a kliensek körében az ismertség – és hozzáteszem: az elismertség. A lakosság oldaláról megfogalmazódó elvárások pedig még a képzés fejlesztését is befolyásolhatják. Itt utalnék az egyik korábbi tanulmányra, a természetes támogatórendszerek kapcsán. A szerzők megállapítják, hogy a szociális munkást a szociális ügyek hivatalnokaként azonosítja a közvélemény, s ezért alapvetően csak anyagi jellegű problémák nyomására fordulnának hozzájuk – minden egyéb téren messze lemaradnak a természetes támogatórendszerek mögött.

- *Mányik Marianna* hasonló kérdéseket feszeget – ő a diplomások véleményét kérdezte a szociális munkás szakmáról. A kiválasztott mintába olyan szakmák képviselői kerültek, akik szakmai kapcsolatba kerülhetnek a szociális munkásokkal. Megdöbbenő eredménye a kutatásnak, hogy a megkérdezetteknek csupán mintegy egyötöde látja tisztán, hogy mit jelent a szociális munkás hivatás. A megkérdezettek 40 százaléka azt válaszolta, hogy „valamit sejtenek” a témával kapcsolatban. Miért? Új a szakma? A szakemberek nem vesznek tudomást róla? Vagy rossz a szociális munkás szakma marketingje? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre válaszol a tartalmas tanulmány.

- A kötet záró tanulmányában *Szoboszlai Katalin* a terepoktatás hazai tapasztalatairól számol be. A szociális munkás-képzés alapvető része a szociális szféra különböző helyszínein végzett gyakorlati oktatás. A kar tereptanárai gyakorlati szakemberek, amivé majdan a végzett hallgatóink is válnak. A kar sokszínű terepkapcsolatai, a terepek eltérő szakmai elvárásai, oktatási lehetőségei fontossá tették az oktatók számára, hogy ez a tanulmány elkészüljön. A tanulmányban közzétett kutatási eredmények talán ráirányítják a figyelmet azokra a területekre, ahol a terepoktatás szereplőinek – tereptanárnak, főiskolai tanárnak és a diáknak – további tennivalója akad.

RECENZIO

A *Peremvidék* című kötet lehetőséget adott a DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar szakembereinek, hogy bemutassák a szociális problémákra orientált kutatásaikat. A kötet a bemutatkozás és a megmérettetés színterévé vált – és kiemelten a megmérettetésé, hiszen a tanulmányok megállapításai továbbgondolásra, talán kritikára serkentenek más kutatókat. Úgy vélem, hogy a *Peremvidék* tanulmányai megállják a helyüket ezen a téren is.

A vakok esélyegyenlőségéért

Az Európa Tanács
Információs és Dokumentációs Központ projektje

Az Európa Tanács elsődleges célkitűzése 1949. évi megalakulása óta a földrész egységének megszilárdítása és az európai polgárok emberi méltóságának megőrzése olyan alapvető értékek érvényesítése révén, mint a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság tiszteletben tartása. Ezen célkitűzések megvalósításához kíván hozzájárulni a Magyar Országgyűlés elnöke és az Európa Tanács főtitkára által közösen létrehozott Információs és Dokumentációs Központ. Tevékenységében alapvető jelentőségű az információhoz való szabad hozzáférés biztosítása, ami egyrészt a nyilvános és ingyenes könyvtári szolgáltatások, másrészt a széles körű kiadói tevékenység révén valósul meg. Az intézmény tízéves fennállása óta felhalmozódott tapasztalatokra építve a Központ 2001 tavaszán a vakok esélyegyenlőségét segítő projektet kezdeményezett, melyet az Európa Tanács mint a értékűnek ítélve fogadott el és hirdetett meg a tagországokban. A kezdeményezés egyben tisztelgés kívánt lenni az Olvasás Éve előtt, megadva az olvasás élményét ezen a területen is.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy az integrációs folyamatban kiemelt szerepet játszik az információ. Ezért a Központ ezen projekt keretében hozzáférhetővé tesz magyar nyelven Európa Tanács-i egyezményeket és tájékoztató anyagokat a vakok és gyengénlátók számára. A koncepció kidolgozását a felhasználók oldaláról Erhartné dr. Molnár Katalin, a Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetségének főtitkára segítette, mind az első csomagban megjelenő kiadványok körének meghatározását, mind pedig az alkalmazott technika kiválasztását illetően.

A Központ által 2001-ben a Fehér Bot Napjára megjelentetett Braille-kiadványok két csoportba sorolhatók. Az elsőbe olyan Európa Tanács-i egyezmények tartoznak, melyek az emberi és szociális jogok védelmét szolgálják. Ezek a következők:

- Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről;
- Az Emberi Jogok Európai Bírósága eljárásaiban részt vevő személyekre vonatkozó európai megállapodás;
- Európai szociális karta;
- Európai egyezmény a szociális és orvosi ellátásról.

A második csoportba alapvető tájékozódást szolgáló rövid kiadványok tartoznak az Európa Tanácsról, a budapesti Központtól, az Emberi Jogok Európai Bíróságához való folyamodás feltételeiről és módjáról; végül pedig egy rövid összefoglalás az Európa Tanács és az Európai Unió főbb szervezeteiről, elősegítendő az eligazodást a két intézményt illetően egy olyan időszakban, amikor az együttműködés erősödése jellemzi a munkájukat.

A pontírasos kiadványok mellett a Fehér Bot Napja alkalmából tartott bemutatóra elkészült a projekt Braille- és öregbetűs változata magyarul és angolul.

A projekt célkitűzése kettős: egyrészt biztosítani a vakok Európa tanácsi információhoz jutását, másrészt követendő például szolgálni a különböző szervezeteknek, intézményeknek, hogy maguk is csatlakozzanak a most útjára bocsátott kezdeményezéshez. Ezen szempontok határozzák meg a terjesztési politikát. Mindezeket a kiadványokat, melyeknek természetesen síkírásos változata is rendelkezésre áll, széles körben terjeszti a Központ. Elsődlegesen a vakok és gyengénlátók magyarországi szervezetei, intézményei, iskolái számára, valamint a határon túli magyar társszervezeteik számára Kolozsvártól Munkácsig azok igényei szerinti mennyiségben biztosítja a kiadványokat.

Természetesen az Országos Széchényi Könyvtárban, az Országgyűlési Könyvtárban, a megyei és egyetemi könyvtárakban is hozzáférhetők a dokumentumok.

Fontos, hogy a projekt keretében megjelenő kiadványok eljussanak a döntéshozókhoz, a partnerintézményekhez, a nem kormányzati szervezetekhez és a civil szférához. Ezért a Braille-kiadványoknál érvényesülő általános gyakorlattól eltérően az alapvető információk minden kiadványon síkírással is szerepelnek.

A projekt magyarországi bemutatása 2001. október 15-én volt a Parlament Delegációs termében az Európa Tanács főtitkárának, Walter Schwimmer úrnak a védnökségével. Az eseményre az Európa Tanács a magyar kezdeményezést ismertető sajtóközleményt adott ki. Ezt követően novemberben, Strasbourgban, az igazgatói értekezleten került sor a vakok esélyegyenlőségét szolgáló magyar projekt ismertetésére és a kiadványok átadására az Európa Tanács szervezete és az Európa tanácsi információs központok hálózata számára.

A bemutatókat követően több szervezet jelentkezett a csatlakozás szándékával, és több országban megkezdődött a kezdeményezés kidolgozása a saját viszonyaikra.

Meggyőződésünk, hogy a projekt sikeres megvalósításához nagymértékben hozzájárult, hogy a bemutató az Európa Tanács és a Magyar Országgyűlés támogatásával, az Európai Integrációs Ügyek Bizottsága közreműködésével valósult meg. A Központ a projekt folytatását és évente új elemekkel történő gazdagítását tűzte ki célul, melyhez a már kialakított többoldalú együttműködés bővítését tervezi.

A vakok esélyegyenlőségéért projektről további információkkal áll rendelkezésükre Pappné Farkas Klára igazgató és Borosné László Krisztina PR-koordinátor az Európa Tanács Központjában (telefon: 441-4857, fax: 441-4878, e-mail: icbud@axelero.hu). Honlapunkon (www.europatanacs.hu) bemutatjuk a felhívásunk nyomán megvalósuló ötleteket.